

MÓRICZ ZSIGMOND

Doktori értekezés

Irta

és a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészet-,
Nyelv- és Történettudományi Karához

benyújtja

Rudolf József.

Szeged, 1947.

EMBER ÉS IRÓ

A modern magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja Móricz Zsigmond. Írói munkássága sok kötetet tesz ki. Művei legnagyobb részben a paraszti társadalmat, annak bűneit és szenvedéseit mutatják be. /A fáklya, Nem élhetek muzsikaszó nélkül, Betyár, Sárarany, Rózsa Sándor a lovát ugratja, Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét, A boldog ember...stb./. Szemünk elé állítja a vidéki intelligencia kicsinyes életét /Harmatos róza, A galamb papné, Uri muri, Kivilágos kivirradtig/, a kis- és nagyvárosi nyárspolgár realiztikusan megfestett képét /Az Isten háta mögött, Házasságtörés, Szerelmes levél, Forró mezők, A fecskék fészket raknak, Az asszony beleszól, Rokonok, Rab oroszlán/. A múltba is visszavisz /Erdély: Tündérkert, A nagy fejedelem, A nap árnyéka, Történelmi melódiák stb./. A "Légy jó mindhalálig", Kamaszok, Forr a bor és a Bál-ban saját küzdelmes diákeveit állítja lelki szemünk elé, az Életem regényé-ben 10 éves koráig újra éli önmagát, a késő években jelentkező másodvirágzást pedig a Mig új a szerelem-ben rajzolja meg.

S z u l ő k

"...a Móriczok az ismeretlen magyar néptenger mélyéből emelkedtek felfelé, míg a papné ivadéakai az ismeretlen magyar feudális magasságokból hullottak egyre lejjebb, mint a meteortörmelék."/1./ Ezekben a jellemző sorokban foglalja össze Móricz Zsigmond a rá nézve is annyira jellemző családfáját. Két vélet találkozásának eredménye ő. A Móriczok /Mórutz - Mórúzs - Mórutz/ az ismeretlenül kallódó magyar milliók egyik jelentéktelen családjá és a déd-nagyapa dézsmaaszedő foglalkozásával a legalsóbb népcsoportok közé tartozott. Semmivel sem volt ő több, mint a jobbágyidők akármelyik ismeretlen elesettje, s az ő élete is kimerült abban, hogy testestül-lelkestül földesurát szolgált. Még álmában sem mert arra gondolni, hogy később leszármazottja valamivel is több legyen és lehessen, mint ő. Könnyen nyugodott bele abba s egész természetesnek vette, hogy a szegény ember, különösen a jobbágy, mindig legalul van. Az anyagi lét legalsó határán mozogtak ezek az emberek és alig különböztek a rájuk bízott jószágtól. Testi életük kevés örömben és gyönyörűségben folyt le s a mindennapi robot töltötte ki életüknek legnagyobb részét.

A fizikai elesettségénél a lelki nyomor sem volt sokkal kisebb, amit kézzel foghatóan bizonyít Borca néni, édesapja testvérnénje, aki belső megrendülés nélkül és minden szégyenérzettől mentesen mesélte el, hogy édesanyjuk, Farkas Zsuzsanna, csak nevét örökölte Farkas György édesapjától, mert "nemzőapja", mint Borca néni mondja, Lengyel Pál hajós legény volt. Lengyel Pál Tiszán-járó hajós ember, akinek az élete semmiben sem különbözött a többi vizenjárókéétól és minden öröme csak abban állott, hogy élt és szeretkezett. Farkas Zsuzsanna ereiben tehát nem a törvényes apa, Farkas György vére csörgedezett, hanem a felelőtlen, szeretkezésekbe felejtkező Lengyel Pálé. Így érthető, hogy a későbbi Móricz Bálint számára is a szerelem nem a szívnek, hanem inkább a vérnek volt a dolga.

Móricz Bálintban, Zsiga édesapjában tehát az elesett dézsmaaszedő embereknek és a vizenjáró, szeretkező Lengyel Páloknak a természete ölelkezett egybe.

Az anyai ág semmivel sem romantikusabb, mint az apai. Ez a vérpatak a hegyekből jött s a magasságokból húzódott lefelé, míg

összetalálkozott Lengyel Pálokon, Farkas Zsuzsannákon és Móríc Bálinton keresztül Móríc Zsigmondban. Az anyai ágban Bánffy-Bánhidy bárók vére csörgedezett. Anyja, Pallaghy /Pallagi/ Erzsébet, Pallaghy Józsefnek és Nyilass Katalinnak a leánya. A Pallaghyak ősrégi ágon papcsalád és ősi parasztnemesek voltak. Nyilass Katalin a szintén pap Nyilass Józsefnek a lánya, aki hajlíthatatlan természetű ember volt és elhatározását minden akadályon keresztül érvényre tudta vinni. Mikor lánya, Katalin felnőtt, puskával kényszerítette Pallaghy Józsefhez és csak annyi megjegyzése volt a szerelemre, hogy majd megszereted a házasságban. Nyilass József mindig az elesettek, a jobbágyok pártjára állott. Ezért kellett az egyházmegyének legnagyobb paróchiáját elhagyni és kis plébániára költözni. Nyilass József ősi ágon magyar nemesi származású és felelősége, Izsák Erzsébet, Bánhidy Mária bárónőnek lánya, illetve Bánffy Katalin bárónő unokája. Móríc Zsigmond édesanyja, Pallaghy Erzsébet férjhezmenéséig anyai nagybátyjánál, Szegedy Pista bácsinál nevelkedett, akinek 5000 holdas birtoka volt. A gazdasági lecsúszás odáig juttatta a bárói vérből származó Nyilassékat, hogy mikor Nyilass Katalin özvegyiségre jutott, már csak Csécsen húzhatták meg magukat és ott is a falu végén. Alig számítottak többnek, mint amennyit 15 hold az ő számukra biztosított. Senki sem tartotta számon a bennük csörgedező báróságot, csak Nyilass Kati hordotta szíve mélyén az örök nasztalgiaát az "uraság" felé. Később is minden igyekezete arra irányult, hogy unokái újra a régi magasságba emeljék fel a lebukott nemesi címert. Pallaghy Erzsébet az 5000 holdas nagybácsinál talán még királyfiról álmodozott, aki arany paripán jön, hogy elrabolja őt és magával vigye egyenesen a királyi trónra. S a királyfi megjelent, de csak Móríc Bálint képében. Nem is a szerelem, hanem édesanyja türhetetlen elhatározásának eredménye volt, hogy a két ág, a két vér találkozott.

A szülők, református paplány és a szellérparaszt, 20 holdas örökséggel rendelkeztek. Szorgalmas munkájuk révén a 20 holdból lassan középbirtok lett, ami tényleg igazolni látszott Nyilass Katalin reménysegeit a magasbaemelkedésre. Külsőleg az uri élet honosodott meg a családban, s a szegényeknél addig ismeretlen reggeli, napi tejeskávé lett megszokottá.

A birtok lassan a falu legtekintélyesebb gazdái közé emelte Bálintot, aki szorgalmas ember volt és a henyélést nem ismerte. Úgy dolgozott, mintha valami belső tűz hajtotta volna az állandó

szerzésre. Családját mindennél jobban szerette s érte a legnagyobb áldozatot sem sajnálta. Mélyen a szívébe volt vésve a család szeretete s talán soha sem fordult elő, bármilyen távol is volt az otthontól, hogy éjszakára vissza ne ment volna övéi közé. Ha valami szerencsétlenség, vagy károsodás érte, nem esett kétségbe, hanem megfeszített erővel iparkodott a bajt jóvá tenni. Szerette a mindenkitől független életet s nem tűrte el, hogy korlátot állítsanak eléje. Ennek megfelelően sem tudatos, sem tudatalatti gátlás nem kötötte meg kezét. Társadalmi vonatkozásokban is iparkodott ledönteni a korlátokat és kivonni magát a falunak megkövesedett, évszázadokon keresztül kialakult "törvénye" alól.

Házassága is egy ilyen falutörvényt semmibevevő lépés volt. Hallatlanul nagy merészségnek számított, hogy egy öt holdas parasztleány egy nálánál háromszor gazdagabb paplányt merjen elvenni; és a falu nagy bámulatára ezt megtette. Eleinte arról álmodozott, hogy a szép parasztlányt, Szabó Katit, régi szerelmét, veszi el, aki hozzávaló lett volna. Még öreg korában is megkülönböztetett tisztelettel gondolt Katira, aki úgy élt emlékezetében, mint énjének jobbik fele. A házasságból azonban semmi sem lett, mert ő tulságosan szegény volt Katihoz, s így azt máshoz adták feleségül.

Az övegy papné, "száraz papné" /2/ lánya, Erzsébet után, nem ő vetette ki a hálót, hanem maga a papné gondolta őt alkalmasnak arra, hogy lányának férjévé tegye. Nyilass Katalin többszöri megbizatással kötötte a családhoz Bálintot, aki szívesen tett eleget a kéréseknek. Vásárról-vásárra járt, hogy a megbizatásoknak a legjobb tudása szerint felelhessen meg. Így lett otthonossá ő ebben a családban, s amikor Erzsébet, anyai nagybátyjának, Szegedy Pistának, nevelő otthonából hazatért, alig maradt más választása, minthogy belenyugodjék az anya által kijelölt "királyfi" kérésébe. Maga Erzsébet ekkor még igen gyenge és fiatal volt; szinte tehetetlen az erősebb férfivel s különösen az anyai elhatározással szemben. Ellenállókerejét elveszítve adta át magát a vak sorsnak, hogy papkisasszony létére és bárói vérrrel "megfertőzve", szegény parasztasszonnyá legyen.

Bár zárkózott természetű volt, mégis férjhezmenetele előtt már két szerelme érintette meg a lelkét. Az első idején még csak 16 éves volt és fel sem tudta fogni, mi a szerelem, de öntudatlanul is élvelte, hogy nagylánynak tartják és komolyan járnak hozzá.

Ő maga nem volt szerelmes, de eltűrte az érdeklődést. Az érdekes epizód azonban nem tartott sokáig, a "gavallér" ugyanis egy vadászaton véletlen baleset áldozata lett.

A második szerelem egészen titokzatos és mégis hosszú utat futott be. Egy "csodálatosan szép" fiatal kocsisba szeretett bele, akinek viszont sejtelve sem volt az ő titkos vonzalmáról. Most már ő volt szerelmes, de ez az álom is szertefoszlott és csak fiának, Zsigmondnak írói fajtáziájában élt tovább, hogy a regényekben testesüljön valósággá. A "Sárarany" Turi Danijában és a "Betyár" Avar Janijában inkarnálódott a szerelemnek ez a romantikája, mely átköveteli magát a társadalmi korlátokon is. A paplány magába fojtotta az édes "révületet", de Iozának /Galamb papné/ már sikerült leszállni a társadalmi trónról, Dani merész lépésekkel dühörött fel arra, Avar Jani viszont csak forgó alázatos szemekkel mert a lépcső aljáról a magasba feltekinteni. A báró*x*-ivadék szerelme a kocsis legény iránt, aki szép volt, mint egy görög atléta, /3/ arra ^{tan}ította az író, hogy "egy parasztba is lehet szerelmes lenni". /4/

Ilyen szerelmi előzmények után kérte meg Pallaghy Erzsébet kezét Móricz Bálint. A paplány nem tiltakozott ellene, talán csak lelkében számolta azokat a szörnyűségeket, melyek reá várnak. Nem rettegett attól, hogy esetleg nem felel meg asszonyi kötelességeinek, pedig se sütni, se főzni még nem tudott. /"Zsuzsika fél" c. novellában dolgozta fel. Egy akol, egy pásztor./ Amennyire külön volt a férfi a parasztok között, annyira külön volt ő háztartási szempontból a nők között. Két szinte lehetetlen lélek találkozása volt ez a házasság. "Ebben a házasságban igazán két olyan ember került össze, akiket semmiféle isten nem szerkesztett egymás számára." /5/ Az asszony puritán lélek volt s a legnagyobb hűséggel szolgálta urát, családját akkor is, amikor a nagy gazdagság egyszerre köddé vált. Asszonyi szívével, egész lelkével adta magát férjének, s amíg férje számára a szerelem a test dolga volt, addig ő az élet csucsának, istenségének tartotta. Nélküle az élet értelmét veszítette volna, mert az minden bajt, szenvedést áthidal és elviselhetővé tesz. Nem muló hangulat, sem gyorsan szétfoszló érzés volt ez az ő számára, hanem egy állandó magatartás, hűséges ragaszkodás, folytonos felolvadás a másikban. Soha sem jutott eszébe, hogy férjén kívül esetleg csak gondolatban is másé legyen. Lényének minden porcikája és szívének minden érzése Bálint kincse volt. Képtelen lett volna arra, hogy férjét megsejtsa, amit

viszont Bálint elég könnyen megtett s Szabó Katit lelki nyugalommal és minden belső megrázkódtatás nélkül, szinte magától értődően, a régi szerelem jogán, forrón ölelgette. Szemrehányást azonban nem tett Bálintnak ezért a hűtlenségért, csak a lelke mélyén sirt és befelé nyelte a keserű könnyeket.

Erősakaratu Móríc Bálintnak és a szelidlelkű, jóságos, mindenben hűséges Pállaghy Erzsébetnek a gyermeke Móríc Zsignond.

S z i n f o l t o k

Móricz Zsigmond külsejét tekintve tipikus magyar ember benyomását teszi. Nem volt magasnövésű, inkább közepes. Erős arcvonásait magas homlok uralta s fejét hosszú sűrű haj fűdte; szemét ritkán tartotta nyitva és inkább azt a benyomást tette, mintha hunyorgatna. Hatalmas bajusz diszította arcát és szépmetszésű szája, ha nevetett, "csufondárosan" széthúzódott. /6/ Hatalmas koponyája rövid, kurt "kálomista" nyakon nyugodott, melyet valószínűleg apjától örökölt. Járása lassu, de hosszuleptű volt. Kiejtése a tiszaháti nyelvjárást mutatta, s később a pesti zsargonnal keveredett. Hihetetlen munkabírással dolgozott. Olykor előfordult, hogy megszakítás nélkül órákon keresztül írta regényeit. Lehetőleg kora hajnalban látott a munkához s a délutáni órákat, különösen jóidő esetén, leányfalui birtokán a kertben töltötte. Önmagáról írja Móricz Zsigmond:

"Hajóztam, holmikat hordtam, kincseket garnadáztam. S magamnak elfeledtem egy percet is félretenni." /7/ Fáradhatatlanul dolgozott, hisz jól tudjuk, hogy majdnem egy könyvtárra való művet írt össze. Számára a munka volt az egyetlen szenvedély és átok is, de boldog átok. Szívesen munkálkodott a kertben; többször kísérletezett különféle gabona és egyéb magvak nemesítésével.

Nem volt ingyenc, de legjobban felesége főztjét szerette. Nem dohányzott, de ha vendége volt, az ő kedvéért szívesen rágyújtott egy szivarra. Bort nem igen ivott, de ha ezért gúnyolni akarták, mindenki mást tulszárnyalt abban, hogy mennyire bírta a bort. A kutvizet mindennél többre becsülte és meg volt az a természetadta izlése, hogy első kóstolgatásra meg tudta állapítani, hogy vajjon lágy, kemény, vagy vasas-e a felszolgált víz.

1879-ben született Csécsen, Szatmár megyében. Boldog gyermekkorát élt addig, amíg a vagyon köddé nem vált. Mindenki kedvence volt a kis faluban, az asszonyok, lányok, meglelt férfiak mind babusgatták, ölelgették és büszkeséggel néztek le rá.

A vagyon azonban nem tartott örökké. Az apát nyugtalan vére állandóan újabb és újabb szerzésekre ösztönözte és addig-addig gondolkozott és számolt, amíg mindene dobra nem került. A tönkrement család nem maradhatott meg a kis faluban. Mindenki ki-

nézte őket. Hat éves korában a család Pthrügyre költözött, hogy a megélhetését valahogyan fedezze s a rokonok támogatásából előszerezze. A kis Zsigmond azonban a nagymamával, Nyilasa Katalinnal, Istvándiba került, ahol az egyik Pallaghy testvér lakott, mint uradalmi gépész. Istvándi valóságos fogolytábor volt Zsiga számára, mert a nagymama minden paraszt gyerektől óvta, de még a kastélytól is eltiltotta, nehogy korán feltámadjon benne elesettségének érzése. A nagybácsi is gyógyíthatatlan urhatnámságban szenvedett, nem bírta sokáig a gépészi állapotot, hanem felcsapott telekkönyvvezetőnek és urnak adta ki magát.

Mikor a szülők már valamennyire összeszedték magukat, Pthrügyre vitték át a gyermeket nagyanyjával együtt. Ez a falu paraszttelkes település volt, ahol nem urasági vagyonból éltek az emberek, hanem a maguk portáján gazdálkodtak és önállóan rendelkeztek vagyonuk felett. Kis és nagy gazdákból állott a lakosság, s a gazdag anyai rokonok is itt laktak. Mégis Istvándi és Pthrügy a szenvedések állomásai a kis Zsigmond életében. Ezeken a helyeken kellett először megtapasztalnia a nyomort s itt vált élménnyé ez a fogalom: "nincs". Itt ismerte meg az állandó üres vergődést s az eredménytelen munkát, ezeken a helyeken hasított bele a kegyetlen sors igazságtalan embertiprása és a szegénység tehetetlen vergődése. Édesapja és édesanyja hiába erőlködött és dolgozott kora hajnaltól késő éjszakáig, a régi jólétet visszahozni már nem sikerült. Ők csak lecsuszott és tönkrement rokonok voltak a gazdag hozzátartozók között, akiktől meg kellett tagadni minden lehetőséget a felemelkedés elől. Pedig ide azért kerültek, mert a szülőfaluban tönkrementek s remélték, hogy rokonai segítséggel újra lábra tudnak állni. Kétségbeejtő és felháborító volt azoknak elutasító magatartása. Ugy viselkedtek velük szemben, mintha „bürtöntöltelék lett volna az egész család. Lenézéssel, megvetéssel, könyörtelenül." /8/ Sőt az is előfordult, hogy ha a rokonoknak volt valami eladni valójuk, azt idegennek még olcsóbban is odaadták, csak hogy az elesett és tönkrement Móríczoknak ne kelljen adni abból semmit. 11 éves koráig élt ebben a keserves környezetben. Itt ismerte meg az óriási ellentétet a szegény és a gazdag között és tanulta meg, hogy azt, aki a falu törvényét nem tartja meg, a falu sem fogadja be.

A falunak is vannak törvényei. Az írott törvényen kívül évszázadok alatt lassan-lassan kialakult szokás, magatartás, hall-

gatólagos elismerés alapján egy át nem hágható törvény öleli át a falu életét. E törvény szerint a gazdagnak nem szabad elszegényednie és a szegénynek nem szabad gazdaggá válnia. Szegény és gazdag körök alakulnak ki a falu életében és azokon bosszu nélkül senki sem törhet át. A szegény nem nézhet fel a gazdagra, hogy megkívánja életmódját és vagyonát, viszont a gazdag nem alázhatja meg magát azzal, hogy a szegények közé keveredik. "Mindenkinek maradjon a maga világában. Páva a pávával, varnyu a varnyuval." /9/ Móricz Bálint ezt a falutörvényt vette semmibe Csécsen és mindenhol, amerre csak járt. Nagy "csak-azért-is" törekvéssel egyszerre szét akarta törni ezeket a korlátokat s természetes, hogy a megsértett törvény megbosszulta magát. Istvándi, "Tügy" ennek a megbosszulásnak az állomásai.

De nemcsak a szenvedésnek és a nyomorúságnak emlékei származnak ezekről a helyekről, hanem első szerelme is. A nagy elhagyatottság és szegénység, a meg-nem-értés és kivetettség érzete sodorta hat éves korában Zsuzsika mellé. Nem tudta ő még akkor, hogy mi a szerelem, csak azt érezte, hogy éjjel-nappal gondolatban mindig vele van, mindig őt látja, szép selymes arcát és piros pöttyös kis szoknyáját. Igen mély emléket hagyott lelkében ez az első szerelem; még öreg korában is gyöngéd érzésekkel gondolt az első ideálra és regényeinek kedves leánytípusait talán Zsuzsikáról mintázta.

Az ur és a paraszt ellentéte szintén ezekből az élményekből táplálkozik. Kende Zsiga alakja, akivel "Tügy"-ön találkozott, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az urak, a grófok, az előkelők mérhetetlen és egyben megvetett távolságban legyenek tőle. Ezekből az emlékekből szűrődött le az a tudat, hogy grófokkal... soha nem tud "találkozni". Idegen és ellenséges világ volt ez az ő számára. Regényei is a két pólus között feszülnek: A parasztok és az urak között. Alakjait is ezekből az emlékekből meríti. Apja adja a gerinces magyar paraszt és legény mintáját; anyja és nagymamája a jóságos, szelidlelkű édesanyát, kinek sorsa a szenvedés és a gyötrődés. A falu sötét és annak még sötétebb alakjait "Tügy"-ről hozta magával; ugy szintén Eszter és Judit, a "Hét krajcár"-ban, a "tügyi" fájdalom szülöttei. És a társadalmi "szentháromság", melyről a "Bál"-ban ír, /10/ "király, főnemesség, dzsentrí" szintén ide nyújtják vissza gyökereiket. A feleségcsere motivumát /Sárány/ Csécsről hozta magával és a zsónbeskedő, ve-

szekedő, zsugori és jószívű, adakozó Zsezi néni, Pepi néni típusa is /Nem élhetek muzsikaszó nélkül/, vagy a bölcs, egyszerű lelkű, "A boldog ember" édesanyja ezekből az emlékekből táplálkoznak. A küzdő, harcoló, el-elbukó, vagy mindenképpen érvényesülni akaró és érvényesülő gazdag paptípusok, az istentiszteleti leírások és szertartások életének ebből a korszakából merülnek föl lelkében.

A szülőknek minden álma az volt, hogy a gyermekekből urat neveljenek. Így került ő Debrecenbe, Patakra, ahol egyszerre rossz diákká lett és három tárgyból elmarasztalták, majd pedig Pallaghy Géza bácsi mellé vitték Kisujszállásra. Természetes, hogy a taníttatást a rokonok sem tudták jó szemmel nézni és ahol csak érték, gáncsolták a szülőket. "Nem szégyenlitek magatokat, hogy kollégiumba külditek a kölyköket? Miből? Kit rabolt ki az urad?... mi lesz ebből az országból, ha minden koszos ács /Bálint ács mesterséget is folytatott/ kitaníttatja a fiát." /11/ Nem a világot féltették a rokonok ettől a "zsizsere" fajtától, hanem attól félték, hogy esetleg jegyző, szolgabíró, fiskális lesz belőlük és akkor kénytelenek lesznek ők, a gazdagok, a koldus fiának kalapot emelni. "A kasztbéli irigység tört ki bennük. A pária kitaníttatja a fiát és akkor mi lesz az ő nagy büszkeségükből, ha az ő gyerekük kénytelen lesz megsüvegezni a mai páriának a fiát."/12/

A kisujszállási gimnáziumban Zsiga sokat tanul és olvas. A legjobb tanulók közé emelkedik és az egész gimnázium előtt tekintélyre tesz szert. A családban papi tradíciók éltek tovább és mi sem volt természetesebb, hogy Zsigmondnak folytatni kell az őseitől örökölt papi láncot. Ezért az érettségi után a debreceni kollégium fogadta a falai közé, hogy ott teológiát tanuljon. A hittudományt azonban nem az ő számára teremtette az Isten. Tanulmányait abba hagyja, a jogi fakultásra iratkozik át és a "Debreceni Hírlap" szerkesztőségébe jut be. Itt sem tud gyökeret verni, ott hagyja a szerkesztőséget és Pestre utazik, ahol a bölcsészeti kart látogatja.

N e k i i n d u l á s

Pastre költözése döntő jelentőségű MórícZ Zsigmond életében. Még mint bölcsészeti hallgató a statisztikai hivatalban kap állást. Ez azonban nem felelt meg a benne szunnyadó írói adottságoknak.

1903 decemberében Gajári Ödön vezetésével új lap indult a fővárosban: "Az Ujság". Kozma Andor vitte magával MórícZ Zsigmondot az alakuló ülésre s azzal mutatta be a fiatal embert az ismerős írógárdának, hogy majd MórícZ Zsigmond lesz az, aki a tudós társaságok üléseire eljár és azokról riportot ír "Az Ujság" számára. Az újságírásban azonban annyira kezdő volt, hogy a legegyszerűbb beszámolóit is a legnagyobb bizalmatlansággal fogadták. Cikkeinek legnagyobb része a papirkosárba vándorolt, de az üres erőlködés jó volt arra, hogy írói tehetségét lassan-lassan kifejlessze. Idealizmusát nem vesztette el és álmainak netovábbja a "Vasárnapi Ujság", a "Budapesti Szemle", a Kisfaludy Társaság, s az Akadémia volt. Szorgalmasan dolgozgatott s irogatta cikkei, csak hogy megbecsülésre tehessen szert. 100 forintot kapott havidíjként "Az Ujság"-tól s ennek fejében nemcsak a tudós társaságok riportjait kellett elkészítenie, hanem beosztást nyert "Az Ujság" "Gyermekeknek" című mellékletéhez is, melyet Pariss Pál, Nagyapó, szerkesztett. Ez a melléklet minden szombaton és esetleg vasárnap is megjelent. Nagyapó nem jó szemmel nézte MórícZ cikkei, mert már akkor is határozottak voltak írásai. 1908-ban a melléklet számára egy kis regényt írt, melynek címe "A magyar tengeren". Nem a Balatonról van ebben szó, hanem a megáradt alföldi Tisza kiöntéseiről. Két fiúnak és két leánynak sorsát és ébredő kis szerelmét, apró-cseprő vergődéseit írja meg benne. Ezért a regényért külön díjazásképen 100 forintot kapott.

Közben 1905- januárjában feleségül vette Holics Eugéniát /Janka/, aki felvidéki bányatisztviselő családból származott. Első fiacskájuk hamarosan meghalt. Még nagyobb szorgalommal kellett dolgoznia, mert már nemcsak önmagáról volt szó, hanem családjáról is, melyet neki kellett eltartani. Szorgalmasan irogatta a cikkeket, s minthogy azok "Az Ujság"-nak nem kellett, a "Magyar Szó"-ban és az "Ország-világ"-ban jelentek meg. Első nagyobb arányú elbeszélését 1906-ban "Az Ujság" közölte "Urak és parasztok" címmel,

s ezt később "A tavaszi szél" című novelláskötetben is újra közzé adta. A novella már magában hordja a későbbi nagy regényíró és a problémalátó Zsiga bácsit. Az ur és paraszt ellentétét dolgozza fel. Közben a Kisfaludy Társaságtól is kapott megbízatást, hogy az egyes vármegyékben a "mesemondó és dalos ajkokról össze-szedje a nép költészetét." /13/ Ennek a népgyűjtési élménynak egy részét dolgozta fel az "Arvanyok"-ban. Ő az a fiatal ember, akit az esperesnél egybegyűlt papnők csak úgy neveznek, mint "a Kisfaludy Társaság."

A "Mari néni" és "Judit és Eszter" című novellák, melyek "Az Ujság" hasábjain jelentek meg, már elismerést szereztek neki.

Az 1908-as ^{év} esztendő szintén döntő jelentőségű és. Ekkor jelenik meg az "Erdőn-mezőn" című állatmesegyűjteménye, és a "Hét krajcár" című novella is, mely nagy feltűnést keltett és egyben lehetőséget adott arra, hogy a "Nyugat"-ban fellépjen. Következő esztendőben "Hét krajcár" cím alatt első könyve is megjelent, ami első nagy sikerét jelentette az irodalom terén. 1909-ben levélben búcsút mond Gajári Ödönnel, "Az Ujság" szerkesztőjének. Most már egymás után jelennek meg nagy alkotásai: Sári bíró, Sárarany, Har-matos rózsá stb. 1920-ban egy időre megvált a Nyugattól s nem-sokára a "Pesti Napló"-nak ír tárcákat. 27-ben külföldi utra in-dul és meglátogatja a felvidéki, ruszinszói és erdélyi magyarsá-got. Emlékekkel termékenyítve tér vissza. Regényeinek és novellái-nak ezentul gazdagabb alapot tud adni.

Előzőleg 1926-ban még egy nagyobb esemény játszódik le éle-tében. Első felesége, Holics Eugénia, öngyilkosságot követ el és Móricz másodszer nősül: Simonyi Mária színésznő lesz a felesége. 1930-ban átveszi a "Nyugat" szerkesztőségét, majd 1936-ban le-mond arról. 1938-ban megvásárolta a "Kelet Népe"-t. 1936-ban el-válk második feleségétől, Simonyi Máriától. Hogy mi volt az el-válásnak az oka, azt a legőszintebben a "Mig új a szerelem"-ben írta meg. Móricz Zsigmond számára e két asszony mindig nagy prob-lémát jelentett. Első felesége, akit csak Jankának nevezett, az erőszakos nő típusát képviselte, aki zsarnoki módon uralkodott férjén. Az erőszakos feleség rajzát regényeiben róla mintázta. Második felesége, mint színésznő, nagyvilági nő volt, s a "Mig új a szerelem" tanubizonyossága szerint valószínűleg azért vált el tőle, mert Simonyi Mária számára ez a házasság csak társadalmi létra volt az érvényesülés felé és nem váltotta be azokat a remé-

nyeket, melyeket Móríc Zsigmond beléje helyezett. Első feleségétől ezért hidegült el, mert a női kényelem nagyobb volt, mint az asszonyi kötelességtudás s így Móríc hiába remélte azt, hogy a két meghalt fia után a feleség újabb gyermekkel ajándékozza meg. Simonyi Máriától ezt remélte. De ő sem teljesítette asszonyi hivatását és Móríc Zsigmond, aki szinte bolondulásig vágyódott fiúgyermek után, szükségszerűen ábrándult ki belőle.

Érdekes a "Mig uj a szerelem" című regényét életadatok szempontjából tanulmány tárgyává tenni. A regényben szereplő szobrászművész, Dus Péter, 47 éves volt, amikor Városy Ágnes drámai művésznővel másodszor házasságra lépett, a művésznő pedig 32. Érdekes, hogy Móríc Zsigmond szintén 47 éves volt második házasságakor és Simonyi Mária szintén színésznő volt. Dus Péter első felesége, Margit, felvidéki származású és Holics Eugénia, Móríc első felesége, szintén. Margit öngyilkos lett, akárcsak Janka, mégpedig azért, mert Dus Péter ebben az időben szerelmét már Városy Ágnesre pazarolta. Ha a regényt apró részekre bontjuk szét, akkor világosan látjuk, hogy Móríc Zsigmond önmagát, a maga sorsát, házassági problémáit írta bele ebbe a regénybe. A regénynek ezeken az életjelenségeken kívül van egy rendkívül érdekes problémaköre is. A benne szereplő két asszony, Ágnes és Margit, harcban áll egymással egy férfiért. Margit, a halott asszony, még a halála után is állandóan jelentkezik, kopogtat és szembehelyezkedik az új asszonnyal, hogy az első szerelem jogán magának követelje a férfit. Dus Péter önkéntelenül is mindig összehasonlításokat tesz Városy Ágnes beszéde, cselekedete és egész magatartása, valamint a volt feleségnek, Margitnak a stílusa között. Vissza-visszajár Margit, s Dus Péter alig tud elszakadni tőle. Még akkor is reá gondol, amikor Városy Ágnes, mint asszony a legtöbbet nyújtja. Talán ez is mórícsi titok. Nincs kizárva, hogy ő maga is, akárcsak Dus Péter, állandóan választás előtt állott Holics Eugénia és Simonyi Mária között. Még az "uj" szerelem sem tudta Janka emlékéit kiűlni lelkéből és szívéből kitépni, hanem ott virrasztott a meghalt, az igazságtalanul halálba hajszolt asszony szerelme az életben maradt férfi mellett. Talán az ő életében is állandó harc dult Mária és Janka között. A később bekövetkezett válás talán ennek is tulajdonítható. Simonyi Mária hidegsége nemcsak abból származhatott, hogy számára ez a házasság, mint Városy Ágnes számára, érvényesülési lehetőség volt, hanem a titkos megérzés is,

hogy Móricz nem teljesen az övé. Férjének lolkében és szívének rejtekén ott maradhatott még továbbra is bálványként Janka, aki jobban uralkodott szívében, mint Simonyi Mária.

Hogy mennyire felelnek meg ezek az igazságnak, eddig még fel nem derített titok.

Életének legutolsó éveiben egy légymányosi gyermeklányt fogadott maga mellé, Csibét, aki később a szerkesztőségben volt segítő jobbkeze. A nagyvárosi élet sivárságát, gyökértelenségét, ezen a fogadottlányon keresztül ismerte meg.

Élete vége felé sokat szeretett Leányfalun tartózkodni. Még Jankával szerezte ezt a kis birtokát, ahol valóságos irói központot létesített.

Ha munkáin keresztül elének akarjuk varázsolni lelki alkatát, akkor elég könnyű feladatot tűztünk ki magunk elé, hisz, mint már jeleztük, önmagát rajzolta és lelkét véste bele írásaiba.

Mérhetetlenül szerette a magyar paraszt embert és rendíthetetlenül hitt abban, hogy a magyarságnak dinamikus ereje, amely a jövőt elhatározólag fogja befolyásolni, itt van elraktározva. Megingathatatlanul hitt a magyarság jövőjében és ennek érdekében és fennmaradásáért dolgozott mindhaláláig. A magyarság volt mindene, de a népi, szociális magyarság, mely mentes minden dzsentri, szólamos hazafiságtól, és inkább tettekben, áldozatok vállalásában jelentkezik.

U t o l s ó é v e k

Móricz Zsigmond életének utolsó éveiben tulságosan sokat dolgozott. Irt, szerkesztett, utazott, riportokat és tanulmányokat készített különféle ujságok és folyóiratok számára. Az általa szerkesztett "Kelet Népe" első évfolyama teljesen a mindennapi élet szolgálatában állott és kifogyhatatlannak bizonyult a gyakorlati kérdések felvetésében. Felvetette benne a téglaegetés, az árvízszabályozás, a népfőiskolák gondolatát. Az 1940-es év kegyetlen télen beutazta a fél országot, hogy tanulmányozás és megfigyelés révén minél közvetlenebbül és közelebbről ismerje meg a különböző magyar vidékeknek bajait és problémáit. Rájött arra, hogy a magyar falu lassu élete a kiegyezésben gyökeredzik, amennyiben a kiegyezés voltaképpen nem a széles népi rétegeknek kívánsága és szolgálata volt. A falu elhagyatottsága és elesettsége a régi jobbágyfalu egyenes folytatásának látszott, s ez felidézte benne "Rózsa Sándor világá"-t. Csalódnia kellett népfőiskolai terveiben, mert az akkor uralkodó rendszer nem volt beállítva arra, hogy maradéktalanul szolgálja a népi tömegeket.

Ugyan ebben az időben sokat foglalkozott Tolnai Lajossal. Egyén után olvasta el írásait és tanulmányozta annak /lapjait. Nagy hatással volt rá Kemény Zsigmond, akinek "Rajongó"-ját a mai korviszonyoknak megfelelően a reális látás és életfelfogás kübb tükrében átirta.

1940-ben megjelentette kis antológiáját a "Magvető"-t, hogy - mint mondta - "legyen egy gyűjtemény, amely a magyar irodalom minden betiltott írását tartalmazza." /14/ Az anyag összegyűjtése közben előszeretettel foglalkozott a régi magyar irodalom legkiválóbb termékeivel, belelapozgatott Bornemissza Péter "Elektrá"-jába és Szabó Károly Anonymus fordításából kétszer vett ki "Magvető"-je számára. A XIX. sz. előtti irodalom kapta a legtöbb helyet ebben a gyűjteményben, hogy a régi, eddig nem közölt írások szépségükkel és erejükkel megnyerjék a közönség tetszését.

1940-ben a bécsi döntés alapján Erdély visszakerült az anyaországhoz. Az akkori Erdélyt szolgáló közérdeklődésnek eleget téve a "Kelet Népe"-t is erdélyi írók tollából kikerült cikkekkkel

töltötte meg, hogy a székelyföld gazdasági, politikai problémáit minél alaposabban és hozzáértőbben feltárhassa. Következő évben ő maga is beutazta Erdélyt, hogy saját tapasztalatai alapján lássa és ismerje meg a visszacsatolt erdélyi terület lelkét.

Közben tovább folytatta írói munkásságát. Rózsa Sándor alakjával foglalkozott, valamint Kossuthéval, a "Magvető"-t is újra ki akarta adni s nagy előszóval forgatta a Régi Magyar Költők Tára kötetét, melyekben elgyönyörködve olvasta a Katalin legendát; kószolgatta Pázmány prédikációit. Marcsalli kútfőgyűjteményét is kézbevette és végigolvasta Magyar István könyvét. Az új "Magvető"-t, melyet "Kis Magvető" címmel akart kiadni, legnagyobb részben régebbi irodalmi emlékeinkből akarta összeállítani.

Sok minden csak terv maradt, mert bármennyire is számított arra, hogy még öt munkaéve van hátra, a sors másképp döntött. Hiába vette tervbe Rózsa Sándor regényciklusának befejezését, valamint az Erdélyi trilógia negyedik kötetének megírását is. Ki szeretne volna adni összes műveit, de 1942. szeptemberében lezárta számára az alkotás lehetőségét s eltávozott az élők sorából.

T o l l

A "Hét krajcár" megjelenésétől kezdve Móricz Zsigmond az irodalmi érdeklődés középpontjává lett. Nagy alkotásaival bámulatba ejtette az olvasóközönséget és az írókat, akikre szokatlanul hatott nemcsak témája, hanem írói stílusa is.

Schöpflin Aladár szerint a realizmus, éleslátás, humor, felhevülés és lelankadás, szertelenség és józanság, nyílt őszinteség és nagy ravaszság, erkölcsi felháborodás és mély emberség, az ösztönöknek eleven lüktetése jellemzi az írókat. "Valami ősi, elemi energia, valami ösztönös hatalom munkálkodik írásaiban, a természeti erőkhöz hasonló hatalom. Az emberi ösztormészet forrásai törnek fel benne." /15/

Írói helyét nem nehéz a magyar irodalomban kijelölnünk. Írásai alapján a realista-naturalista irányzat képviselőjének kell tartanunk.

A realizmus, mint irodalmi irányzat, az idealizmusnak ellenhatásaképpen jött létre. Ennek megfelelően távol van tőle minden tudatos és szándékolt stilizáltság. Az alakokat nem ideális oldalukról mutatja be, hanem a részletek sokaságát festi meg az emberekről és az eseményekről. Nem szereti a kiemeléseket és az aláhúzásokat, hanem a vonások tömkelegével határozza meg az alakok jellemét és az események jelentőségét. Mint az idealizmusnak ellenétét a hétköznapi ember valóságsszemléletét akarja a maga eredeti változatlanságában megközelíteni.

A realizmusnak természetes és magától értetődő továbbfejlésétéből és alakulásából született meg a naturalizmus, mely a mindennapi élet ezer részletének pontos visszavetítésére törekszik, ami megint a megfigyelésnek a pontosságát tételezi fel. A leírásban ragaszkodik a tárgyilagossághoz és így magával hozza az alsóbb élet ábrázolását és a csunya hétköznapiak bemutatását is. A naturalizmus, ahogyan azt ma használjuk, a tények és a bennük elhelyezett fájdalmas motívumok megrajzolását tűzte ki célul.

Az irodalomban nem mai jelenség, hanem visszanyulik a múlt század szociális problémáinak megvilágításáig, amikor a lehetetlen társadalmi gyűlölet révén az alsóbb néposztályok nyomora és elkeserítő helyzete hangos szóval követelte a kiegyenlítődést.

Az emberi jogok hangsúlyozásával az alsóbb néposztály jogait is fokozottabb mértékben kiemelték s az irodalom magától értetődően átvette az emberibb eszmék hirdetését, amit azzal próbált szolgálni, hogy a maguk valódiságában és megjelenési formájában le-
rajzolta ennek a néprétegnek nyomorát és szenvedését, anyagi és erkölcsi elesettségét. Ez a társadalmi naturalizmus. Az volt a cél, hogy minél jobban és hivebben fejezzék ki az írók ennek a rétegnek, az elesett embernek életét, hogy ezzel azokat, akik az irodalmi termékeket olvassák, - a magasabb rétegeket, - az új eszméknek megnyerjék. Írói művészetükben az írók odáig mentek, hogy úgy az anyagi, mint az erkölcsi nyomort a könyveken keresztül az olvasók számára élménnyé tették s így lett azzá a bűn is, s kapott polgárjogot az irodalomban a véték külső és kifejező meg-
rajzolója.

A naturalizmus és a realizmus tehát nem műfaji, hanem csak ábrázolási különbséget mutatnak az irodalomban. És ha naturalista és realista regényről beszélünk, akkor nem lényeges különbségre hívjuk fel a figyelmet, hanem csak fokozatbelire, amennyiben a naturalizmus mindig realizmus is, csak a realizmus nem mindig naturalizmus.

Társadalmi és történeti regények között már lényeges különbség van. Nagy általánosságban a társadalmi regény módszere a megfigyelés és tárgya az átlagélet; míg a történeti regényé a tanulmány és tárgya viszont a nagy feladatok, kiváló elmék és történelmet alakító emberek s a bennük inkarnálódott eszméknek rajza.

Ezek a jellemvonások és különbségek általában érvényesek minden nemzet irodalmára és nem hordják magukon a magyar regény-stilusnak jellegzetességeit.

Ha "magyar" szempontból vizsgáljuk regényirodalmunkat, akkor könnyen megállapíthatjuk azt, hogy a tipikusan "magyar" regényekben fontos szerepet játszik a líra. Erdemes megfigyelése ez Sik Sándornak, de mindenképpen a valóságot tükrözi. A tipikusan magyar regényekben a szereplők szeretik a retorikát, hosszú szónoklatokat tartanak és eszméiket pohárköszöntőkbe, parlamenti felszólalásokba, vagy események közé szurt írói fejtegetésekbe öntik. A retorika a lírai jelleg az epikában, s különösen a regényben.

Hogy a líra tulsúlyba ne jusson a regényben, a magyar ösz-

tönszerűen szereti és keresi a józan dolgokat. Nyugodtan mondhatjuk azt, hogy a magyar regénynek témája a kézzel fogható józan, logikus anyag. Misztikus, vagy rapszodikus téma nem a magyar jellemvonásnak ismertetőjele, inkább a szlávé. Iróinkban is megnyilvánul valamennyire "a józan paraszt ész" jelleg s ez elhatárolólag hat irodalmunkban. Ez a józan jelleg az, ami nálunk a realizmus köntöse alatt jelentkezik. Ha már most a kettőt egybevevesszük, nyugodtan mondhatjuk, hogy regényírásunk sajátossága és minden más néptől elütő jellemvonása a lírával színezett gazdag epikum. Ezért a magyar regények általában könnyűek, "olvastatják magukat", melyek mellett mindig elszórakozik az ember; a nehéz északi és szláv regények viszont kifárasztják az idegzetet és lelket is. Ezzel szemben a magyar regény pihentet és mindig felüdít. A lírai epikum teszi, hogy érdekesek a magyar regények és nem ütik agyon az olvasót. Magyar regényt, ha az ember el kezdte olvasni, nehéz letenni, mert érdekes és változatos. Hibája azonban, hogy sokkal felületesebb és elnagyoltabb, mint akármilyen más külföldi regény. A tipikusan magyar regény az életnek a felületén mozog és nem tud elmélyedni nagy problémákban, s az eszméket is csak felületesen dobja oda az olvasó lelkébe és nem ülteti, nem gyökereszteti abba bele.

Egy-két regényt leszámítva a magyar regénytermés nem hatalmas alkotás, hanem kisebb mű. Érdemes megfigyelni, hogy igazán nagy íróink, talán sokkal nagyobbat alkottak a kis epikában, azaz a novellában, mint a nagy epikában, a regényben. A novella nehezebb műfaj, mint a regény, mert alig pár oldalban, vagy mondatban kell ugyanazt kifejezni, mint a regényben; egy egész életet, jellemet, magát az embert. A novellát úgy kell megírni, hogy a töredékjelenség és epizód alapján fel lehessen építeni egy hatalmas regényt, a nélkül, hogy lényegesen újabb vonásokat kellene felvázolni. A novella leszűkített regény és a regény minden vonatkozásában kifejtett novella. A magyar novella terén íróink nagyokat alkottak, és világirodalmi szempontból is örök emberi értékeket hoztak létre.

Hogy Móricz Zsigmondnak irodalmi helyét pontosan meg tudjuk határozni, szükségesnek tartottuk röviden összefoglalni a fentebb érintett gondolatokat. Azt szokták mondani, hogy Móricz Zsigmond realista-naturalista író s érteljes igazsággal meg is felel a valóságnak. Realista, amennyiben nem stilizál és nem idealizál, hanem megfigyelések alapján alkotja meg regényeit. Érdemes lenne pl. ebből a szempontból vizsgálat tárgyává tenni azokat a leírásokat, amelyeket lakonákkal és étkezésekkel kapcsolatban hoz.

De naturalista is, amennyiben tárgyilagos rajzoló tehetségét az alsóbb élet, a csunya hátköznapiak megfestésére is használja. Nagyon is józan dolgokról ír, minden misztika és misztifikáció nélkül, de a lirától sem riad vissza s itt gondoljunk pl. Avar Janira, amikor hosszú szónoklatokba kezd a sült csirke mellett a kétségbeesett grófok között a szociális igazságról, a szegénységről és az elnyomottságról.

Könnyű írásokat alkotott Móríc, hisz egy átlagos Móríc regényt egy délután el lehet olvasni, s az ember fel is üdül, ki is pihen magát. S nem mondunk újat akkor, amikor azt állítjuk, hogy Móríc a novella terén is hatalmasat alkotott. Az elbeszélések egész légiját írta, s bennük nem egy olyan akad, amely a világirodalom gyöngyei közé tartozik.

Egy kicsit részletezve tollforgató művészetét, azt kell mondanunk, hogy alakjainak megrajzolásában nem a kiemelés, vagy az aláhozás volt a fontos, hanem a tettek. S a cselekedetek megnyilatkozása az, ami jellemzően emelte ki és formálta meg szereplő személyeit. Tudatosan törekedett arra, hogy alakjai plasztikusak legyenek, élő emberi alakot mutassanak és ne legyenek "figurák". Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezen a téren ne kövessen el hibákat. Nála is előfordul, hogy tuljellemez, ha nem is szavakkal, de az egész regény keretével és stílusával. Tulságosan "erősekké" lesznek alakjai és szükség szerűen kiemelkednek, vagy még inkább "kilógnak" a mindennapi emberek közül. Igaz, hogy ő az általa hirdetett eszmék hordozóivá teszi őket és hogy a gondolatok és az eszmék "vágják mellbe az olvasót", mégis a jellemek túleröltetettek, sőt torzok. Ennek a tuljellemezésnek és torzításnak természetes velejárója a stílusbeli pongyolaság és a zsargon kifejezések halmaza. Az az érzése az olvasónak ilyenkor, hogy az író nem találja meg és talán hiányoznak is az irodalomból azok az erős kifejezések, amelyek az ő gondolatát alkalmasak lennének hordozni és ezért sokszor fecseg, eröltet, sőt amint láttuk, pongyola és zsargon izt ad. Sokan kifogásolják és szemére vetik Móríc Zsigmondnak ezt a stílusbeli fogyatékoságát, de ezt a hibáját én abban vélem látni, hogy a meglévő magyar nyelv képtelen volt hordozni mondanivalóját.

Realista-naturalista felfogásához tartozik az is, hogy az emberek, akár férfi, akár nő, anyagiasságok. Az ő számára azonban az anyagiasság nem jelentett szükségszerűen mindig "materializ-

must", hanem az anyagból kisugárzó erőt, energiát, dinamikát, teremtő tevékenységet. Amikor tehát ő anyagiasságot mutat, az voltaképpen teremtő tevékenységnek a hangsúlyozása és hirdetése. Az viszont határozottan fogyatékosága, hogy a teremtő tevékenység forrásul épen csak az anyagiasságot fogadta el. Nem volt hajlandó észrevenni, hogy dinamizmus, tevékenység az anyagon túl is van és a szellem birodalma, a természetén kívüli és fölötti, szintén van olyan hatalmas energiaforrás, mint az előbbi. Épen ezért az anyagiasság teremtő tevékenység és dinamizmus nála sokszor önmagát kereső önző tevékenységgé lesz és szükségszerűen belejut, mint dinamikus életjelenség, az erotikába. Az egyes életmegnyilvánulások ennél fogva nem életfolyamatok, hanem csak életjelenségek, s mint ilyenek sokszor végzetes események sorozatát jelentik, amiért is képtelenek arra, hogy-pl. egy egy Turi Dani, vagy akár még maga Matolcsy Miklós is, aki fátkyaként akar szerepelni a község előtt, hogy világítson, aki bár el is ég, de nem világít, - megváltói legyenek a népnek. Turi Dani bármennyire is alkalmas jellem a regény elején a megváltói szerepre, a regény folyamán alkalmatlanná lesz rá, mert cselekvési irányban kiszámíthatatlan "dzsungelvad" és nem az értelem kiegyensúlyozottsága után menő józan paraszt ember. A kiszámíthatatlan ösztönök vad robaja felborítja nemcsak az ő életét, hanem az egész faluét is. Turi Dani füllődött kő, amelyet a gravitáció mindig lejjebb és lejjebb húz, míg végül is teljesen belesüllyed a földbe, a sárba.

Matolcsynak keserűen kell tapasztalnia, hogy semmi keresnivalója nincs a földön, és paradox jelenség ebben az életben. Ha van egyáltalán természetfölöttiség, akkor az homlokegyenest ellentéte annak, amit nap-nap után látunk és tapasztalunk és ki-egyenlíthetetlen harcban állnak egymással.

Ha sok Móricz regényt olvasunk, alig marad más meg bennünk, mint egy nagy döbbenet. Mert arra az életre, amit ő mutat nekünk, csak megdöbbenünk lehet. Senki sem fogalmazta azt úgy meg számunkra és életünknek ezt az arcát, embermivoltunknak ezt az alsóbb rendű énjét senki sem fedte fel úgy és állította elénk, mint ő. Íróink az ő fellépéséig tulságosan hozzászoktattak ahhoz, hogy az emberek talán ideális lények. Ő azonban egyszerűen keserű sótt hintett a nyelvünkre akkor, amikor emlékeiből, megfigyeléseiből és saját lelkének gyötrődéseiből kiformálta s alakba öntötte az ő új emberét. Hiába keressük ennél az embernél a könnyebb élet-

stilust, a szívből fakadó őszinte boldogságot, helyette nehéz, tulságosan terhelt, földszagu és izó életet kapunk. Akármennyire is tele vannak írásai adomákkal, jóízű "bemondásokkal", vagy cigányzenés, reggelig tartó táncsal, terített asztallal, amelyről "pukkadásig falhatunk", mégis gyötrelmes itt mindenz és keserűség.

Megértéssel kell lennünk az íróval szemben, hisz ez a sivárság sokban bizony gyermekkori emlékeinek eredménye. Édesapjáról írja, hogy mérhetetlenül sokat káromkodott és kálvinizmusát csak a vastag nyak jellemezte, semmi más. /Egészen bizarr módon, betű szerint is áll. Egyszer az egyik kocsmai vitánál megmérték, hogy kinek van a kocsmázók között a legvastagabb nyaka. Bálint lett a győztes, s erre nagyon büszke is volt./ A természetfölöttiség, a léleknek a dolgai, nagyon is távol voltak a Mórion családától. Bármennyire is pap és bárói vér bujócakázott bennük, a mindennapi stilust és életkeretet Mórion Bálint határozta meg, aki mégis csak nem Farkas György, hanem Lengyel Pál hajós legény késői leszármazottja. Apja, ha el is járt néha-néha a templomba, csak azért tette, mert akkor ezt így kellett és illett. Semmi sem érdekelt csak az, amit kézzel meg lehet fogni: a vagyoni gyarapodás.

Ezt a stilus örökölte Mórion Zsigmond édesapjától s ebben van nagysága is!

Legnagyobb alkotása, az "Erdély", mint történelmi regény, csak annyiban felel meg a történelmi regény hagyományainak, amennyiben mindent megtett, hogy azt a kort, /Báthory Gábor és Bethlen Gábor/ amelyet a trilogiában feldolgoz, szorgalmas előtanulmányok és kutatások alapján meg ne hamisítsa, érvekkel alátámassza. A trilogiából azonban hiányzik mindaz, amit többi alkotásából is hiányoltunk, a szellem felsőbbrendűsége az anyag felett. Mert számára a nyelv, a gazdasági élet, béke és háború, politika és különféle életformák csak annyiban fontosak, amennyiben elengedhetetlenül szükségesek az író számára gondolatai megfogalmazásához. Első szempillantásra úgy tűnik fel, mintha a kis Erdélynek életét teljes egészében átfogta volna és realista művészetével a múltat egészen a mába tudta volna beleemelni. Mégis a mélyebben látó lélek épen a történelmi lényegét fogja hiányolni a műből, mert a történelem soha sem események egymás mellé állítása, vagy egymás mellé "történetítése", s még kevésbé romboló erőnek jelentkezése, vagy építő adottságok ügyes felhasználása, hanem mindezeket beleszámítva a szellemnek, a gondolatnak, az eszménynek

történelmi korszakokban való objektíválódása. Nem törekszik arra, hogy a multat költőileg megszépítse s abba valami természetfeletti értelmezést vigyen bele. "Divatos szóval élve: demitologizálja a történelmet." /16/

De nemcsak a szellemet lopta ki Móríc Zsigmond a történelemből, hanem naiv beállítástól sem riadt vissza akkor, amikor pl. a nagy fejedelem legzsenszálisabb meglátásának keresztülvitelét, a gazdasági ujjaépítés szükségességét és megvalósítását, egy titkos szerelemmel, Báthory Annak szerelmével kapcsolja össze. Igen hiányoljuk azt is, hogy nem tudta eléggé érzékeltetni a történelmi öröknek keresztveződését, amelytől függött tulajdonképpen a nagy alkotás végső sorsa.

Azt sen hallgathatjuk el, hogy Erdélynek ezt a kimagasló és jelentős történelmi életét, azt a kort, amelyben döntő jelentőségűvé lett a kis fejedelemség, véraradásos és bünburjánzó egyéniségekre építetette rá. "Csak mi vagyunk Erdélyben kanok és férfiak." /17/

A trilógia csak igen soványan történelmi regény, az eseményeknek és történéseknek ügyes művészi konglomerátuma. Bármennyire is csóváljuk fejünket a "vezéregyéniségek" tulságosan naturalisztikus megrajzolására, mégis egész közelieknek érezzük hozzájuk magunkat. Lelkesedünk Báthory Gábor ábrándozó felhőkbejárásain és Bethlen Gábor pásztorkodó, megfontolt országvezetésén.

Társadalmi regényei, melyek az átlagéletet mutatják és a megfigyelésnek apró részleteire kiterjedő jellegzetességeit tükrözik, sokkal közelebb állnak a valóságos élethez, mint a történelmiek. A történelmi trilógiában csak önmagát visszavetítve élt az író, hogy eszményeinek új köntöst adhasson, míg a társadalmiakban a valóságban benne mozgott, maga tapasztalta és élte meg.

Móríc tolla mindent összevéve hatalmas nyereség a magyar irodalomban. Új irányt szabott a materialista-naturalista regénynek s még inkább a népinek. Minden írásával voltaképpen a népet szolgálja, az ő érdekeiért harcol és küzd.

Lehetetlen, hogy olvasás közben fel ne tűnjék a nyelvnek szépsége, mely az egész móríci alkotást körülveszi. Móríc nyelve szép, erőteljes magyar nyelv. Könnyen fejezi ki magát, nem keresi a szavakat, hanem önkénytelenül úgy adódnak azok tollára, hogy megértjük és megérezzük, amit mondani akar. Szinte izlelni tudjuk a szavak zamatjában keresztül azokat az érzéseket, melyek a szereplőkben is feltámadnak. Alakjai egészen közel kerülnek hozzánk,

szinte mellettük érezzük őket, az események szemünk előtt játszód-
nak le, sőt magunk is át, és megéljük azokat; saját élményeinkké
válnak.

Magunk előtt látjuk a következő sorokban az agyondolgozott,
élete javán tullévő Kisvicáknét, s úgy érezzük, mintha valahol a
Tisza környékén egy falusi parasztasszony beszélgetését hallgatnók.

"- Sok vón a... mondta az asszony, - én nem is vótam ott,
tekintetes asszony, mer én est mondan, hogy az én fődem az én
fődem: abból kenyerezek. Én a magam kevéssét az én öreg szüleimtől
örököttem, hát úgy védem én azt, mint a méh a maga mézét,... hát az
urak is csak úgy vannak avval! Mer ugyi, a tekintetes ur is félti,
ami homkunija van, nem akarja elpotyózni, hát mi dolog vón a, hogy
az egész falut odacsóditse a szakácsné Borosa, ha még olyan jó
szíve is van neki a szegényhez... Mer baj lesz abbul, hogyha az
urak még eccer előkerülnek..." /18/

Feltehetjük a kérdést, hogy mi adja meg nyelvének ezt a za-
matát, mi az a sajátosság, amit minden~~k~~inek feltétlenül észre
kell vennie. Stílusának érdekes bűje van és ha mesélni kezd, fe-
szült figyelemmel követjük. Olvasáskor az az érzésünk, hogy nem
is könyv van a kezünkben, hanem egy öreg mesemondót hallgatunk,
aki gördülékeny beszédjével gyönyörködtet bennünket.

Legfőbb stílusbeli sajátossága a pontosan megfigyelt tárgy-
nak a legapróbb részletekig menő hűséges levázolása. Megfigyelő-
képességének fejlesztésére Móricz Zsigmondnak sok alkalma volt.
Először is, mint népi számaazása ember otthonról örökölte, amit
a parasztokkal való állandó érintkezéssel és tudatos megfigyelés-
sel tovább fejleszthetett. A Felső-Tisza vidékét többször bejárta
s mint a Kisfaludy Társaságnak kiküldöttje és a Magyarország Vár-
megyei és Városai című monografiai gyűjteménynek egyideig segéd-
szerkesztője, alkalma volt arra, hogy ezt a tudatos megfigyelő te-
vékenységét még jobban tökéletesítse. Nyelve felsőtiszai népyelv,
s ennek megfelelően ugyanebben beszélteti a parasztot is minden
tevékenységében és foglalkozásában. De nemcsak a szereplő személyek
használják mesterien ezt a nyelvet, hanem sokszor maga az író is.

Népi szokások leírásában sem tér el a népi nyelvtől, esetleg
csak annyiban, amennyiben a szóban lévő népszokás nem felsőtiszai,
hanem esetleg szegedkörnyéki és ilyenkor a szokásnak megfelelően
a nyelv is a helyi nyelv szerint változik.

Otthonról hozott nyelve, mint láttuk, a szatmárvidéki és

debreceni tájszólás, de Róssa Sándor regényeiből külön megfigyelte a tápai, szegedkörnyéki ő-zős nyelvjárást.

" - Tuggyák mög kentők, hogy a szögény embür föld nékü sömmit se ér. Mi a szabadság, ha nincsen föld? A földet mán ezután úgy fogjuk mögosztani, hogy eddig az urak vöttek kilencedöt, ennek után a földnek egy kilencede marad az uraknak!

- Ugy igaz! Ugy van, ugy! és mennydörgő tombolás.

- E most csak egy kis intelöm vót! De ha mög nem lösz az igasság, elgyűvünk a fustéllyal!..." /19/

Stilusának elevenné tevésében fontos szerepet játszanak a metaforák, s különösen megszemélyesített formájukban. Pl. "egykettőre megelevenedett a háló" /20/, vagy az asszonyban megfárad a szó /22/. Egyes szavaknak új jelentést ad, vagy szokatlan összetételekkel új fogalmat alkot. A Sáraranyban a kártyázó parasztok agyfájdítóan vágta az asztalra. A kézfogást így fejezi ki: mindenki megugyanozta a puha fehér kezét /23/, malacbátran hempergen /24/, hatalmas tölgyfa-hordó pap /kövér/ /25/.

Nem szereti az elvont fogalmakat, hanem a gondolatokat képeknek sokszor egész sorozatából állítja össze: "Csécsen egy utca folyik végig, mint Buda és Pest között egy Duna. Az ut két partján husz-harminc ház hely, úgy összepréselve, hogy szoronganak, mint a lovak a ménesben. Ott a nagy pusztaság, a végtelen mező s a lovak összebujnak, félve és egymást melengetve, mint a jobbágyok, hogy lélegzeni sincs módjuk egymás nélkül." /26/ Ezekkel a sorokkal kezdődik az Életem regénye című könyve. Öt sor és minden sorban egy kép. Az első az, hogy az utcát a Pest és Buda közti Dunával hasonlítja össze és az utnak is két partja van, mint magának a folyónak. A házak össze vannak préselve, mint a lovak a ménesben, melyhez pusztaság kell s azon a lovak azért bujnak össze, hogy melegenessék egymást, mint a jobbágyok. Szinte lelki szemünk előtt van a Pest és Buda közt elhúzódó Duna, a végtelen pusztaság a ménessel és úgy érezzük, hogy mi magunk vagyunk a jobbágyokból összeverődött tömeg.

A képeknek ez az egymást követő sorozata teszi könnyűvé és élvezetessé a magyar ember számára könyveit s ő volt az, aki a képekben író stílust honosította meg irodalmunkban. Mesterien használja a képeket s a legnehezebb gondolatokat is művészi módon tudja kifejezni. Hosszu körülírással lehetne csak pl. kép nélkül kifejezni azt a gondolatot, hogy a mama hogyan dobta ki őt egyszer az udvarra. Az általa használt mondatnak íze, bája van. "De nem az

hagyta, hanem nyakonfogott és kirázott az udvarra, mint a port." /27/
 Vagy édesnagyanyjának harcias természetét és büntető következetes-
 ségét azzal érezteti, hogy az órából kijövő kakukkhöz hasonlítja,
 melynek az a kötelessége, hogy üssön. "... ha nekem kedvem volt
 őt - Pista öccsét - megverni, úgy bőgött, hogy édesnagyanyám ki-
 jött a házból, mint a kakuk az órából és ütött." /28/ Az "ütött"
 szónak átvitt értelmet ad, de nagy plasticitással fejezi ki azt
 a gondolatot, amit épen ki kell emelni.

Móricz stílus - sajátossága még a hosszú és rövid mondatok-
 nak szabályos váltakozása, de ha a lélektani helyzet úgy követeli,
 a népi gondolkodásnak és beszédnek megfelelően törpe mondatok
 egész légióját sorakoztatja fel, nem ugyan egymás után, hanem egy-
 más alá. Ezzel is éreztetni akarja a népi embernek darabos gon-
 dolkozását egyrészt, másrészt pedig rövid, de mindent kifejező be-
 szédstílusát.

Bármennyire is szeretjük és értékeljük Móricz Zsigmond nyelvi
 sajátosságait, még sem hunyhatjuk le szemünket hibái fölött. Alta-
 lában táji nyelvet használ, de nem sikerült azt mindig tisztán
 és következetesen megjelenítenie. Sokszor előfordul, hogy ugyan-
 azt a szót egyszer így, máskor úgy használja. Egyszer "ü", más-
 kor "ö", vagy "lu", "ló", "szip", "szép", "piz" és "pézn", /29/
 "muszka", "muszi" /30/.

Stílusbeli hibájának talán az az oka, hogy egyenesen gépbe
 írta gondolatait és az első fogalmazást alig változtatta meg, vagy
 javíttatta ki. Ezért pongyola néha és nehézkes, s a magyartalansá-
 goknak csaknem tömkelegét lehet felmutatni. Szükségtelenül hasz-
 nál idegen szavakat, pl. "beverklizte", /31/ "konstatál" /32/
 "ordenáréság" /33/, "indignálódás" /34/, stb.stb. Többször elő-
 fordul magyartalanság a ragozásban, szólásokban és kifejezésekben.
 "Meg" igekötő helyett olykor a "be"-t használja. "Ezt így kell be-
 tanulni." /35/ "Szemben"-t használ "iránt" helyett: "Nem elég
 előzékenyek vele szemben". /36/ Mi közülük pl. a bur háboruval -hoz
 helyett. /37/ Németes kifejezések és szerkesztések is előfordulnak,
 pl. "nagy súlyt fektet rá", /38/ "...most van tárgyalás alatt..." /39/
 Sokszor fölöslegesen használja az "egy" határozatlan névelőt. "Az
 egy olyan jüvedelem" /40/. "Ez egy feszült, kínos pillanat volt.." /41/
 Mondatrészek hibás egyeztetése is előfordul és a mondat szerkesztés-
 ben pedig sok többszörösen összetett mondat nehézkessé teszi stí-
 lusát. A mellékmondatokban a kötőszók és az igemódok nem mindig

felelnek meg. A "hogy" kötőszót is túlságosan sokat használja. "Most, hogy belátta, hogy a tegnapi esemény már is kitürlődött az emberek emlékezetéből, elmúlt benne a félelem, hogy valami"/42/ "...de Misi úgy gondolta, hogy mindenkinek az volt az érzése, hogy a diákok annyi pénzt kaptak, hogy többet soha..." /43/

Ugyancsak a "volt" igét is kelletténél többször ismétli, pl. van olyan lap, amelyen 11-szer, sőt 16-szor fordul elő.

Az előbb elsorolt hibák sajnos nemcsak a szereplők ajkán fordulnak elő, hanem Móricz Zsigmondnak, az írónak közbeszurt mondataiban is.

Móricz Zsigmond írói pályájának az elején sokkal tisztább nyelven írt, mint élete vége felé. Nyelvészete nem fejlődött jó irányba, hanem romlott, s ennek oka valószínűleg az, hogy a pesti tartózkodás rossz hatással volt rá.

E M B E R F A R A G A S

Minél jobban beleőszül az ember az életbe, annál inkább szeretne visszatekinteni az ifjuság gondtalan, vagy esetleg fájó emlékeire. MórícZ Zsigmond is visszatekintett, visszapillantott és ifjusági regényeibe beleírta a maga fejlődő, alakuló életét. Őszülő hajjal pedig legfiatalabb éveinek nagy élményeit az "Életem regényé"-ben foglalta össze. Számára is izgató problémává nőtt az évek folyamán az alakulásnak, a valamire levésnek kavarodása, tisztulása és kiérése. Az élet terhétől megtörve nyult vissza évtizedekkel a csécsi, tüzzi, istvándi, debreceni, sárospataki és kisujszállási élményekhez, hogy megkeresse és megtalálja azt, akiből ő lett és felfedezze már akkor, aki ő most. Életalakulásának történetét még ezeknél is továbbvitte, amikor az ősök titkait fessegette és kereste azokban mindazt, amit ő maga az életben ajándékként, vagy teherként hordott. Belepillantott azokba a mélységekbe, ahonnan ő maga emelkedett ki, összeszámálta azokat a tényezőket, melyekből ő rakódott össze.

"Életem regényé"-vel minden örömét és fájdalmát tiz éves koráig újra önmagába sűrítette és lelkébe beleépítette, hogy azokat örök nyereségként zárhassa magába. Tele van a regény fájdalommal és szomorúsággal, örömmel és gyötrődéssel, kedves, kellemes és bőséges napokkal, valamint szegénységgel, semmivel, nincstelenséggel; könnyel és vígsággal, szerelemmel és kiábrándulással, ki nem fogó jókedvvel és hulló könnyekkel.

Ennek a tiz évnek eseményei mint élményforrások írói témául szolgáltak neki. Minden írása, mely ilyen emléket dolgoz fel, valamilyen jellegzetességet hord magában az ifjú Zsiga egyéniségéből, vagy annak kialakulását mutatja be.

Az öregedő ember világít bele ezekbe az élményekbe, hogy megkeresse és megtalálja azokban az összefüggéseket, és megmagyarázza jellemének kialakulását. Mai szemüvegen keresztül nézi akkori énjét s mégis csodálatos objektivitással itéli és rajzolja meg a gyermeki léleknek titkos pszichológiáját. Régi emléket épít újjá s mégis minden egyes jelenet olyan, mintha mi magunk élnők azt meg, de nem felnőt, hanem kicsiny korunkban. Ujra kicsinyek leszünk, aprók, tele érthetetlennek látszó kinlódásokkal, nyakasságokkal, hirtelen fellobbanó lelkesedéssel, sirással és bizarr magatartással. Mi megyünk vissza 10-20-30 évvel, hogy megtaláljuk és felfedezzük mi is, akik voltunk és akik most vagyunk. Sőt egyetemes emberi, gyermeki pszichológiára épül fel minden, hogy önmaga rajzán túl a gyermek, illetve az ember fejlődését mutassa be. Az a benyomásunk, hogy voltaképen nem is mi, sem ő nem szólal meg bennük, hanem az ember. Mindegy az, hogy kiktől születik és milyen életkörülmények között, az ember alakul ki s annak sorsa, élete van kis évekre belesűrítve.

De nemcsak a "puszta ember" fejlődéstörténetét találjuk meg az írásokban, hanem azon túl, vagy azon innen a magyar embernek, helyesebben a mai Magyarországnak születését és fejlődését is nyomon kísérhetjük. Mert akiktől Móríc Zsigmond, mint gyermekekről az 1890 és 1900-as évek keretében írt, azok a mai Magyarország emberei, férfiak és asszonyok, a mai országnak vezetői és életalakítói. Betekintést nyerünk írásain keresztül a mai társadalmi rétegek elszigetelődésébe, a középosztály kialakulásába és kialakításába. Lélekzet visszafojtva vagyunk tanúi annak az emberfaragásnak, ahogyan az iskolákban több-kevesebb hozzáértéssel és lelkiismeretességgel igyekeznek formálni a tanárok a reájuk bízott emberkéket. Röviden ezekben a regényekben mindent megtalálunk az ifjuság élményein keresztül, amiket ma élünk és szenvedünk. Azt szokták mondani, hogy amilyen az ember gyermekkorában, lényegében olyan lesz felnőtt korában is. A kis Zsiga társai semmivel sem jobbak, vagy rosszabbak, mint az öregedő és az élete vége felé haladó Móríc Zsigmond kortársai. Ha tökéletesen meg akarjuk érteni Móríc Zsigmondnak társadalmi regényeit, bármilyen társadalmi rétegre vonatkozzanak is azok, nem hagyhatjuk számításán kívül ifjúsági regényeit sem. Azok az emberek, akik a társadalmi regényekben szerepelnek, vagy nevelőik voltak annak a rétegnek, amelybe ő is mint ifju beletartozott, vagy esetleg maguk a felnőtt ifjak voltak azok, akik annak idején Móríczal

együtt élték vig, vagy gondterhes életüket. Együtt labdáztek a réteken, együtt tanulták a grammatikát, a kollégiumban, vagy esetleg együtt "buzdítottak" az érettségi szörnyűségeitől. Mindent összevéve nemcsak pszichológiai tanulmányként érdemes ezekkel az írásokkal foglalkozni, hanem az ember-, koralakulás és jelenkor megismerése szempontjából is.

Ifjúsági regények

Ifju éveinek emléktömegét leginkább a regényekben dolgozta fel, de néhány novellában és a Pesti Napló hasábjain megjelent visszaemlékezésekben is visszanyúl gyermeki éveikhez. Az "Életem regényé"-ben tíz éves koráig szántja fel az elmúlt időket, a "Lógy jó mindhaláláig"-ban a második gimnazistát mutatja be s rajta keresztül a tökéletes gyermeki kiérettségbe jutott tipikus gyermeket. Minden korszaknak van fejlődési csúcsa s a gyermekkorának általában a 12-13 éves kor, a második gimnázium ideje az. A gyermeki lélek ekkor éri el a legteljesebb kifejlődést és ettől kezdve következik az a korszak, amelyet kamaszkodásnak nevezünk, s megfelel kb. az V. gimnázium idejének. Móricz Zsigmond a kamaszodást is regénybe öntötte "Kamaszok" címmel. Sajnos ez az írás még máig sem látott napvilágot.

Az eszmék kialakulása, az értelemnek a teljes kifejlődése az ifjuvá érés idejében következik be. A problémák meglátása és leértékelése, kinzó egyéni gyötrelmek felfakadása, mind ebben a korban játszódna le, amit írunk a "Bál" és a "Forr a bor"-ban mutat meg. Az érettségi hivatalosan már annyit jelent, hogy az ifju érett, és felnőtt számba megy. Ettől az időtől kezdődik a "Harmatos róssa" korszaka, ami már a teljes ember ideje.

Az "Életem regényé"-nek élménytömegéből két kis epizódot ragadott ki az író, s az egyiket 1921-ben, alig pár soros novella alakjában, "A kicsi" címmel dolgozott fel, s a másik a Tisza kiöntése, "Pipacsok a tengeren" regény formájában látott napvilágot.

"A kicsi" Móricz Zsigmondnak egyik legmonumentálisabb kis novellája. Arról ír benne, hogy a szülők ő reá bízta kis öccsének gondviselését addig, amíg ők a határban dolgoznak. A szomszéd fiuk is összesereglettek, hogy a játék jogcímén felforgassák az egész házat, kitépják a kakasnak nagy farktollait, s egyéb kuncutságokat kövessenek el. Minthogy a kis öcskös folytonosan "bömböl", azzal segítettek magukon, hogy kosárba rakták, melynek két fülén egy hatalmas rudat dugtak keresztül és így akasztották a nyitott kut fölé. S Péterkét, az ő gondjaira volt a testvére bízva, befelé lógó lábbal ültették a kut kávéjára, aki így ringatta a mélység fölött kis öccsét. A fel nem értett

tragikus és szörnyű következményekkel járható helyzetből a szülők mentették meg mindkettőjüket. Csak harmadnap fogta fel Péterke ésszel, hogy milyen veszedelemben forogott a kicsi s vele ő is. Majdnem véres verejtéket izszadt, amikor rájött, hogy tulajdonképpen milyen bajnak lehetett volna az okozója. Alig mert öcsére tekinteni. Falhoz lapulva járt a házban s mindenki elől bujt és menekült. Nem azért, mert talán tulságosan félt volna az apai, vagy anyai szigortól, hanem attól a szörnyű gondolattól összehúzódtörve és szétmorzsolódva, hogy milyen veszedelemben forogtak mind a ketten. Napokon keresztül hordta lelkében ezt a kínt és gyötrelmet, még álmában is emésztette önmagát s az idegészültség annyira fokozódott, hogy egy reggel fájdalmas nyöszörgésben tört ki. Rettenetesen átérezte azt a borzalmas felelősséget, amellyel tartozik kis öcsének azért, hogy majdnem halálát okozta. Valahogyan úgy érezte, hogy talán el is rabolta tőle az életet és ezt neki jóvá kell tenni, vissza kell adni, amit viszont csak úgy tud megtenni, ha ő lesz semmivé, ha a maga életét adja oda a kis csöppségnek. Szerette volna odatenni lelkét a kicsi kezébe, átönteni a maga életét a testvérke testébe, mert most már nem ő maga volt a fontos, hanem csak az, akinek majdnem életét oltotta ki. És hogyan tudta volna mindezt másképpen kifejezni, mint úgy, hogy "lecsuszott az ágyról s a sötét szobában négykézláb mászott a bölcshöz s aláfeküdt, mint egy kis kutya." /44/

Mesteri módon rajzolja meg az író ebben a kis, pár soros elbeszélésben a gyermeki gondatlanságot, a hirtelen feltámadó gondolatot, amit kritika nélkül tud a gyermek megvalósítani. Bemutatja, hogy hogyan születik meg szíkszor a fiukban egy merész terv, aminek a végrehajtásánál nem mérlegelnek, nem számolják a lehetőségeket és a következményeket, hanem csak esetleg a szenzációt, az ötlet "csodálatosságát", amit felelőtlenül és szinte magától értetődően meg is valósítanak. De ugyan ezzel a pszichológiai hozzáértéssel boncolgatja szét az író a felelősségtudatnak, a rádöbbenésnek kialakulását is. Bemutatja a gyermeki szívnek érzékenységet és áldozni tudását. A gyermek lemond mindenről, önmaga életéről is, akkor, amikor átéli és átérzi azt, hogy most ő felelősséggel tartozik. Mórincz tolla alatt Péterke egyszerre "értő"-vé lesz, megérti, hogy az élet hihetetlenül nagy valami, amit nem lehet könnyelműen elfecseirelni és meggondolatlanul, még játékból sem, veszélynek kitenni.

A "vállalás" nagyszerűségét s az áldozatosság magasatosságát

festi meg a 6 éves gyermekben Móricz Zsigmond akkor, amikor "Az Ujság"-ban a gyermekek számára lekötli "Pipaesok a tengeren" című kis regényét, amit azonban egységes könyvalakban csak 1938-ban ad a nagyközönség kezébe. A regény meséje árvizzel kapcsolatban játszódik le. Gabi urfi a főhős és Szabados Zsuzsika a leányszereplő. Zsuzsika kicsalja Gabi urfit a tanyára. Gabi urfit sok könyörgés után nagyapja el is engedi s a harangozóval, meg unokájával, Miskával neki vágnak a hosszú utnak. Zsuzsika öccsével már korábban indult a tanyára. Gabi urfiék utközben egy magaslatra, Kontyosra értek. A domb tetején egy csőszakunyhó állott, amelynek tulajdonosa Samu bácsi volt. A hosszú gyaloglástól elfáradtan pihentek le a fák alatt. Egyszer csak egy lovest látnak keresztül vágatni a gabonán, aki kétségbeesve kiáltja oda nekik, hogy a Tisza átszakította a gátat. Jön az árvíz! Haza már nem mehettek, mert az ut a legmélyebb helyeken vezetett keresztül és leghamarább is telt meg vízzel. A környék egyszerre tengerre vált, s Gabi urfiban hirtelen feltört a gondolat, hogy vajjon mi lehet Szabados Zsuzsikával!? Eszébe jutott, hogy voltaképpen csak azért vállalkozott a tanyai utra és kirándulásra, hátna valami baj történik közben Zsuzsikával és akkor ő majd megvédi, hazasegíti. Mindjárt kész a mentési ötlettel is, hisz Samu bácsi csónakkészítő volt és a csőszakunyhó helyett éppen készen állt egy új csónak. Hosszu könyörgés után sikerült a harangozót, Bácsi bácsit rávenni, hogy keressék és mentsek meg Szabados Zsuzsikát. Órákig tartó vergődés és erőlködés után sikerült a mentési akció, míg végül másnap boldogan kerülhettek haza a családi házba.

Ebbe a történetkeretbe szorította be le Móricz Zsigmond azokat a pszichológiai megfigyeléseket, amelyek mint önmagára, mint általában a gyermekekre jellemzőek.

Gabi urfi addig, amíg otthon van és nem köti ígérete, gyámoltalan kis teremtés /45/, akit még a fáramászásban is legyőz a sokkal fűgőbb, szemfülesebb szomszéd kislány, Zsuzsika. Gabi urfi önérzetes, retartí és mégis minden csokélyiséért sir /46/. A logikisebb sértésre is eltörik a kis korsó. Szentimentális gyermek, aki mindent érzésein keresztül mór le, erős fantáziával rendelkezik és amikor a fa tetejéről végignézi a hatalmas alföldön, egyszerre tengert, csatát, száguldó méneseket, városokat és egyéb jelenségeket lát, a nélkül, hogy délibáb lenne. /47/ Látja

az Öregek meséjéből ismert törököknek a vonulását, vagy még régebről Mátyás királyt. /48/

Zsuzsika sokkal realisabb lélek. Mikor hosszú könnyörgésre ő is felmászik a fára, ügyességben legyőzi Gabi urfit s felülről nem tengert, de még csak csatákat sem lát, azonban azonnal észre veszi, hogy a messze távolban egy idegen ember az ő lucernásukba hajtotta be tolvaj módjára saját lovait. Le is kiált a fa tetejéről a szomszéd udvarba édesapjának, hogy lopják a lucernát. Zsuzsika öccse azonnal lóhátra pattan, kivágat a határba, ahol el is fogják a tilosban járó lovakat.

Gabi urfi költői lélek és mint ilyen sokkal érzelmesebb, mint a lány. Valami titkos vonzalmat érez Zsuzsika iránt és állandóan maga előtt látja akkor is, amikor az kilométernyi távolságra van tőle. Hallja a hangját és szemével simogatja főkötőjét és piros pöttyös kis szoknyáját. Halálosan komolyan veszi titkolt vonzalmát és el sem tudja képzelni, hogy ennek egyszer vége lesz és hogy Zsuzsika ne érezzen hasonló módon. Mégis a mentési akció végén rá kell jönnie arra, hogy a lány nem úgy érez, mint ő.

Zsuzsika magatartása természetes és magától értetődő. Átérzi, hogy sok mindennel tartozik Gabi urfinak azért, hogy az árvaiból kimentette, de ezektől a természetes érzelmektől távol van minden olyan titkos vonzalom, ami ^{viszont} miatt Gabi urfi lelké teljesen hatalmában tartotta. Nem is csinál abból titkot, hogy számára a fiu nem több, mint akármelyik a sok közül; csak fiu és jópajtás, semmi más. Az ő lelkében még nem talál visszhangra az urfi titkos vonzalma, hanem mindent úgy fog fel, mint valami egyszerű jelenséget és magától értetődő helyzetet. Csak hétköznapi érzelmekkel van Gabi urfi iránt, s ezért tud a fiu felett majdnem zsarnoki módon uralkodni. Mesterien rajzolja meg Móricz Zsigmond, hogy Zsuzsika hogyan játszik az urfi érzelmeivel és hogyan próbálja azt a maga számára fordítani. /49/ Mert hiába jön rá Gabi urfi erre a titokra, hiába dűbben rá arra, hogy voltaképpen csufos játékot űznek vele és hiába próbált ellentállni Zsuzsikának, a végén mégis csak a lány lett a győztes és Gabi urfi kénytelen volt mindent úgy tenni, ahogy azt Zsuzsika kívánta. /50/

A férfinek és a nőnek örök szembeállítását vitte bele Móricz Zsigmond Gabi urfi és Zsuzsika ellentétes jellemvonásaiba. Már bennük is felfedezni vélte az életnek ezt a feszültségét és meg

nem oldott problémáját. Az alig hat éves gyermeki lélekben akarta megrajzolni azt, amit ő később öszülő fejjel is olyan sokszor tapasztalt, hogy a férfi és életben legtöbbször rabszolga szerepet visz a nő mellett. Bármennyire határozott, dinamikus irányu a férfi, ha szerelem lesz urrá felette, akkor elveszti önállóságát és mindenben az ideál hatása alatt áll. S ha olykor-olykor elő is fordul, hogy féltik egymást, mint Zsuzsika és Gabi urfi /51/, mégis csak a nő az élet irányítója.

Ugyesen mutatja be pár vonással a regényben szereplő mellékalakokat is. Pl. Miskára egészen jellemző, hogy messziről ki tudja szagolni, mi lesz az ebéd, /52/ ami kedélyét egyik pillanatról a másikra átforgálja. Nagyapa, a "tölgyfahordó-pap" /53/, vigkedélyű, humoros ember, szereti az adomákat, a viccelődéseket; nagymama, "a kis édes" /54/, adakozó, szorgalmas lélek, aki senkitől sem sajnál semmit sem és mindenét képes lenne a szegények közt kiosztani; remek figura, mert csak figura, a bűtykös ujjú és félénk természetű harangozó, akit felnőtt ember létére a kis Gabi urfi kénytelen vigasztalni az árvia kellős közepén.

Gabi urfi alakjának megrajzolásában azonban azt hisszük túlzásba ment, mert a gyermeki hangot nem találta meg egészen. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy egy még nem is hat éves gyermek ennyi határozottsággal és következetességgel tudjon eljárni. Tulságosan felnőtt módjára beszél és viselkedik, mintha legalábbis már 18-19 éves lenne. Olyan bámulatra méltó gondolkozást árul el, hogy az ember kételkedni kénytelen az alak realitása felett s azt a benyomást kapjuk, hogy voltaképpen nem is a gyerek beszél, hanem maga az író. Talán az író azért jellemezte túl, hogy az ellentétek annál markánsabban emelkedjenek ki: a lány félénke a fiú felett, s a fiúé a harangozó felett.

Ellentétes vonások is vannak az urfi egyéniségében, amikor pl. egészen szentimentálisnak, siró és gyáva természetűnek rajzolja egyrészt, másrészt pedig hatalmas akaratú és vaskövetkezetességgel ruházza fel. De lehet, hogy csak látszat szerint ellentétesek ezek, mert Móricz Zsigmond többi ifjúsági regényében Nyilas Misi is egyszer dacos és következetesen kitartó, máskor pedig a teljes ellágyulásig és szétesésig szentimentális lóny; nyakas és siró ember egyszerre. /55/ Ugy látszik, hogy Móricz Zsigmond fiatalkori jellemvonásai öltöttek itt testet.

A legtöbbet emlegetett és legközismertebb ifjúsági regénye

a "Légy jó mindhalálig". Ifjúsági regényirodalomunk legklasszikusabb alkotása. Legnagyobb hatást is ez a regény ért el. Nemcsak színdarab változatban lett közkinccsé, hanem filmre is feldolgozták, hogy tanító célkitűzését és önmagában hordott erkölcsi erejét minél jobban kamatoztathassa. Ha Móricz Zsigmond nevét halljuk, szinte automatikusan jut eszünkbe ez a regény, ami természetes is, hisz írói nagyságát nem legutolsó sorban ennek az alkotásának is köszönheti.

Alig van olvasott ember, aki ne ismerné ennek a regénynak tartalmát és a pusztán cím említésére ne villana fel a "lutri" és az utána következő keserves igazgató kivallatás.

Nyilas Misi másodikos gimnazista, a híres debreceni kollégium öntudatos és büszke növendéke. Azzal kezd a kollégiumi második évet, hogy úgyja nem kerül egy sorba a többivel, hanem csak az ajtó mellé, a legkisebb falrészhez van félreállítva. Ezzel is jelezni akarta az író Misi jellemének különválását a többitől, mert egészen más ember ő, mint azok, akikkel a kollégiumban együtt van, és mégis olyan, mint társai. Misi is gyermek, gyermekien egyszerű, szorgalmas, játékos kedvű kisfiú. Érzékeny lelke, aki a legkisebb hatásra önmagába zárul, szívébe fojtja titkait, hogy egy váratlan pillanatban elemi erővel szakadjon fel minden, és a könnyek áradatan keresztül törjön utat magának a belső feszültség. Szentimentális diák, aki apró kis vállain hordozza a maga, gyermek számára gigászi méretű terheit, az ifjúságnak minden bubánatát és örömét, az egész gimnázium nyomorúságát. Sőt úgy érzi, hogy a felnőtteknek a világa is részese, mely mint valami ellenséges és borzalmas gyötrelmez arra törekszik, hogy kis életét és egyéniségét összetörje, megsemmisítse. Úgy áll szembe az emberekkel, mint akik egy gonosz világot képviselnek és csak arra törekcszenek, hogy hatalmukat, erejüket fitogtassák a gyenge emberpalánta felett. Vágyainak netovábbja a férfivé levés, a felnövés, mert unja már az örökös gyermekeskedést. Szeretne ő is kiemelkedni az apró életből, mert úgy érzi, hogy addig, amíg kicsi, vele mindig csak rosszat akarnak tenni. /56/ Még akar szabadulni a nyűgtől és a tehertől, mert abban a meggyőződésben van, hogy a felnőtteknek, az öregeknek már senki sem parancsol, élik szabadságukat.

Tulfinomult idegzetű a legkisebb jószág /57/, vagy ellen-
tétos érzelen tapasztalására ellágyul, elkeseredik, minden bá-

torsága inába száll és tehetetlen vergődő lélekke lesz. /58/ Egy jó szóra képes minden bánatát és fájdalmát kiönteni, viszont egy rossz nézésre, egy saurós szempillantásra bezárkózik, sőt vad gyűlölség lesz urrá felette. Ha valami rosszat tesz, azonnal jelentkezik a lelkiismeretfurdalás, /59/ sőt önmaga előtt is szégyelni kezdi hibáját. Ritkán van lelkiereje arra, hogy az elkövetett rosszat jóvá tegye, inkább nyakassá lesz, /60/ fel-lángol benne az önérzet /61/ és az igazságtalannak érzett bántás vagy mellőzés, tökéletesen elkeseríti és letöri. /62/ Az így hullámozó és ide-oda hajló kedélyállapotából következik, hogy sokszor még saját magából is kiábrándul és kétségbe vonja a maga tehetőségét, adottságát: elveszti önbizalmát. /63/ Olykor pedig erős öntudat lobban föl benne s érezni kezdi, hogy ő is valaki és köjes örömet okoz neki nevének olvasása, amit a Csonkaj könyvre írt. /64/

Érzékenységeinek azonban van egy szép és magasatos vonása is, amikor teljes egészében átérti és átérzi, hogy mennyivel jobb helyzetben van, mint édesapjáék. Szomorú és bánatos szívvél /65/ sétál a kertben, mert világossá lesz előtte, hogy szülei koldus szegények és mégis annyi gondnal és törődéssel vannak vele. A jóság kifakadása az, amikor rádöbben arra, hogy a kollégiumban majd mindennap kap húst a főétkezésen, míg otthon csak krumplit tehetnek az asztalra /66/. Ezért annál nagyobb a meglepődése, és öröme, amikor hazulról váratlanul csomag, "pakli" érkezik.

Egyszerre fontos e berré lesz ő is a coetásban. Mindenki érdeklődéssel tekint feléje. Sirva gondol arra, hogy anyai jó-ságra, amely ezt a csomagot annyi keserves munkával összegyűjtötte és elküldötte. Átérzi, hogy a legnagyobb lelkiismeretességgel kell itt helytállnia, hisz odahaza mindent elvonnak önmaguktól, hogy ő gondtalanul és minél könnyebben tanulhasson és egyszer urrá lehessen. Búske öntudattal gondol áldozatos lelki szü-leire s ezért fáj neki s a lelkét hasogatja, hogy itt a szegénységet, szüleinek egyszerű életét le kell tagadnia, el kell rejtenie. /67/ De ugyanígy bántja az is, ha más valaki szégyelli a szegénységet, az egyszerű életet. /68/

A kollégiumban jön rá arra, hogy a szegények és gazdagok ellentéte nemcsak személyi ellentétet szül, hanem társadalmiakat, sőt nemzetieket is. Meg kell élnie, hogy a búskeségnek, a rátartiságnak és tekintélynek forrása mindig a pénz és hogy a

pénztelen embernek "hallgass", vagy "lapulj meg" a neve. Pénzen még lehet vásárolni a rokonságot és el lehet tüntetni a szegénységet, /69/ mert mindenhez csak pénz, és újra csak pénz kell.

Ezért teszi boldoggá, mikor elvállalhatja, hogy a vak embernél naponként újságot olvashat fel. Hiszen fizetést kap érte s amikor lutrira tesznek, határtalan fantáziával színezi ki a nyereségek lehetőségeit. Szinte már úgy érzi, hogy a nyert pénzzel édesapját igen gazdaggá tette. Mert ennek a világnak pénz az istene.

S ha már nincsen pénze, és minduntalan azzal a tudattal kell a napi robotot elvégezni, hogy ő csak az ács fia /70/, egyszerű szegény embernek gyermeke, legalább az yenne meg, ami mindenkinek kijár, amihez nem kell pénz és ami mindenkítől kivetelik, az, hogy őt is szeressék. Oltáratlan szomjúságot érzett mások szeretetért. Az volt a vágya, hogy legyen valaki, aki előtt szívét-lelkét kitérszabha, kiönthesse. Minden gondolatát, minden érzését odatenesse eléje, hogy lássanak és nézzenek bele, értsék meg, szeressék. De senki sem akadt, aki igaz részvéttel, vagy megértő szívvel fordult volna felé. Hiába gondtalan és megelégedett mindenki körülötte, ha ő nem kap egy mosolyt, egy megértő pillantást. Mindenki úgy van vele, mint idegennel. Nem tudnak belelátni lelkébe és hiába is nyitná azt ki, ő hozzá csak ellenséges érzellemmel, vagy talán még inkább gyilkos szándékkal akarnak nyulni. /71/ A tanárok is hiába felnőttek és okos emberek, még sem tudnak rést nyitni lelkén, mert azok is idegenek. Idegen minden, a diákok, az egész kollégium, maga a város is. "...olyan idegenek hozzá a fiúk s a tanárok és mindenki, a coetusban sem szereti senki s az öreg ur sem szerette, sose szólott hozzá szívesen, Viola gyűlöli, Sanyika gyűlöli, Törökék se szeretik, gúnyolódtak vele még a néni is, Ilona kisasszony is... Bella se szerette, mert ha szerette volna, akkor itt volna s nem utazott volna el avval a gazemberrel. Orozy se szereti, nem mondta meg neki a titkot, kivel mit beszél, Gimesi se szereti, nem jött el vasárnap Orozyékhoz... Gyéres tanár ur se szereti, s mátkor úgy nézett rá, szinte haragosan, a többi tanár se, persze még az igazgató ur legjobban szereti, hiába kiabál úgy: az férfias... De az se szereti, mert bosszúsága van vele; senki se szereti, miért is szeretnék... Nem szereti senki, senki: csak az édesanyja, meg az édesapja, s erre zokogásban tört ki." /72/

Keserű fájdalom üli meg a lelkét és mi sem természetesebb, mint hogy megfoganzik benne a gondolat: elhagyja Debrecent! Ő nem akar "a debreceni kollégiumban szenvedni." /73/ Van bátorsága a tanároknak ezt megmondani, bármennyire is megsértődnek ettől a vaskos patrióták. /74/ Géza bátyjának csak ezzel okolja meg elhatározását: "...bántanak". /75/ Máshol is kifaraghatja magát az ember, "Ember lesz a pataki diákból is" /76/. Csak azok tudják ezt a lelki fájdalmat megérteni, akik vele együtt küzdöttek és szenvedtek a kollégiumban, a kevés megértő diáktárs. Tetszik is nekik, hogy Nyilas ki merte ^{mutatni} ~~mondani~~ szívüknek titkos érzéseit és hogy szemébe mondja a tanároknak, mindnyájuk közös baját. Mert hát ki is szeretne Debrechen élni akkor, amikor a kollégium a kisdíák számára szenvedést, gyötrelmet jelent és a hideg levegő, a kollégium jégcsapos szellemisége úgy elfagyasztja az idealizmus gyenge virágát, mint a tavaszi csipős hideg az apró gyümölcsvirágokat. /77/

Mi minden mehetett végbe a kis Misi lelkében, míg abból a nagy büszke öntudatból, amely a bevonuláskor egészen eltöltötte, az a keserű és kiábránduló érzés lett, hogy nem akar többet debreceni diák lenni. Szeretettel, lelkesedéssel és teljes odaadással kezdte meg az iskolai évet és ebből az érzésből egy tökéletes kiábrándulás lett alig pár hónap alatt.

Ebben a keserűségben benne van nemcsak a kollégiumnak, hanem Debrecennek elvetése is. Nemcsak a nagytiszteletű professzor urak buktak meg a gyermek által rendezett életvizsgán, hanem a gazdag civisek is, akik minduntalan éreztették vele azt, hogy ő csak egy ácsnak a fia. Megbuktak a tanárok, a diákok, a felnőttek, a fiúk és lányok: itt mindenki megbukott, csak ő nem, a kis Misi, aki új idealizmussal, ujonnan csirázó lendülettel megy át Patakra, hogy majd ott is levizsgáztassa a tanárokat, a diákokat, sőt még igazgató bátyját is. Mindenki csatát veszt vele szemben, mert azok, akik arra lettek volna hivatva, hogy nehézségeit megoldani segítsenek, még jobban összehonyolitották azokat. A tanárok csak tudás nélküli professzorok voltak és nem tanítók, még kevésbé nevelők. Megleckézteti a beteg kis Miska a tanári kart, s benne az egész kiegyezés kori nevelői testületet, mikor mindenből kiábrándulva azt tuzi ki élete céljául, hogy az emberiségnek majd ő lesz a tanítója. /78/ Ő neveli az embereket a jó és helyes életre; mindenre, ami szép és kedves; hogy hogyan kell az elénk tornyosuló nehézségeket le-

győzni, vagy kikerülni; hogyan kell szerető lélekkel megsimogatni a fájó sebeket; hogyan kell együttérzésre, közös megbecsülésre rávezetni és tanítani az emberpelántákat és azon túl a felnőtteket is. Meg akarja őket tanítani arra, hogy mindenki legyen jó, mégpedig jó a halálig, mindhalálig. /79/ Őt itt erre nem tanították, de másokat sem, hisz a nevelők sem voltak jók, azért szenvedett és azért került ellentétbe mindenkivel. Hiába véste mélyen a szívébe édesanyjának az intelmét "Légy jó mindhalálig", ha mások nem törekedtek erre. Ezt akarja mindenkinek a lelkébe belevésni, beleégetni, hogy az ott hasson, alakítson és formáljon. Mert csak akkor lehet szegénynek és gazdagnak, urnak és proletárnak, urfinak és ács fiának békességben és egyetértésben élni, ha mindannyian jók vagyunk mindhalálig.

Ő maga ~~so~~ akar az ország nagy nevelője, nagy tanítója lenni, mert azok, akik őt tanították és nevelni akarták, a professzor urak, bizony nem állottak hivatásuk magaslatán. S a regényből megtudjuk, hogy az 1891-es évben a debreceni kollégium tömve volt "gigerli" tanárokkal /80/, és hogy a latin professzor urtól a testiség kultuszát, a számtan tanártól a kiegyensúlyozatlanságot, a vallástanártól tökéletes közönyösséget sajátítottak el, ^{aki} ~~hisz~~ ő maga is "oly halálos közönnyel foglalkozott a tananyaggal, mintha kukoricát morzsolt volna, szakmányba" /81/. S mikor Móricz Zsigmond azon tűnődött, hogy vajjon diákkorában honnan merítette mégis a vallásos gondolkozást és érzést, csak édesanyjára tudott gondolni és soha sem jutott eszébe Valkai, a vallástanár ur. A tornatanár is mindjárt "személyes sértésnek tekintette pályavégezetlensége, paraszt eredete, és titkos iszákossága kritikájának" /82/, ha valaki szembe mert vele fordulni és a maga igazságát hangoztatni.

Gyilkos kritikát kapunk a regényben a tanári karról. Lehetetlen emberek nevelték és formálták a milleniumi idők tájékán a magyar ifjúságot s nem is csoda, hogy az eredmény kiábrándító volt. Tárgyi tudatlanság, hozzá nem értés, erkölestelen magatartás, iszákosság, kegyetlen cinizmus jellemezte őket. Hazafiságuk is csak szólamokból állott s ha áldozatos kiállásról volt szó, senki sem merte vállalni a felelősséget. Rettegtek az államhatálotól és féltették állásukat. Gyávák voltak és gyávává nevelték az ifjúságot is. "... ebben az országban becsületnek, önérzetnek helye nincs: itt csak talpnyaló szolgákra van szükség, akik felfelé ön-

érzet nélkül hiszkelkednek, lefelé kimélet nélkül árveresik el a szegényeknek az utolsó párnáját is..." /33/

A komoly, tettekben megnyilvánuló és objektív hazafiságot nem tanulnak a diákok, mert a "talpnyalók" és "fejbólintó Jánosok" mindent eladnak, még meggyőződésüket is. Könyvekből ismerik meg a magyarság nagy létproblémáit, nemzetünk testvértelenségét, a körülöttünk gyűrűződő pángórmán és pánszláv veszedelmet és hogy Ausztria, még Románia kitátott szájával akarja bekapni az országot; hogy a nemzetiségek szét akarják darabolni és apró elemekre bontani az ezer év történelmét; és mindennek a tetejébe, hogy itthon az urak nem jó szívvvel nézik a szegényt. Nagy baj ez, mert kívülről-belülről pusztulunk, amin pedig csak úgy lehetne segíteni, ha összefognánk, ha megérténők egymást és mindent a szeretet jegyében oldanánk meg. A múltért, az ezer év nimbuszáért, önmagunkért senki sem tartja fenn létünket akkor, ha mi magunk is ellenségei vagyunk önmagunknak. Magyarságunk jövője tehát teljesen a mi kezünkben van, tőlünk függ, és az újabb eszedév csak a mi életünknek és élni akarásunknak lehet a gyümölcse. A reform útja pedig az, hogy a szegényt is emberek tekintjük és ezt szociális törvénnyel biztosítjuk. Továbbá minden magyarnak, a tanárnak is kiválónak kell lennie, köpzetnek és emberre faragottnak. Tragikus jövő elé nézünk, ha minden változatlanul megy tovább, ennyire gondtalanul és felelőtlenül, ennyi nem törődéssel és hozzá nem értéssel. De a kis Misi nem engedi ezt; szembe akar fordulni a kegyetlen jellel. Ezért akar tanító lenni, a magyarság nagy tanítója, sőt az egész emberiség tanítója. Mert csak így tudja kifaragni az új embert, aki biztosítja és meg is teremti a boldog jövőt, azt az embert, aki mindig jó, szándékban, szóban és tettben. Jó mindhalálig.

Móricz Zsigmond ebben a regényében egy apró kis embert állít elénk, aki gyermek a szó teljes értelmében és mégis a felnőttnek minden gondját és szenvedését hordja magában. Számára az élet nem gyönyörűség, hanem igenis szenvedés, az iskola pedig nyűg, mert a gyerekek és a felnőttek egyaránt rosszak, s romlott világuk ránehezedik az ő gyenge kis vállára. De a teher súlya alatt lassan kiizzik értelmének fényessége, meglátja és megtalálja a megoldást is, ami hallatlan optimizmussal tölti el. De a hoz, hogy ezt meg tudja valósítani, le kell dobni magáról mindent, amit eddig az élet és az iskola vállára rakott. Ezért

kell lelkeből kiszakadni a mondásnak, hogy nem akarok többé debreceni diák lenni, mert itt, ilyen körülmények között, ebben a helyzetben, nincs kiút. A kiúthoz nemcsak nagy gondolat és érett lélek kell, hanem külső lehetőség is, amit Debrecen nem tud megadni. És ez a gyermek, aki még játszani szeret és akit villanyütésként érint meg a szerelemnek az első jelentkezése, ez a gyerek értelmének teljes kinyílásával mutat rá a bajokra, és hallatlanul optimista megoldásra is. Még csak 12 éves s máris a jövő nagy embere, a nagy együttérző és együtt alakulni akaró jellem.

Nyilas Misi elhagyja Debrecent, hogy más kollégiumban folytassa életének, jellemének keserves és kegyetlen kialakítását. Móríc Zsigmond ezt az új időszakot újabb regényekbe öntötte, a még meg nem jelent "Kamaszok"-ba, a "Bál"-ba és a "Forr a bor"-ba. A két utóbbiban a nyolcadikos gimnazista, a már nem Misi, hanem Nyilas Mihály urfi jellemét és annak kifejeződését rajzolja meg. A nyolcadik gimnáziumban vagyunk és az év az 1899-es. A millenium káprázatában és a mindent rózsaszínen láttató ezerév büvkörében hallatlan optimizmussal és még nagyobb felelőtlenességgel éltek az emberek. A diákok alig tanulnak, hanem mindig csak virtaskodáson, hangos mulatságokon, szerelmi kalandokon törik a fejüket, vagy azon, hogy hogyan lehet az érettségi tételeket egy kis ügyességgel ellopni. A komoly munka, a következetes vizsgára készülés nem nekik való. A tudás nem fontos, mert az érvényesüléshez elég, hogy nagy nehezen átcsuszta, vagy átvontatták őket az érettségin. Csak a papír számít és a hozzá mellékelt gazdagság, a borban, szerelmi mámorban áztatott uri módor. Az országnak diplomás emberekre és nem tudósokra van szüksége, s így előttük minden hivatal ajtaja nyitva van. Más célkitűzése nincs is ennek a fiataloságnak, mint hogy megszerezze a diplomát, elmehessen a kolozsvári egyetem jogi fakultására s mint bírák, vagy jogászok az országnak minden hivatalára alkalmasakká legyenek. Már a "Forr a bor"-ban is találkozunk ~~azzal~~ a komikusan komisz jelenséggel, hogy az állam, a kormány nem mérnököt, hanem jogászt küld le az ~~elfölkre~~ árvíz-kormánybiztosnak, mert nem a "hozzaértés" a fontos, hanem csak a diploma.

Az iskolából kikerülő fiatalok vergődő emberek, meddő tetteikben, gondolataikban százszorososan terméketlen lelkek. Az is-

kola soha sem nevelte őket a komoly munkára, önfegyelműző kritikám, hanem helyette drukkoló, meghunyászkodó, vagy esetleg állandó lelkiismeretfurdalásban szenvedő és mégis markukba nevető cinizmusra.

Ebből a tragikus embercsoportból csak Nyilas Mihály emelkedik ki. A nyolcadik ^{év} osztály elején vagyunk. Mihály azon dolgozik, hogy őt válassza meg az ifjuság az Segély^Egylet elnökének, mert szeretné, ha az Egyesület nemcsak jámbor segíteni akarásokból állna, hanem tényleg megmozgatná az egész város társadalmát és megindítaná a befagyott lelki gazdagokban az adakozás lelkiületét; hogy azok, akik tényleg rászorulnak a segítségre és az anyagi nincstelenség miatt alig tudják folytatni tanulmányaikat, a Segélye Egylet révén semmi iskolai hiányban ne szenvedjenek. Egyhangú választással eredményt is ér el s a jóindulatúak támogatásával és összefogásával tényleg sikerül az Egylet számára ^{nagyobb} ~~óriási~~ pénzeszeget biztosítani.

Az osztályban ^{nemcsak} keresztény, hanem zsidó tanulók is vannak. Mihály egy ügyes fordulattal közülük is bevesz egyet a bizottsági tagok közé, ami óriási ellentétet és felháborodást szül város szerte. Hogy a zsidók ellen felzuduló ellenséges közhangulatot maguk a zsidók vezessék le, elhatározzák, hogy az Egylet ^{járára} ~~szertartására~~ jótékonyági bálát rendeznek. Több sem kell a keresztényeknek. Ők is rendeznek egy szűkebb körű jótékonyági estélyt, mert szégyelnék magukat, ha a zsidók mellett lemaradnának. A versengésből csak az Egyletnek van haszna. Nyilas Mihály népszerűsége, aki színjeles tanuló, fokozódik és a legnagyobb elismeréssel szólnak mindenütt róla. De hogy eddig el tudott jutni, nemcsak számító logikájának köszönhető, hanem minduntalan megnyilvánuló nyakasságának is. Mint valami diktátor kiméletlenül hajtja végre azt, amit ő az Egyesületben célravezetőnek és jónak lát. Az a vas következetesség és nyakasság gondolatai mellett, ami már a "Pipacsok a tengeren"-ben és a "Légy jó mindhalálig"-ban is megnyilvánult, itt fokozottabb mértékben előjön és irányító tulajdonságává lesz. Igaz, éppen ezért sok barátot nem igen tud magának szerezni, de megbecsülést és tiszteletet igen. Az egyesületi életben bontakozik ki lelkében az a "Légy jó mindhalálig"-ban már-már elpusztuló és elsenyvedő öntudat, a tehetségnek a felismerése, amely később karakterisztikus jellemvonásává lesz.

Ugyancsak ebben a regényben lesz öntudatos élményévé és

tapasztalássá a maga teljes valóságában, de azért tiszta formájában a szerelem is. Mint a legjobb tanulót a tanárok sokszor ajánlják a szülőnek, gyengébb tehetségű fiaik mellé házitani-tónak. Így került ő kapcsolatba Kondor Irénkével, akit vizsgára készít elő. Szenvedélyes tűz gyullad fel lelkében Irénke iránt, s a jelentkező diákszerelmek, a mindent rózsaszínben látó vagy végtelen tragédiákba ábrándozó szerelem itt bemutatkozik ki először. A művészi szerelem, mint ahogy azt később látjuk, sokkal több, mint a lelkeknek pusztán őszintesége. Az biológus is, a testnek is dolga, nemcsak a léleké. És Gyilás Mihály olyan vad szerelembe esik, hogy alig tudja fék tartani magát. Lelkének minden energiáját latba kell vetni, hogy egyensúlyát fel ne borítsa. Örvénylő szenvedélyét sokszor csak azzal tudja levetetni, hogy kirohan a házából és végtelen hosszú, órákon át tartó futással, rohamással fárasztja el magát. Alig bír önmagával, mindig előtte van Irén, bárhová megy s bármit is tesz. Beáranyozza álmait, de a szenvedések, a félreértések, féltekénységek és gyarmatások egész űzön-poklot is lelkébe szidja. Megéli, hogy a szerelemben az ember sokszor szinte nem ura önmagának és hogy az tulajdonképpen rabság és az embernek nem normális állapota.

A keserű kiábrándulás is akkor éri először, amikor hosszú hónapokig készült arra a bálra, amelyen először fogja Irénkét megtáncoltatni. Az ő számára Irénke mindig az egyszerű, puhalelkű és naivnak gondolt kisleányka volt, s amikor a bálon kiöltözve és kifosztva, magántárogatóan és kínálón jelenik meg, egyszerre egy világ omlik össze lelkében. Ő nem ilyennek gondolta Irénkét. Ő azt hitte, hogy Irén csak az övé, az ő titka és az ő magántulajdona. És íme itt olyan, mint aki azzal akar hódítani, hogy magát kíváncsi, és talán lelkű emberek szeme elé rakja, szinte kínálkozáva. Ekkor jön rá Mihály arra, hogy Irén számára az ő szereleme, halálos vonaglása, csak egy kis epizód, s y kis semmitmondó törpe jelenség; talán nem is ő az első "lovag" s valószínűleg nem is az utolsó. Mihály annyira összerörik lelkiileg, hogy egész este szóba se áll vele, meg se táncoltatja, rá se tud nézni.

S amikor később azt is tapasztalnia kell, hogy Irénke Fussbammal ugyanolyan szívélyes s ugyanolyan nyitottlelkű, mint vele, akkor végérvényesen rájön, hogy méltatlanra pazarolta szívét és Irénke semmi más, mint egy kis démon.

A regény három fejezetből áll. Az első részben arról ír Móricz, hogy a taktikai hibák elkövetése maga után vonja az újabb hibák egész sorozatát. A másodikban az előbbiekből adódó furcsa és zavart helyzet a léleknek békétlenségét és az életnek a zűrzavarárt terenti és addig gyűrti, keseríti az embert, míg csak egy kis lélekzete is van. Akár jó, akár rossz az, ami az emberrel történik, minden csak kifejezést ad és megoldhatatlannak látszó problémák elé állítja. A harmadik ebből a tömörségből emelkedik ki Nyilas Mihály önálló egyéniséggé a család, az iskola és saját énjének és foglalkozásainak tömlőcéből, hogy önálló gondolkodásra és szabad ágra tegyen szert a harmadik fejezetben.

Az önálló emberré valóérés teljes képét találjuk meg a harmadik nagy regényben, a "Forr a bor"-ban is. A szereplő ifjúság, az 1899-es iskolai és nyolcadik osztálya, 28 emberből álló kis embertömeg, s ennek alakulását, forrongó életstílusát mutatja be Móricz ebben a regényben. Pesszidő must az érettségre készülő diákok élete, amelyet az október 6-i diáktüntetés vezet be. A diáktüntetés tulajdonképpen a hazafiság álarca mögé bujtatott lustaság. /84/ Nyilas Mihály urfi, mint az iskola igazgatójának öccse, felelősséget próbál érezni az egész osztályért és ezért ő nem is csatlakozik hozzájuk. Igaz, nem elvből és jól megalapozott ítéletből vonja le elhatározását, hanem inkább saját gyávaságát bujtatja az értelen köntöse mögé. Mert még valamennyire kiegyensúlyozatlan jellem; hol megbánja, hogy nem ment el, hol pedig értelmével arról győzi meg önmagát, hogy ő az egyedüli, aki helyesen cselekedett ezek között a forrongó emberek között.

A 28 ember abból a generációból való, amely az első világháború szörnyű viharát hozta erre az országra. Maguk a diákok gerinctelenek és csak virtuskodáson törik a fejüket. Mihály keresi a következetesség formáit, de nem találja.

Az iskola is ugyan olyan dekadens, mint maga a diákság. Más célja alig van, mint hit és engedelmes állampolgárokat nevelni /85/ és az a törekvése, hogy a diák embernek ne legyen akarata, mert később az állami életben is fontos a gondolkodás nélküli engedelmesség. A diákság nagyrésze diákbarlangokban /"Fertő"/ húzza meg magát, ahol nemcsak, hogy nem nevelik egymást, jó irányban, hanem még inkább rontják és szinte a mélységig szüllesztik le. /86/ Társalgási témájuk alig tevődik össze

másból, mint szerelmi kalandok elmeséléséből, a legdurvább trágárságokból; életüknek is ez a tartalma. A nőkről alig tudnak másképp beszélni, mint olyanokról, akik csak arra valók, hogy a férfiember szenvedélyeinek szabad utat engedjen. /Eznek a diákbarnak leírását és egymástrontó szellemének bemutatását "Az Isten háta mögött" c. regényében is megírta Móriza Zeigmond./ A diákoknak nincsen más törekvésük, mint hogy "urakká" nőjéik ki magukat /87/ pénzzel, könnyű élettel és női kalandokkal fűszerezve.

A tanárok, akik az október 6-i forradalom felszámolására "inkvizíció"-t tartottak az osztály felett, lényegében semmivel sem jobbak, mint maguk a diákok: meghasadt lelkiülettűk /88/, olyanok beszédűk, akik csak külsőleg mutatják a jót és az erényességet, belülről azonban tele vannak bűnnel és szennnyel. /89/

A diákságnak és a tanári karnak ez az alacsony erkölcsi színvonala Mihályban is, ha nem is olyan fokban, mint a többiekben, felfedezhető. A "Bál"-ban szereplő Irén iránt táplált szerelme felzakított minden lelki fűtet és a lefojtott erotika kirobbanva követelte meg a maga bevezetését. /90/ Válasszon egy fiatal lánnyal találkozik, mindjárt 1 sba jön.

28 emberből tevődik össze az a kislétszámú osztály, de ahányan vannak, annyiféle típust képviselnek. Vannak köztük jóvágású földbirtokos fiúk, akik nem hasafiságból, hanem kaland és virtuskodásból szervezik meg az október 6-i diáktüntetést. Zsidó fiakat is találunk, akik közül az egyik a püspökhöz kénytelen folyamodni, hogy ki ne csapják az iskolából, a másik pedig az örök zsidó összetartozástudatával, szinte soraközösséget vállal fajtestvérével. Egészen jellemző figura a szegény, egyszerű parasztfiú, aki nyolc éven keresztül böjtöl és kínozza magát, csak azért, hogy a szegénysorsból a jobbat, az urí életbe tornássa fel magát és még az otthoni étkezéseket is leszűkíti, hogy a kitűzött célt elérhesse. Van köztük neuraszténia is, akit valamikor az egyik tanár embertelenül megijesztett, hogy ezzel a félelmet szinte élete végéig belefantáziálja. A matematikus józan, hideg elméleti ember, filozófus gondolkodású és csak a logikának él. A 28 tagból álló társaságnak kedvence is van, a durva és komisz tréfáknak értelmi szerzője és bírói állásra készülő, jóvágású, kiöltözött szoknyavadász, akinek minden gondolata és érzése, de egészen alpári módon, csak a lányok körül forog.

Bankárfiuk is akadnak köztük, akiknek a pénz az istenük, és nyálcsurgatva fejtegetik, hogy a grófok, a főurak, hogyan tarthatnak maguknak jezsuitákból és egyéb vidéki intelligenciából szeretőket csak azért, mert pénzük van. A bankárfiuk jönnek rá arra is, hogy nemcsak szeretőt, hanem sok mindent lehet pénzért megvásárolni, még a matura tételeit is.

Ezek között éli a maga egészen külön, legalábbis a diákok szemében külön és elvonult életét, Nyilas Mihály. Nem gazdag, nem is szoknyavadász, ha lóbbanékony természetű is, de még szájhóss sem, hanem tehetséggel megáldott és mégis tulérezékeny, beteg lelki, forrongásban levő költői lélek.

A regény két nagy részből áll: az első az október 6-i zendülés, a másik az érettségi tételek ellopása. Maga a matura úgy nehezedik a diákok elé, mint valami szörnyű és megmászhatatlan sziklahegy, amelyen becsületos úton átjutni nem lehet. Az érettségi nehézségeit, a már minden hájjal megkent diákok azzal a munkájuk elosztatni, hogy tolvajt bérelnek fel, aki summás összegeért /a diákok a pénzt úgy lopkodják össze otthon szüleiktől/ éjnek idején alkulesokkal felszerelve kilopja a lezárt igazgatói irodából a tételeket. Az életben mindenki a pénz erejével érvényesül, s ők is rájönnek arra, hogy számukra szintén csak a pénz adja meg az egyetlen megoldási lehetőséget. A merész vállalkozás a legnagyobb sikerrel jár és az érettségi banketten a fiúk már úgy viselkednek, mint érett emberek. Mint tanáraik, asztal alá részegednek: felkészültek az életre és "uri" emberek lettek. /91/

Nyilas Mihály ebbe a második nagy diákosinyba csak a legvégén kapcsolódik be. De ekkor sem meggyőződésből, vagy "virtusból", hanem inkább dachból, önértzetből, mert rájön arra, hogy a tételek ellopásának megszervezésébe azért nem avatták be, mert megbízhatatlannak tartották. Mikor már minden megvan, s már csak az utolsó nehézségeket kellene elosztatni, az igazgatói irodában felejtett ragasztó kiemelésével, vonják be őt is a titokba. A kilopást elvállalja, de csak azért, hogy rájuk bizonyítsa: nem gyáva, hanem megbízható pajtás. Mégis mikor a feladatot végre akarja hajtani, begyávul s remeg, mint a nyárfalevél.

A regény szerkezetileg két teljesen különálló részből áll.

Az első rész az év elején játszódik le, azaz egy hét leforgása alatt, míg a második a majas körökben tartandó tréfa alatt egy héttel. Szokottan szokottak mondani, hogy ez majas jelmonddal, mert megengedtem a majas körökben játszani és az egész év alatt megengedtem a majas körökben játszani. A tréfa alatt az év elején játszódik le, azaz egy hét leforgása alatt, míg a második a majas körökben tartandó tréfa alatt egy héttel. Szokottan szokottak mondani, hogy ez majas jelmonddal, mert megengedtem a majas körökben játszani és az egész év alatt megengedtem a majas körökben játszani.

FÉRFI - NŐ

Móricz Zsigmond ifjúsági regényeiben a fejlődő ifju, az alakuló gyermek nagy és "vaskos" gondjait rajzolta meg; a testben és lélekben való teljes kiérést, az emberrélevést. Bemutatta, hogy hogyan látott és gondolkozott ő maga fejlődő korában, mik voltak problémái és felmerülő gondolatai.

Ha Móricz Zsigmond szellemi alkatát a maga teljességében akarjuk élénk állítani, akkor nem elég csak a fent említett regényeket nézni, hanem szoros vizsgálat tárgyává kell tennünk azokat is, amelyek nem fiatal lelkekről szólnak, hanem a felnőtt embernek gondjait és gyötrődéseit tartalmazzák. Ezekben kell megkeresnünk azokat a gondolatokat, amelyek a kiérett embert érdeklik és izgatják. Észre kell venni a vágyakat, amelyek hajtják és az ideálokat, melyek után lelkesedik és sóvárog. Fel kell tudni fedezni azt is, hogy milyennek képseli magát az életet, miben látja annak célját és milyen eszközöket mutat a felmerülő problémák megoldására. Mindezek a kérdések a már felnőtt Móricz Zsigmondnak problémái és ha a mozaik kockákat egymás mellé illesztjük, akkor azokból az író lelkének és felfogásának képe alakul ki.

Igaz, a jelentkező gondolatok és problémakötegek nem egymástól elszigetelten, hanem egymásból folyóan jelentkeznek, mégis bizonyos pszichológiai sorrendet fedezhetünk fel köztük. A felnőtt embernél ugyanis nem egyszerre jelentkezik minden kérdés a tudat közepén, hanem hol az egyik, hol a másik van teljes intenzitással a lélek szeme előtt. De időbeli különbségek is mutathoznak, mert nagyon jól tudjuk, hogy a öregedő embernek más problémái vannak, mint az élete virágában lévő férfinak.

Ezt a pszichológiai egymásutánt szem előtt tartva, a probléma-

köteget három fő csoportba oszthatjuk a szerint, amint azok az emberben is a gondolatfejlődési sorrendet mutatják. Az első problémacsoport a férfi és a nő körül adódik, mert hisz az életbe kikerült embernek első problémája ő maga, illetve saját magán keresztül az az ember, akivé ő maga alakulni akar, a maga elképzelt jövő egyénisége.

Önmagából kilépve azonban szükségszerűen a nővel találja magát szembe és problémájává lesz.

Ebből az egyéni világból a a kettőjük viszonyából alakul ki a közösségnek a kérdése és megszületik a társadalmi probléma, melyet ha továbbfejleszt, a társadalmon tal a nemzetig, a Móricz Zsigmond vonatkozásban a magyarságig jut el.

A problémák tehát három központi gondolat köré csoportosulnak: egyén, társadalom, nemzet. Mindezek mögé pedig mindenki egy világnézeti háttérrel fest, amely voltaképpen megmagyarázza az embernek azt a magatartását, amivel önmagát, a társadalmat és a nemzetet nézi.

F é r f i

Kétféle férfi szerepel Móricz Zsigmond regényeiben, akiket azért állít elénk, hogy válasszuk ki magunknak azt, aki nekünk a legjobban megfelel. Ő maga azonban kétséget nem hagy a felől, hogy neki melyik tetszik a két típus közül és melyikért lelkesedik. Ebből azt is megtudjuk, hogy milyen az ő férfi ideálja és milyennek képzei azt az embert, aki az életben, a mindennapi harcok közepette érvényesülni tud.

Az első típus az erőnek, dinamikának a megtestesítője, a minden áron való érvényesülés képviselője. Sem munka, sem fáradtság, semmilyen áldozat nem nagy ahhoz, hogy ön érdekét szolgálja. Anyagias izű és törekvő ember, aki a földi dolgokból elsősorban azt keresi és valósítja is meg, amiből fizikai és nem erkölcsi haszna van.

Ennek a típusnak megtestesítője, mintegy kristályba öntődése a Sárarany Turi Dajja. Fürgeteges alak, akinak a lelket a meggazdagodás vágya ülte meg. Érti is, hogy van hozzá ereje és tehetsége. Mindent latba vet, hogy számítása eredményes legyen. Munka, cselezővés, kártya, érzékiség, bujaság, gyilkosság, fegyver, ügyesség, egészség mind-mind azt szolgálja, hogy előbbre jusson és "ur"-rá legyen. És ha a számítás nem jó, ha a végeredmény tragikus, akkor sem bánja meg cselekedeteinek sorozatát, mert neki úgy adatott élni, hogy mindez majdnem szükségszerűen következik be. Mikor lába előtt fekszik összeomlott élete és látja, hogy az a "nyakasság", amellyel az életet maga alá akarta gyúrni, őt pusztítja és veszti el; még ebben a döbbenetes percben sem tud bánatot érezni eltévesztett élete miatt. Mikor lucskos a ruhája az embervértől a tenyeréről párazik a megölt grófnak és saját sógorának vére, még ekkor is büszke öntudattal hordja körül szemét a hullák felett, förtelmes göggyében csak ennyit mond: "Faltam, ütöttem, üttem." /92/

A történetek fölött nem tud bámatot indítani, mert ha ez a belső megrendülés jelentkezhetne, lelkében, akkor ember lenne és nem vesszedelmes fenevad. De Turi Dani emberi fenevad, "vessett állat", aki többet ront az emberek között, mint amennyit hatalmas dinamikájával és bivaly-erős egyéniséggel alkot.

Móricz Zsigmond dinamikus alakjai többé-kevésbé hasonlítanak Turi Danihoz. Báthory Gábor, Bethlen Gábor, grófokat kirabló Avar Jani /Betyár/, Rózsa Sándor, Szakmány Zoltán: mind-mind Turi Dani más és más szerepben. Minos is más központi gondolatuk, mint a virtus, az étel és az asszony. Mintha műt sem tennének, csak ennének, innának és szeretkeznének. "Csak mi vagyunk Erdélyben kanok és férfiak." /93/ Életük nem életfolyam, hanem funkcióknak össze nem fűzött sorozata.

A másik férfitípus a lagymatag, gyáva ember, aki mindig enged: szinte közönyösen nézi, hogy arverési kopók a butorait elkótyavetüljék, s lelkében talán még bosszúmatot is kér azért, hogy létezni "merészel". "A fecakék fészket raknak"-ban találkozunk ezzel a puha, anyamasszonykatonája emberrel. Ő is szeret költokezni és nagylábon élni, szereti a cavallér életformát és mindent elküvet, hogy urnak néssék, de ha bajba kerül, összeomlik, összeroskad és tehetetlenné válik. Enni, inni, ő is tud. Az ő életében is fontos szerepet tölt be az asszony, de puha, "litty-löttty" ember. Az "Esőleső társaság" novelláskötetben megjelent "Ebéd" című elbeszélés alakjai ilyen tehetetlen emberek. Nagyszoruen értenek ahhoz, hogy hogyan kell egy óriási ebédet elfogyasztani, de tehetetlenül vergődnek egy szerencsétlenül járt haldokló ember mellett. Csupa tanácstalanság és tehetetlenség az, ami ezen a jólakott társaságon urrá lesz. Olyanok, mintha a föld szaladt volna ki lábuk alól s egy ügyes ember ijedtségüket felhasználva minden férfiaságukat elrabolta volna.

Az élet ezorféle alakja a két véglet között helyezkedik el, de Móricz épen az Átlagnak tipussá fejlesztésével azarja

bemutatni az elcsuszott, tönkrement és az általa elgondolt ideális embert. Ideálja a tevékeny, dinamikus férfi, aki nem ijed meg saját árnyékától, aki, mint életregényében mondja: "a jég hátán is megél." Hogy ezt a típust szemléletesen tudja elének állítani, ezért rajzolja Turi Danit szinte torzított formában és tulzottan. Az életnek a küzdelmét, harcát csak az győzi, aki "ember a talpán". Viszont ugyanilyen szándékossággal torzítja elrettentő például a tehetetlen férfit is.

A dinamikus férfitípust édesapjáról mintázza, aki nem ijedt meg semmitől: sem a falutól, sem annak törvényétől, sem a munkától, még a nagy vállalkozásoktól sem /malmot, cséplőgépet is szerzett magának, melyet azután felrobbantott s ezzel kezdődött vagyoni süllyedése/. Ez a nagy akaratú tette gazdaggá, de szegénnyé is apját. S még, sem gondolta, hogy az életet már elvesztette, mikor a szegénység utolérte. Ha küddé is vált minden és nagy családjával szinte koldusság lett, akaratát nem tudta megtörni az élet.

Ez az, amit Móricz Zsigmond keresett. A nyereség és veszteség, gyarapodás és anyagi összeomlás az igazi férfinál még nem tragédia, mert az csak ott kezdődik, ahol a lélek omlik össze. Ha az "én" lesz semmivé, akkor már minden elveszett. Akármilyen életformában is él egy férfi, legyen az akár paraszti, vagy uri, ha az akarat acél, akkor előbb-utóbb minden nehézségen keresztül diadalmaskodni tud. A dinamikus ember tehát a férfi ideál, akiben megtestesül a tevékeny erő. Ez nincs azonban ellentétben "A boldog ember" Joó Györgyével, mert ő is tevékeny-teremtő, hisz boldogságát és örömét mások rosszindulatán, gúncoskodásán keresztül ő maga alkotja meg. Joó György is eredményes munkát végzett és jó harcot harcolt addig, amíg élete boldogságát el nem érte.

Csak az lehet boldog és az életben megelégedett, aki minden reggel újra tudja kezdeni az életet, még akkor is, ha

az előző napi munkája köddé vált; aki nem veszi el kedvét, csak azért, mert nem látja és nem érzi este a napi munkának azonnali termését.

Ilyen a Móricz Zeigmond férfijsa.

N 3

Nőalakjainak legtöbbje az önmagát kereső és csak önmaga iránt érdeklődő nőtipusba tartozik. Móricz írásaiban a nőknek általánosságban nincs más problémájuk, mint a maguk "nőisége". Jóságos, szelídarcú, agyondolgozott és hűséges, élete vége felé járó, kiegyensúlyozott asszonyt alig rajzolt. Emberi érdeklődésének középpontjában a fiatal asszony és az eladó lány áll, akiben az élet dinamikus erői anyagi és biológiai vonatkozásban érvényesülnek.

A fiatal asszonyok, menyecskék egy problémával vannak telve. Szinte nincs is más számukra a világon, csak saját testük. A család, egy-két kivételt leszámítva, alig érdekli őket. A ki nem elégített, vagy még inkább a ki nem elégült asszony, ahogyan Móricz írja a "nőstény", jelenik meg előttünk vágyakozásaival és belső érzelmi hullámásaival. /Imreffyné, Török Kata, Báthory Anna. Erdély./ "Az asszonyember is tud olyanokat gondolni, mint a férfiember: csak nem teheti meg... Az asszony csak megkívánja, kivágyja, kigondolja, de el se kezdheti..." /94/ Míg a férfiaknál az érzékiesség sokszor csak az érvényesülésnek, az előretörésnek az eszköze, addig ezeknél öncélúvá lesz. Jellemző, hogy a "Kivilágos-kivirradtig" című munkájában az éjjeli mulatozással az asszonyok alig keresik férjüktől társaságát, hanem mindig más és más idegen férfi után vágyakoznak. A szóbeszéd is igen sokszor a házasságtörés körül forog köztük. Ez a kérdés érdekli őket. Sok nő lelkében tudat alatt meghúzódik a hűtlenség gondolata, amely édesen csiklandozza fantáziájukat.

"Az asszony is megcsalja az urát?... minden asszony? - kérdezte Isti hirtelen.

Füredi gondolkozott. Lassan szivogatta mellre a füstöt, visszatartotta s így szólt:

- Baráton - és kibocsátott egy kevés füstöt - , polgar-asszonyról van szó, ugy-e? - s mind kifújta, ami még benne

maradt, a megbarnult füstöt. - Polgarasszony, az nem mind csalja meg az urát... De egy sines, aki meg nem bánta volna, hogy a g nem tette... -" /95/

A túlfutott érzékiség az, ami ezeket az asszonyokat jellemzi. Érdekes megfigyelni a "Szararany"-ban szereplő nőket, Erzszi kivételével, akik egy osókért, egy ölelésért képesek napokon keresztül ingyen dolgozni Turi Dani földjén. Nincs más vágyuk, mint az, hogy Dani legalább egyszer rájuk nézzon.

" - Turi Dani ember! Ő azt teszi, amit akar. Ő nem kér. Mit bánja ő. De az asszonyok járnak a kedvibe. Azok odaadnák még az éleüket is, csak rájuk nézzon egyszer. Nincsen olyan fejéreseléd, aki szívesen ne adná oda még a lelkét is, hogy..." /96/ Ilyen sávakkal okítja Bóra a fiatal grófnét.

Az élet kivirágzása náluk a szerelem. A nő számára nincsen más érték, csak ez. A "Harmatos róza" két nőalakja, Virág és Piroška, "a galamb papné" megtestesült szerelmes, szenvedélyes követelődzés, mely végre is győzedelmeskedik a férfi fölött. "A galamb papné"-ban a fiatal feleség, Iesza, kimerül abban, hogy szerelmes. Szerelme annyira vad és szenvedélyes, hogy fizikailag is állandóan érezni akarja a viszontszerelmet az ura részéről. Ezért órákon keresztül ostromolja, szinte halálra gyűtri. Nem engedi meg, hogy rajta kívül valami másra is gondoljon, s e miatt Pap Enók lelkeszi munkáját sem tudja pontosan ellátni: az asszony minden percet magának követel. Szeretné, ha a férje állandóan szerelme lábában égne, és ha ennek esöktetését veszi észre, pokoli jeleneteket rogtúnáz. Kinná, szenvedéssé teszi a pap életét. Iesza a legnagyobb örültségekre, még hűtlenségre is képes, hogy ezáltal kiváltsa urában a szerelmi visszaratást.

"A fáklyá"-ban az öreg papné éhesen csap le a szomszéd falunak fiatal, tapasztalatlan, most megválasztott papjára, Matolcsyra, és szinte lángoló szerelekre gyullad iránta. Az öreg papné úgy érzi, hogy az élet őt kisémmizte és nem kapta meg azt, amit minden nőnek meg kell kapnia, a kielégítést. Nem számol a köztük levő nagy korkülönbséggel, csak

azt látja, hogy az a fiatal pap életérés és szenvedélyesen lehet szeretni. És talán most van itt az alkalom arra, - merül fel lelkében a gondolat, - hogy megkapja mindast, amit eddig elvesztett.

"Még nem vagyok ötven éves, mondta magában a papné s az arcá tüszelt. Még nem vagyok ötven éves és még nem késő..."

A fiatal ember halkan beszélt... hangja bágyadt volt, éreteleb és kimondhatatlanul kedves. Kedves és közeli s az asszony sötét szeméit ráirgészelve, némán szemlélte és magában monotonul mondogatta: még nem késő, még nem, még nem késő." /97/

A szerelemnek ez a felfokozott úte e borít fel egy már megkötött, bár érdekből kötött házasságot a "Pillangó"-ban. Zsuzsika, aki élész lelkével szereti Jóska, fiuruhába öltözik, álarcot vesz magára, s így megy el Jóska esküvői házához. Egész éjjel kinn áll az ablaknál és lesi, mikor jön ki Jóska, hogy hazamenjen fiatal feleségével. Amikor azután a fiatal házaspár felállnak a kocsiba, Zsuzsika panaszos hangon, keservesen, "mint egy csecstől elszakított kis malac", elsikoltja magát:

" - Jóóska!!!

A legény kiegyenesedett, megraglott a vére.

Zsuzsika letépte az álarcát és kitarta két kezét a legény után.

" Megájj csak hó, - szólt a legény a kocsisnak s leugrott a szekérről.

Szörnyű izgalom zavarodás.

- Hát te meg itt vagy! - mondta a lánynak.

Azzal ülbe kapta, összecsókolta s visszahúzólt a kocsira.

- Mán engedelmet kérek ténsasszony, én nem megyek tanýára! Szeginy leginy vagyok, szeginy janyt akarok! Isten áldja.

Ezzel a kis maskával /ugy hívták azokat, akik álarcosan álltak a lakodalmas ház előtt/ ugy eltűnt a tömegben, a holdfény kétes világán, hogy bottal se tudták űzni a nyomát." /98/

A gonoszlelkű nő típusát találjuk meg az "Arvácská"-ban

"kedvesanyám", "Zsaba Mária", vagy a "múter" személyében, akik szívtelenül és szinte úrdögi megszállottsággal tudják kinoszni a szegény és szerencsétlen sorsra jutott Allami Arvacs-kát. Szívesen vállalnak ezek az államtól egy ilyen senki ár-váját, mert a cselédnek minden munkáját vele végeztetik el és nemcsak, hogy nem kell érte fizetni, hanem még ők kapnak az eltartás fejében az államtól pénzt és a kicsinek ruhát. Persze nem a gyermekre fordítják a kapott pénzt, nem ő szaki-tja el a kiutalt cipőt, meg szoknyát. Lelkiismeretlenül nevelik a rájuk bízott arvat, szinte nem is vessik ember számba, s még azzal sem törődnek, hogy legalább egy ruha-foszalany legyen elcsigazott kis testén, amivel meztelensé-gét a forró nap, vagy a szunyogok elől megvédje. A szívte-len, veszekedő-lelkű asszony alakját aligha lehetett volna plasztikusabban bemutatni, mint az "Arvacska" nevelő asszo-nyaiban.

Nőalakjai közt van egy-két bájos típus is. Ezeket talán édesanyanyjáról és édesanyjáról mintázta. Nem a testiség a fontos nekik, hanem a család, a huséges férfiszolgálat. /rasi a "Sárarany"-ban stb./ Sajnos, kevés ilyen odaadó szívvel lehet találkozni Móricz regényeiben s ezek is tra-gikus lelkek. Tragédiájuk pedig éppen abban van, hogy husége-sek és nem szövögetnek nagy álmokat, hanem beérik a minden-napival és a maguk urával. A törtető, nyakas férfiak mellett ezek a huséges, kisigényű asszonyok akadékká lesznek. /Erzsi; Palotsay Anna és Karolyi Zsuzsanna a huséges fejedelemség./ életük tele van tragédiával, melynek forrása az a szembeke-rülés. A huség, a szerénység, az egyszerűség, a minden áldozat-tal kibíró kitartás helyezi őket szembe férjeikkel. Mert va-lahogyan úgy szeretnék, hogy a férfi is legyen megelégedett azzal, ami van és ne nézzen túlságosan a vagyon gyarapodás után, ne keresse a mindenáron való érvényesülést és érje be velük, az egyedüli asszonnyal. De Turi Dani típus, akiről Móricz azt írja, hogy neki egy asszony nem volt elég, szük-ség szerdén szembe kerül az alázatos, egyszerű asszonnyal.

A férfi és a nő viszonya Móricz Zsigmondnál ellentétekre van

relépitve. A férfi a megtestesült akaraterő, aki nem ijed meg semmitől sem és mindent latba vet az érvényesülés érdekében. De az asszony, ha becsületes, ha kitartó, ha egyszerű lélek, akkor gat ebben a nagy reffeletörtetésben. Ha pedig elveszti husógt, akkor felborítja a családi egyensulyt és testiségének kielégítéseért, nem törődve a családdal és a reffjével, minden áldozatot meghoz. A hatlenség, a kápassiság azok a tulajdonságok, amelyek az asszonyokat a legjobban jellemzik. "Ha egyszer reffádnának, tízszereser reffálnának az asszonyok." /99/

A szerelem

Örök emberi probléma s alig van valaki, aki ne került volna ezzel a nagy élménnyel közeli kapcsolatba. Belső, ősi és primitív adottság bennünk az erre való hajlandóság a szó nemes értelmében. Igazi élményt kellene megtagadni, ha ezt teljesen ki akarnók kapcsolni életünkéből. Szinte azt lehet mondani, hogy az életnek központi gondolata és a mindennapoknak egyik legfontosabb alakító tényezője.

De bármennyire is napi jelenség, mégsem lehet egészen evilági vonatkozásának nevezni. Tiszta formájában felsőbb ajándék bennünk s a szeretetnek virág baborulása egy magasabb eszmei tartalommal és rendeltetéssel. A teljes ember férfiből és nőből áll, s ők ketten alkotnak egy harmonikus egészet. A szerelennek pedig az a magasabb célkitűzése, hogy ezt a harmonikus egészet, a kiteljesedett embert megalkossa, de nemcsak a testben, hanem a lélekben is. Ahhoz, hogy a testek egyet alkossanak, még nem kell szerelen, de az "Én"-ek harmóniájához és egyró válaszához igen. A testi vagy, vagy kapcsolat még nem szerelem s ezért nem is tud értelmet adni annyi sok küzdelemnek, harcnak, életnek, halálnak és nem tudja úgy összegomolyítani az emberi életet, vagy kisíntani a munkától, gyötrelemtől ráncos homlokokat, mint ahogyan ezt mindig tapasztaljuk. Sok még emberi titoknak a szerelem a megfejtője és sok történésnek elrejtett titka.

Irodalmi szempontból nézve a szerelmet, kétségtelen, hogy a regénynek is központi témája. Nem mintha olyan regényt nem lehetne elképzelni, melyben a szerelem nem jut kifejezésre, hanem mint tény áll, hogy a modern regény magja. Erdemes tanulmányt lehetne arról írni, hogy az egyes írók hogyan nyulnak ehhez a kényes és mégis mindennapi kérdéshez. Reymont "Parasztok"-jában pl. Jagna és Anna szerelme az, ami köré az egész regény, mint csont köré rakódik s még sem a szerelem a központi ebben a klasszikus alkotásban, hanem az egész paraszti sors, maga az élet.

Móricz Zsigmond regényei is tele vannak szerelemmel, de mindegyikben más és más intenzitással jut kifejezésre. Ez az intenzitásbeli különbség adja meg tulajdonképpen ezeknek a regényeknek érdekességét és értékét. Amint az élet a szerelemnek egész skáláját tudja megalkotni, úgy a móríci regények is szerelni skálát restenek elénk. *Harmatos róza* - *A galamb papné* - *Arvalányok* - *Az Isten háta mögött* - *Uri muri* - *Mig uj a szerelem* - legfontosabb lépései ennek a skálának. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a többi regény szerelmi problémája elut ezekétől, csak azt, hogy az említettek típus jelenséget mutatnak.

Az önkényesnek látszó összeállítás csak azt akarja szolgálni, hogy ezeken keresztül mutassuk be azokat a problémákat, melyekkel maga az író is küszködött. A regényekben elbújtatott probléma az, amit elsősorban figyelünk. Természetes, hogy ezekben más problémák is meghúzódnak, de ebben a fejezetben csak a szerelmi vonatkozásokat figyeljük.

Harmatos róza: a szerelem keletkezése, születése és virágbaborulása. Dávid Zsolt és Kiss Virág a szereplő személyek.

"Alkonyodott. A nap a különös fedélzet egyes részei között szabadon nézett be a kastély terrasz-tetejére. A hatalmas épület szép dombtetőn épült s a nagy síkságon messzire ellátszott parancsoló homlokzata. Mögötte erdős hegység emelkedett; mint a csillogó ruhában előrelovagoló fővezér mögött a tábor rengeteg sötétlő tömege". /100/

Ezekkel a komor, sötét és méltóságteljes sorokkal kezdődik a regény, mintha Dávid Zsoltsak, a földbirtokosnak a lelketét akarnák szimbolizálni. A fiatal földbirtokos visszavomultan él kastélyában s csak a birtokkal foglalkozik. A gazdálkodás teljesen leköti és hallani sem akar arról, hogy asszonyt hozzon a házhoz. A nőket lenézi, mert szerinte belőlük éppen a legnagyobb emberi érték, az ész, az értelem hiányzik. Ő csak a földet szereti, a nagy természetet.

"Nagyon szeretek itt lenni." /101/

"Másnap reggel, alig haladt ki a faluból a csordás, kondás, túlkölve, csörgetve s a sok vidám ugráló-karikázó nőgyábu csengőjét, pergőjét rázva, mikor még a nap is kivörösödött, álmos, de mosolygó arccal nézett le a kis völgyre: egy piros napernyős szép urileány ment végig a takaros faluska egy utcáján." /102/

Igy kezdődik a második fejezet. Ezek is jellemző sorok. Azonnal tudjuk, hogy Dávid Zsolt komorságát nem kell komolyan venni, mert egy lány kerül majd eléje, aki megváltoztatja a magába süllyedt földesur felfogását, sőt színesé, fényessé és napsütéssé teszi életét. Mert Dávid Zsolt történesen vadászni megy és a hegyoldalon két napernyős lánnyal találkozik és szíve izzóvá lesz, mint a déli Nap. Igaz, nem a piros napernyős lány hozza izzásba, hanem annak barátnője, a fehér napernyős, Kiss Virág. Kész a szerelem, pedig még nem is ismerik egymást. De a sors, amit Lázár százados irányít, úgy hozza magával, hogy vasárnap délután a kapitánynál zsvány-pecsenyés vakáció lesz, melyre Zsolt hivatalos. A lányok is ott lesznek. Itt ismerkednek össze, s az emlékezetes délután nem is mulik el nyom nélkül.

"Virág eltakarta arcát és elszaladt, le a kert hátuljába. Mikor senki sem látta, nekiborult egy fának és szivettépő zokogásba kezdett, maga sem tudta hogyan, miért." /103/

Mert szeretett, nagyon és forrón szeretett és el kellett felejtteni Jenőt, a kis jogászt, aki annyi sok éven át hitgette és szedegette az első, a diákszerelem apró kis rózsáit. Hiába keresi fel Virágot Jenő álnok levele, Zsolt tüzes és forró szerelmével az már nem tud megküzdzeni.

Bájos jelenet az, amikor Zsolt megtalálja a 13-14 éves Virág fényképét. Mennyire fáj neki a sors kegyetlensége, hogy nem "gyermekül vezette össze őket" /104/. A képen Virág még bimbó s Zsolt mohón és tehetetlenül vágyódott rá, hogy Virág egész lénye, múltja, jövője, szíve, lelke csak az övé, egyedül az övé, mint kizárólagos tulajdonosé

legyen. A szerelemnek is harmatos rózsája ez, amikor a mult is mindenestül tulajdonunkká lesz s évekre nyúl vissza, hogy az elmulás te geréből mindent kiemeljen és megszenteljen.

Ha a látszat szerint néha-néha el is távolodnak valamennyire egymástól, ez csak arra jó, hogy még nagyobb és még hatalmasabb legyen köztük a szeretet lobogása. Összevesszés, - már amennyire a szerelmesek össze tudnak vészni - képviselő választás, haláleset, után mint két kinyílt rózsza végleg egymásba borulnak.

A címlap rózsája alatt megfuzódó ajánló sorok

- "Első könyvem ez! Boldog időről boldog ez irás! Harmatos rózsám! nézd; én Feleségem! s vedd!" - /105/

arra engednek következtetni, hogy talán ez a regény nem is más, mint Móricznak első, igazi nagy szerelmének története. Talán felesége ez a rózsza, akinél "bepillantott a szűz titok, a lélek virágbaborulásának pillanatába." /106/

A fakadó és kinyíló szerelem regénye ez a munka, tele szépséggel, üdeséggel, bájjal; semmi bántó mozzanat. Olyan ez a szerelem, mint egy frissen mosdott pihent arc, melyen nincsen ránc s melyet az élet terhe még nem árnyékol be. Dal, a lélek dala, a szív dala, mely egy másik megértő és összecsengő szív dalával harmóniát alkot, több szólamú éneket. A szép szerelem himnusza ez a regény, szívet lelket formáló szerelemé. Benne minden széppé és ragyogóvá lesz, még a halál sem fáj és a kereset sem szenvedés, hanem minden csak öröm, boldogság és győzelem.

A g a l a m b p a p n é. Az élet mindennapisága és hétköznapisága azonban nem ápolja és öntözgeti a gondtalan és diadalmas szerelmet. A hétköznapok zordak és kemények, hisz a nyár sem tart örökké. A boldog nyár után jön az őszi, ködös, lucskos szürkesség. A forró szerelmű nyár után jön a termés betakarítása, s "A galamb papné" a betakarítás, a birtokbavétel regénye. Az őszi kukorica és szőlő szüretkor sokszor nagyon is kocsimarasztaló a sár. A galamb papné is birtokba akarja venni az urát, akit neki teremt a forró szerelem, a

nyár perzselő és érlelő szerelme, de nagy a sár, sok a test...

A református papnak - Pap Énók- és feleségének - zádori Zádor Ieza - négy falon belüli, szobába zárt harca ez a regény. Pap Énók alig tud papi életet élni az asszony mellett s lassan még az Istent is meg kell tagadnia, mert Ieza féltékeny, még az Istenre is. Hogy senki se tudja tőle férjét elrabolni, szenvedélyes kitörésekkel kívánja, hogy férje állandóan lángoló, mámoros, mindent elsöprő szerelemmel szeresse. Nem nyugszik addig, míg ezt a mámort saját testében meg nem éli és meg nem tapasztalja. Még attól sem riad vissza, hogy esetleg Thorsa Abrissal megszökjön s így kényszerítse ki férjéből a féltékenységet s ezen keresztül a vad szenvedélyességet.

"Pünkösdkor meggyeszerzte kigyultak a kettős tüzes nyelvek"/107/

A kigyult tüzes nyelvek, a szenvedélyes, mindent elperzselő tűznek meglevonedése ez a regény. Már nemcsak a szivben van meg ez a tűz, hanem a testben is, melyen keresztül tör utat magának.

"S Pap Énók oly hő szerelemmel öleli magához s úgy tartja karjain a maga mennyországát, ahogy csak tarthatja egy szerelmes férj a maga dicső kis feleségét." /108/

Közvetlenül a mézes hetek után vagyunk, a családi szentélyen belül s mégis ez a szerelem már nem az az üdeség, mint ami volt a bimbózásnál és kivárágzásnál. Itt már az erotika is feltört, megjelent a test, a szabaddá tett test és a jogos kívánság. A harc, a zsörtölődés elkerülhetetlenné válik ebben az állapotban s utat tör magának az állandó szerelmi vágy, mely ha nem tud kielégülni, akkor tör és zuz, de nem igazi gyűlöletből, hanem belső szenvedélyes izzásból.

"Szép élet. Egy félbolonddal. Ugy gyűlölöm, de úgy gyűlölöm. Megvetem. Tudja! Megvetem magát! Nem bámám, ha most itt rögtön valami borzasztó dolog történné, ha berontana két farkas és szóttépné.

A férfi erre a váratlan óhajra felkacagott. De az asszonyka annál duhösebben toporzékolt.

Csak nevéssen, hitvány ember. Erre kell magának feleség,

hogy legyen, akin szabadon kitölthesse kéjvágyát és dühön-
gését." /109/

A szóváltás lassan teljesen elfajult. Minél jobban próbálta a férj csillapítani az asszonyt, az annál vadabb és mérge-
sebb lett, az idegrohamot végül is két hatalmas pofon ve-
zette le. A férfi csak túrta az asszonyi szépséget, mert
tudta, hogy e mögött a szerelem mögött, a féktelen nagy
szerelem van. S Ica szívének teljes szerelmével borult fér-
je nyakába.

Mindennek a féltékenységnak az oka, amely mögött az állandó,
soha meg nem szűnő birtoklásvágy, a beteljesülés húzódik meg.

"Ánók!

Tessék, szivem!

Ugye nem fog megenni soha?

Soha!

Soha?

Soha! Soha! Soha! /110/

.....

De próbálj csak megenni! akármit is csinálok! majd meglátod,
mi lesz..." /111/

A harmatos róza szerelme a szép, csendes, a szív rejtékén
égő szüzi szerelem, "A galamb papné" szerelme perzselő külső
tűz, mely a férjet, de csak a férjet állandó izzásba akarja
tartani és a testeket a kölesönös vágyban. A szép szerelem
kezd visszahúzódni és elszugorodni, a test lép az előtérbe
s a szerelem csak a test dolgává lesz.

A szerelmi talifütöttség, extázis még a megszentelt falakon
belül van, de lassan eljut odáig, hogy lebontja ezeket a kor-
látokat, ha tétben még nem is, de gondolatban igen, mert a
móriczi test útjára nem bírja el a gátakat.

A r v a l á n y o k . Móriza Zsigmond egyik regényében azt
írja, hogy a szerelem nem a lélek, hanem a test dolga. "A
galamb papné" perzselő és robusztus kitöréseit nem lehet csak
a test számlájára írni, hisz a szívek összehorrtásának termé-
szetes velejárója a test vágyakozása. A férj és feleség vi-

szonyában a testi kívánság a szerelem kivirágzásának jele. Akik szeretik egymást, egy testet is akarnak alkotni, hogy beteljesítsék az embert, az egész embert.

Az "Arvalányok"-ban azonban már sokkal, de sokkal többről van szó. Itt a szerelem már nemcsak szerelem, sőt talán már csak "alig-szerelem", inkább erotika. Annak^a sexualizmusnak jelentkezése, mely már nem bírja el a szoba keretét, hanem kilehelődik a házból "nyitott nagy szájjal" az utcára, /112/ hogy átjárja a baromfiudvart, a réteken az állatokat, hogy az egész nagy természetet fülledt érzékiséggel hizlalja. Pansexualizmus! Még nem zuzza szét ugyan a megazentelt korlátokat, de kész bármikor kitörni s csak az alkalmas pillanatot várja, hogy mindent elsöpörjön. A sexual-jelenségek itt már magukban hordják a morajló erőket s olykor-olykor mutatják is, hogy szűk a határ. Ez a szerelem testben fogant és olyan robusztusan differenciálódott himmé és nősténnyé, hogy az erotika egyszerű megayilatkozásait már nem bírja el, hanem pathológikus levezetődést keres. Az egyneműek vonzalmáig jut el, sőt azon is túl. Üres és rut szenvedéssé és gyötrelemmé lesz, mert a nőstény nem lehet "himmé", hogy mindent meghódíthatna, letiporhatna és felfalhatna. Buja erotikus szomorúság telepedik rá a lélekre, amikor a nőstény sajnálni kezdi egyrészt a himet, hogy a házasságon belül csak egy nőt, nőstényt tarthat magának és nem garázdálkodhatik szabadon minden testen és testben, másrészt önmagát, hogy nem lehet ő az a férfi, aki mindent tehet és akit nem köt a korlát, aki gátlás nélkül szívhatja magába a nőstényt. Apórodott és romlott már ez az erotika, mert az asszony asszonyvoltában akar férfi lenni, hogy minden asszonyt magába fojthasson. Ez a szerelem már a nemek harca az elsőbbségért, a világalalomért.

"Utálatos volt a meleg. A levegő állandóan fülledt dohos, az emberek teste lucskos, ernaedt s az erdőten, dombtalan sík alföldön soha egy kis üdítő szellő. Az éjszakák is tikkadtak, kegyetlenek. Az asszonyi testek kielégítetlenül gőzölögtek az ágyakon, szinte főve az élet bőségében és mégsem bírva elviselni az érintést sem." /113/

Ezekben a kezdő sorokban benne van a regény egész lényege.

A fülledt természet is mintha azt a bujaságot szimbolizálné, mely a "kemény husu" /114/ papnét eltölti. Miskolcyné/²a papné/ a gyermekek ruháit javitgatja a tornácán, ahonnan át lehet látni majdnem az egész falun s így szeme szinte végig-ellenőrzi a házacsákák közt és bennük meghúzódó életet. Senki sem mérheti végig az utcát az ő tudta nélkül. Szívesen meg is állítja és be is hívja a paplakba az embereket, különösen a fiatal embereket, akiket titkos gyönyörűséggel házassít össze az ismerős és kiszemelt lányokkal. Most a "dedós" lányt akarja a tanító nyakába varrni, aki úgy látszik, szívesen veszi az összeházasítást s úgy vágat el lovával, mintha tüzes taplót nyomtak volna fülébe.

Délben a "dedós" lány is megérkezik a papákhoz, mert itt lakik. Kéjes tűz fut végig az asszony belsejében, mikor a fiatal nőt meglátja. Buja örömmel öleli magához a zsenge testet, melynek érintése úgy hat rá, mintha villamosáram futott volna keresztül rajta. A kísértésnek nem tud ellentállni, hogy meg ne fogja a lány mellét, melyet legynak, de bőnek talál. /115/ A kéj végigperzseli egész énjét.

"Az asszony megérezte vékony ruháján át ezt a gyöngye remegést és különös, érthetetlen kéjes izgalom futotta végig tőle a testét.

Végigfutotta óvatos gyöngédséggel az ujjaival a lány puha hátát le a derekáig, aztán belopta az ujj hegyét a test alsó oldalán a kebel alá, ahol erős gyűrődéssel feküdt rá az ujjára az emlő...

Az agya éggett, az arca majd kicsattant a tüztől... Jól esett neki, hogy öleli ezt a gyermeket s nem akarta elengedni." /116/

Ez a remegő tűz mintha az udvarra is átragadt volna. Ahogy a tornácról lenéz a kertbe, látja, hogy egy széptestű elegáns jérce sétálgat a kertben.

"Az asszony szeme szórakozottan² megvillant, egy kis tarka kakas jelent meg mögötte. A két madár összecsnivogott s a jérce kényesen siklott a puszpáng-bokor mögé. A kakaska merészen utána. A következő percben már rajta röpködött.

Hess, gyalázatos! kiáltott ki a papné - idei csirke és már... Utánahajította a gombolyag fércelőpamutot, a két madár ijedten

rebbent ki a puszpáng-bokorból...

Az asszony kinyújtotta a karjait és megfeszítette az izmait."

/117/

Megirigyelte.

A kerületi esperes vendégszobába hívta őket. Nagy készülődéssel el is mentek s közben egy tehéncsorda mellett hajtottak el. Az egymásra ágaskodó teheneket mintha a bika észre sem vette volna. A kocsis paraszti egyszerűséggel s mégis gunnyal élcelődött a látottakon. De az asszony...

"Az asszony arcát hirtelen a mélyről felrohanó vastag vér-áradat üntötte el. Elővette a sebkendőjét és eltakarta vele az arcát. Aztán elhúzódott dacosan az urától." /118/

Örömmel fogadták a vendégeket. Már sokan voltak együtt, papok és papnék. Ebéd alatt és után mi más lehetett volna a beszéd témája, mint a bor, kártya, szerelem. A férfiak este, maga Miskolczy is, kimentek a faluba s meglátogatták a doktort, az asszonyok azonban az esperesnél maradtak, Miskolczyné is, aki éles szemmel méregette végig a megjelent papnékat és kéjes gyönyörűséggel állapította meg, hogy egyedül ő itten az igazi "nő". Hozzá képest mindenki hitvány teremtes. De ő! Igen ő!

"Ő itt ma a királyné, ha senki sem mondja is, mindenki kell, hogy érezze! Micsoda nőstény ő! Kinek vannak ilyen mellei! Ilyen kemény és marokra fogni való hús és ilyen ölelő karja! Ezek a békák itt körülötte, akik csak rámászni tudnak arra, aki a párjuk, ezek fel sem látnak hozzá. Jobban ráült combjaira és kevély volt..." /119/

Sokan nem is tudták az emberek közül, hogy mi a boldogság. Ő tudja. Nagyon is tudja.

"Oh boldog nász! Mégis csak az az egy, az egyetlenegy boldogság az életben." /120/

Héha azonban kibírtatatlan volt az élet számára; robbanásig feszült benne minden.

"S tehetetlenül emésztette a benne levő hatalmas nőstényerő,

amely most úgy tetszett, csakugyan szinte a férfiuság hatá-
rán volt." /121/ "... s leeresztett szempillákkal arra gon-
dolt, de jó volna férfi lenni." /122/

Mert a férfiaknak rendelkezésére áll minden nő és minden
"árvalány" /kéjő/.

"Az egész asszonyi nem; egyformán várják mindenfelé a vilá-
gon... egy itt, tíz ott, száz amott, ezer, tízezer, milli-
árd szétszórva az egész világon." /123/

Téves értesülés alapján abban a meggyőződésben van, hogy
férje megcsalja őt az árvalányokkal. Ezért kárpótolni akarja
magát. Borba öli bűnátát, hogy annál nagyobb legyen a bá-
torsága a bűnt elkövetni. A "Kisfaludy Társasággal" udvarol-
tat magának s keresi a kéjes kielégüléseket, mert miért ne
szabadna neki is...

Mikor az ura hazajön, a félreértés tisztázódik. Csak a dok-
tornál volt s nem járt bűnös helyeken. Szent a béke! De a
felkorbácsolt vágy ott kering a vérben s testének minden
porcikája várja az édes pillanatot, a beteljesülést. Mert
az asszonyt nem lehet a levegőn keresztül szeretni és imádni,
hanem "ölelni" kell /124/ és mindig csak ölelni... Ezt minden
férfinak tudnia kell és tudják is...

"Tudom én mi történt vele, ne félj!... Tudom már én, min
szokott megfordulni a világhistória! Mi az emberiség regénye...!"

"Mélyen és hirtelen fellángolt...! /125/, "... a férfi át-
ölelte a derekát..." "S a telitűzű, fényes nyár egészségesen,
termékenyen, megújítóan özlött el az egész világon." /126/

A z I s t e n h á t a m ö g ö t t . A francia "Bovaryné"
magyar változata. Móricz meg akarta próbálni, hogy vajjon
hogyan fest az erotikából felépített francia nő és társa-
dalom magyar talajra átültetve. Annak ellenére, hogy ma-
gyar színezésű akar lenni ez a kép, mégis nagyon távol van
az igazi magyar vonásoktól. De nem is csoda, mert Móricz
nem az élményekből, nem magyarságélményből szúrta le ezt a

regényt, amit az is mutat, hogy egy vegyes fajú, magyar és szlovák keveredésű kis vidéki városban játszódik le a történet. E festett életdarab nem magyar különlegesség, hisz mindaz, amit a regény elének állít, az máshol, más városban és más népnél ugyanúgy lejátszódhatott volna. A magyar realitás talán csak Laci alakjában van s nála is inkább csak abban, hogy diák s mint ilyen a századforduló speciális magyar középosztály-gyár egy figurája. A regény igen szűk keretek között mozog. 24 óra eseményeit öleli át s ebben sem a város életét látjuk. Igen kevés ez abból, hanem egy családnak, helyesebben egy asszony 24 órájának a története. Talán az is magyar benne, hogy a századfordulós diszenteri magyar társadalom élmény és eseménytelen volt. S talán ezért lett ez a 24 óra is ennyire semmitmondóvá. Mert a nagy események mellett igazán szinte lényegtelen~~en~~^{ek} az, ami itt történik: egy asszony sikertelen érzéki, helyesebben szerelmi kalandja. Semmitmondó az egész s mégis nagyon sok történik ebben a pár órában. Egy gyökerében romlott társadalmi réteg lelki keresztmetszetét kapjuk, amelynek minden problémája a testnél kezdődik és abban is végződik. A regény siratnivaló szellemi szegénységi bizonyítvány a társadalomról, annak üres és kétszínű életéről. Üressége mellett még kétszínű is. Mert amíg az erkölcsöt vadássza a tanári katon keresztül, ugyanakkor ő maga a legnagyobb kilengéseket követi el, hogy nyugodt lelkiismerettel avat-hasson férfiakká olyanokat, akik végigcsuszát az erkölcs-telenségnek minden sarát.

Egy erotikával átjárt szép asszonynak története, aki boldog-talannak érzi magát gyámoltalan és "tedd ide, tedd oda" ura mellett. Minden vágya arra irányul, hogy elégtételt kapjon a sorstól /127/, mely őt fiatal, 27 éves létére egy 42 éves "aggastyán" mellé állította.

A városka, Ilosva, alig áll pár utcából, de a levegője ugyanolyan fülledt és érzéki, mint a világvárosoké, csak eseménytelenebb. S mégis, vagy talán ezért a "ki tudja, hátja nincs is ártatlan asszony a világon" 128/ itt sem tulajdonképpen nagy mondás, hisz "nem lehet valami közönségesebb, mint egy házasságtörés ebben a társaságban..." /129/ Kul-

turája sem terjed túl a "kanálsörgésnél". /130/

A luteránus esperes, a káplán, az albiró, a két tanító, a két asszony, a közjegyzőné s Laci diák a szenvedő alanyai annak a fülledt érzékiségnek, mely az asszony testéből, Veres Pálnéból, kisugárzódik - "látta sötét szemét, kipirult barna bőrét, amelyen át sütött a vér..." /131/, "a teste világított, mint a fényforrás és a szívéből tűzsugarak kévéi lövellnek ki..." /132/ - és lázba hozza a férfit, minden férfit, az egész várost. /133/ Mindenki csak az asszony kedvében akart járni. Kutyá hűséggel és szomjas lélekkel falják óhajait, hátba tehetnének kedvére valomit. Titkolt harc robban ki a férfiak szívében: mindenki harca mindenki ellen, az asszonyért. A trójai harc ujult ki megint. /134/ Tűzben égnek, emésztődnek a férfi testek /135/, az asszony után vágyakoznak /136/, aki kitűnően ért ahhoz, hogy hogyan kellesse magát /137/.

Neki sem kell tulságosan erülnökönie, hogy viharokat ébresszen fel magában és Pandora szelencéjét sem kell kinyitnia. Elég ehhez a tanító kolléga, vagy Laci, a kosztos kis sógorka. Könnyen megy, hogy minden felhalmozott energia odaadással alakuljon át, /138/ s az érzékiségtől kicsattanó, de ki nem elégített száj "tűzpárát lihegjen" /139/. Mert "Én is ember vagyok, Mária leánya, nem szent." /140/

S ez a buja asszony, a "bestia" /141/ könnyen fellángoló és felelőtlen szerelmével felrobbant mindent. Mert az asszony miatt majdnem kizárják Lacit az iskolából, aki viszont tisztaságot dobta el magától a buja csók hatására; hogy végleg kiábránduljon minden idealizmusból és ideális tiszta szerelemből. /142/ Az esperes a káplánnal különbözik össze az asszony miatt; az albiró viharzó és ki nem elégített testtel rohan a közjegyzőnéhez, hogy onnan a halálba ugorják és a jegyzőnét is gyilkosság áldozatává tegye. A barátok féltekenységből durván összevesznek s végül maguk az asszony, Veres Pálné, is öngyilkosságot kísérel meg, mert az ő számára is elmúlt már a szerelem, már 4 is kiöregedett belőle a múlt éjjel, amikor hiába kínálta fel saját testét. Senki sem akadt, aki elfogadta volna: hirtelen megvénült. /143/

Kiábrándulás a szerelemből, testből, nőből, férfiből férjből, ideálból, szóval mindenből, mert annyira, de annyira le van egyszerűsítve a test színvonalára az élet, ki van dobva belőle minden bonyodalom, minden művészet. /144/

A tiszta szerelem lenne a "boszorkánykulcs", mely megnyitná a végtelen távlatok számára az asszony szívét és lelkét, de ezt hiába keresi, mert minden férfi és nő csak test és nincs az a művész, aki le tudná játszani a szerelem szimfóniáját "a~~z~~ asszonyok lelkén" /145/. A férfiak nem művészek, hanem kontárok, mert nem a lelken, hanem a testen akarnak játszani. Ezek nem értenek az asszony lelkének hangszeréhez. /146/

Kialudt szerelemmel találkozunk ebben a regényben. Csak egy maradt meg, az önmagával tehetetlen, kinlódó, vágyakban fürdő, égő buja test. Ez maga a pokol, a süstergő olajos katlan, melyben nincs szépség, gyengédség, szentség, csak örvénylő, szennyes habkeverék. A szerelem testté inkarnálódott ebben a regényben, mely nem terem rózsát és boldog birtoklást, még lefékezett vágyódás sincsen már, csak tehetetlen, kitört, felrobbant vágy; de már vágy sincsen, hanem minden pillanat és perc nem más, mint egy hatalmas nagy tett, egy nagy önátadás és nagy birtoklás, de nem a szív rejtékén, hanem valahol a mélységben, az őselemeknél. A vör habzása ez, mely tényleg csak az Isten háta mögött lehetséges, minden metafizikán túl, ahol már csak ez van, semmi más. Isten nélküli világ. Nemcsak a kisvárost kell az Isten háta mögé tenni itten, hanem az embert és magát az életet is. Ott is van!

E r d é l y . A trilógia alaptémája szerint Móricz Zsigmondnak egyik legnagyobb és leghatalmasabb alkotása. Nem a történelem az első és legfontosabb probléma, hanem az egyéni életből bele vitt szubjektív elem.

Mint tudjuk, Móricz Zsigmondnak legalapvetőbb problémája a férfi és a nő viszonya, és ezt vitte bele megdöbbentő módon az író ebbe a trilógiába. Ha végső fogalmazásban hozzuk a problémakört, akkor a két fejedelem a következő két kérdésnek megtestesítője: Mi lesz az eredmény akkor, ha a férfi elvet minden erkölcsi gátlást magától és szabadjára engedi az ösztönök követeléseit; és mi lesz akkor, ha a férfi korlátok közé szorítja magát. Báthory Gábor, az "éhes fenevad", a

"sarbafulladás" roppant erő", a "démoni egyéniség" képviseli az első kérdést, Bethlen Gábor, az önmagán uralkodni tudó józan és kiegyensúlyozott ember a másodikat.

Báthory Gábor zseniális gondolkozású ember, aki nagy eszméket és gondolatokat hord magában. Nagy terveket szövöget, de minden a sarba fullad, mert számára fontosabb a hirtelen adódó pillanat gyönörűsége, mint az országos kérdések. Egész természetes, hogy "fontosabb dolgaink vagynak" /147/ választ adja akkor, amikor Imreffyné ölelgetése közben azt a jelentést kapja, hogy a lovasság indulásra készen várja. Számára fontosabb a vérnek tödülése és a szerelemnek a kiélése, mint minden más. És amikor mégis Radnóton tartózkodik "bucsuvétlen" nem tudja ott hagyni Kornis Boldizsárnét, hanem "torka elfult a hirtelen vérlobbanástól - ki oly paraszt, hogy bucsuvétlen menjen el? - s a belső szoba felé nézett.

Imreffy egyszerre szörnyen kijózanodott, Géczy olyan lett, mint a nyárs: megdermedve értették meg a fejedelem gondolatát.

Ez azonban már süvegét letette, egy szökéssel az ajtón volt, s lassan benyitott." /148/

Buja életének csak végső romlás, összeomlás lenetett a következménye. Eredménytelenül tervezte ki nagy célokat és eszméket. Semmit sem tudott megvalósítani.

Móricz Zsigmond megkapta az első kérdésre a választ: hiába rugunk fel mindent s hiába tesszük túl magunkat az erkölcsi korlátokon, mert annak csak pusztulás lehet a vége. Imreffynének, aki nyakló nélkül adta szerelmét a fejedelemnek, meg kellett érnie azt, hogy a fejedelem elfordul tőle, sőt megkorbácsolja és szeme láttára más asszonyt ölelget. Maga a fejedelem is kesereden látta életművének összeomlását. Megtapasztalta, hogy mekkora romlást és pusztítást idézett elő ő a kis országban: elpusztult, elveszett Erdély, elveszett a szerelem és elveszett ő maga is. Katonái ölték meg. Ez Móricz Zsigmondnak, a férfinak, a felelete az első nagy kérdésre.

De mi lesz a másodikkal? Bethlen Gábor erős kézzel tartja ön-

magát, minden lépésére vigyáz és semmit sem akar tenni, ami felesége ellen lenne. Mégis boldogtalanná lesz, mert látja és tudja, hogy az asszony, akit ő a legmagasabbra emelt, nem tud életének igazi párja lenni. Keserűen fakadt fel a lelkéből a meggyőződés, hogy az asszony képtelen őt megérteni, s ezért boldoggá sem tudja tenni. Hiába akarja magában visszaszorítani a rosszat, egy pillanatra ő is megtántorodik akkor, amikor az Báthory Anna személyében megjelenik előtte. Keserűen éli meg, hogy az ő szerelme, mellyel feleségét felemelte és nagyvá tette, a legnagyobb csődbe jutott akkor, amikor egy idegen asszony jobban tudja őt követni nagy gondolatainak útján, mint saját hitese tarsa. Világnódító terveket sző magában, Károlyi Zsuzsanna azonban minduntalan azon mesterkedik, hogy magához láncolja és szoknyája mellé ültesse a fejedelmet. Báthory Gábornál a nemek harca ~~x~~ véres és kéjes marakodás. Itten a csendes családi szentélyen belül, a lelkek mélyén tombol a vihar és szüntelen olyan végnetes, mint az előbbi. Mit ér az, ha a fejedelem sikereket ér el, de otthon boldogtalan és nem találja meg igazi énjét. "Annnyivel boldogabb és nyugodtabb lenne, ha tudná tenni magát a kereteken és eldobná magától azt, akit eddig annyira szeretett és felemelné a buja és minden férfi után futkosó Báthory Annát. Lángoló szerelme akkor talán megnyugodna. Ő azonban nem teneti túl magát mindenben, mint elődje, neki meg kell tartania a törvényt és a religiót." - Mit tehetek, erős törvény alatt vagyok. Fejedelem vagyok és az országért és a religióért és az egész kereszténységért kell szenvednem. Kereszten vagyok Anna.

Két ölelő kar keresztjén s az el nem bocsát, míg élsz." /149/

És Bethlen Gábor, aki nem tudta magára kulcsolni ezt a két ölelő kart, boldogtalanná lett. Valami belső tűz hajtottá őt a szerelen után, de soha sem volt annyi ereje és bátorsága, hogy szerelmét ki is élje.

Báthory Gábor a nemek harcát mutatta be, Bethlen Gábor pedig a házasságnak megoldatlanságát. Azt, hogy vajjon egy asszony, a békés szerelen és a család le tudja vajjon kötni a férfit akkor is, amikor az nagy terheket, nemzeteknek a terhét és

gondját hordja lelkében. S Mórincz Zsigmond felelete erre az, hogy nem.

Akárhogy is élünk, a szerelem mindig megoldatlan probléma számunkra. Ha tilos utakon járunk, és ha féken tartjuk önmagunkat, ekkor is boldogtalanná lehetünk. A test tobzódása és vágyakozása katasztrófákat szülhet, viszont a kiegyensúlyozottság és mértéktartás is bajt zúdíthat az ember nyakába. Ez sem jó, az sem jó. A szerelmet igazán megérteni és megoldani soha sem lehet.

U r i m u r i . Eszbontó szerelem, helyesebben már nem is szerelem. Őrület! Csak egy Őrült ember toheti magátval és tanújával azt, amit Szakhmáry Zoltán: mindkettőt elpusztította. Az a szerelem, mely ennyire felborítja a lélek egyensúlyát, már bujaságnak sem nevezhető. Sokkal több. Pathalogikus jelenség: Őrület!

Szakhmáry Zoltán a fiatal "ur-paraszt", 300 hold saját földön és nagy kiterjedésű bérleten gazdálkodik. Tanúja köré valószínűs oázist varázsolt a mindent elnyelő Alföldön. Meg akarja az embereknek mutatni, hogy az alföldi homokban is lehet mintagazdaságot létesíteni annak bizonyosságául, hogy minden csak az akaratától, a kitartástól függ. Ő meg fogja mutatni, hogy nem süllyed el a nagy porban és nem vesztí el a szikes talajjal való harcot. Lelke többre vágyik, mint amit a mindennapi élet apró kis vigasztalásokban nyújt. A szomszédok gúnyolódása és az egyre szaporodó adósság ellenére sem mond le az intenzív gazdálkodásról. Minden vágya "lenni valaki". Nem akar az Alföldhöz hozzálaposodni, mert nem elég neki a homok szürke öröme, hanem a szépet, a jót, a nagyságot, a testet-lelket betöltő "többe"-t keresi. S valósággal megveti a megelégedéstől, a zsiros élettől és bortól gömbölgőre hizott szomszédokat.

"S csak nézte, csak nézte a társaságot s valami belső undor erősödött meg benne. Ezek is oka, ezek mind okai annak, ami történik. Azzal, hogy oly békén s tünén tudják az életet enni s inni s élni, ezzel az asszony pártján vannak. Egyben sincs valami koncepció, egyben sincs kis felvillanás... Esznek, isznak s szántanak, vetnek... Híznak s valami elvisel-

hetetlen lomhaságban ~~párazik, min~~ ^{élik le ezt} a kis életet. Nehéz testük úgy párazik, mint az ökröké s a bikáké; huzzák a rájuk akasztott jármot s soha meg nem nézik, ki akasztotta nyakukba s nem lehetne-e valamiképpen könnyíteni rajta. Soha egyetlen egy sem gondol arra, hogy kezdjen valamit..." /150/

Szerelme sem lehet hétköznapi. Nem lehet olyan, mint a mindennapi emberek"-é, a máról holnapra élőké: egy alig-test asszony, néhány gyerek s ráadásul szép otthon és viruló gazdaság. Ez mind kevés; neki olyan nő kell, akit ő maga is mámorosan, forrón, égetően, tanát égetően és magát pusztítóan tud szeretni, aki esztét veszi, akinek ő rabzolgája; akinek mégis zsarnok parancsoló ura, aki minden szavát egy lesi, mint az imádságot: "Istennő és ringyó" /151/

Jelenlegi feleségénél ezt nem találja meg. Ki is ábrándul a "frigid" természetű, de szentéletű asszonyból /Palotsay Anna, Károlyi Zsuzsanna, Erdély./ s tanyájába fogad egy kis summás leányt, egy prostituált "békát", akit rejt, tanít, ölel, aki neki mámort ad és szép szavakkal körülöleli, hogy a szerelem rabjává tehesse és örületbe kergesse.

Zoltán a szerelembe beleőrül. A szívet teszi a kis "béka" elé, aki rá is lép, meg is tapossa. Zoltán nagyon jól tudja, hogy mi történt vele, de természetesen tartja, hisz szeretik egymást. A fájdalom csak akkor szakad fel lelkéből, amikor megtudja, hogy szerelme prostituált és a neki mondott szép szavakat ugyanazzal az édességgel tudja bármilyen más férfinak elmondani, mint neki, ha haszna van belőle. /Báthory Anna: Erdély./ Most már világosan látja, hogy szerelmével a "béka" visszaélt. Eszé ezért azt sugallja neki, hogy dobja el magától a nőt, de szíve nem engedi, hogy ezt a végleges lépést megtegye. Értelme felháborodik és szinte dühöngő rohantot kap, de egy-két szép szóra szíve megint talcsordul a szerelemtől s annál vadabban dobog.

Amikor a "béka" a feleség hirtelen megjelenése miatt távozni kénytelen a tanyáról, szinte észbontóan szakad fel lelkéből:

"Esik eső, csak úgy szakad,
Szeretnék, de nem szabad!

Nehézemre van a járás,
Nehéz tőled a megválás..." /152/

Keserű tehetetlenséggel viseli el, hogy otthon az asszony másfélév minden fájdalmát keselyű karmokkal vésse bele borotvált arcába; még védekezni sem tud, a talajt teljesen elveszti a lába alól, önmagába zuhan, hogy annál nagyobb viharral pusztítsa el önmagát és tanyáját. Fájdalmában felgyújtja tanyáját és magát abban emészti el.

Megdöbbentő Zoltán tragédiája. Pokoli kép a felgyújtott tanya égése. Csak a szerelem lobogása végtetesebb és szenvedélyesebb. Két tűz: a szerelem tüze és az égő tanya tüze. Melyik borzalmasabb? Az első! "Nekem a szerelem szenvedély s egyetlen. Nekem csak egy nő kell s ha ebben a nőben is csalódtam, az végtetes." /153/

Keserű ez a regény. Egy jobb sorsra érdemes ember végtetes tragédiája ült testet ebben az írásban. Mi is az oka ennek a pusztulásnak? Könnyű megfelelni rá, hisz maga Zoltán ad választ, amikor azt mondja, hogy neki a szerelem szenvedély. A mámoros szenvedélyes szerelem, mely örömmé, mámorossá, széppé akarja tenni a "biológikumot". Mert hisz a "biológikum" döntött a "béka" javára és nem az ész. A frigid, szent asszony nem kellett, bár két gyermeknek volt az anyja; az ilyen asszony nem kell, mert ő nem tud olyan vadul ölelni és olyan falánkul nézni, mint a béka. Csoda-e, ha az ilyen szerelem istálló szagává lesz és stílusa is istálló stílus, ahol már csak test van, a himnek vad dühöngése és semmi más.

"Hát szabad ezeket, szabad ezt a világot megváltoztatni?... Sarkaiból kifordítani?... Éljenek, kacagjanak, egyenek, igának s ölelgessék egymást és szaporodjanak... Hirtelen úgy tűnt fel neki, hogy valami magasabb fajtájú istálló az élet, ahol az a sors akarata, mint a jó kocsié, hogy az állatai boldogan, kövéren s nyihogva úzekedjenek..." /154/

Hát szabad ezeket, ezt a világot megváltoztatni? nem! Csak pusztítsa és eméssze el ezeket az örülteket, mert rajtuk már csak ezt segít. "A tűz ropogott, az állatok, emberek veszettül bögtek, ordítottak. A hajnalban az Alföld közepén egy tűzfáklya

mutatott az égre, a tűz, a tűz, a tűz, a szent tűz, amely minden rosszat megemészt..." /155/

M i g u j a s z e r e l e m . 1938-ban jelent meg ez a regény, az idős író alkotása, akinek egy hosszú küzdelmes életet kellett leélnie ahhoz, hogy saját keserves szenvedésén keresztül tapasztalja meg, mit ér a csak testi szerelem. A fiatal írónak talán csak az erotikus szerelem jutott osztályrészül, vagy talán ő maga volt az, akinek meg kellett élni mindazt, amit a fiatalkori regényekben olvasunk, s az ő lelkén viharzott keresztül az élményeknek az a tömkelege, amelyeknek betűszedése volt a háború előtti író minden munkássága. Ha a saját életében nem is jelentkezett minden úgy, ahogyan nekünk a regényekben bemutatja, a probléma, a gyöt-rő és kínzó kétség a férfi és nő viszonyára vonatkozólag ott szunnyadt benne.

Az öregedő Zsiga bácsi az Öngyilkos Janka, a hűtlenül eltávozott Erzsébet lelket taposó és kínzó szenvedéseinek keresztül rájött, hogy a szerelmet nem szabad felrobbantani, sőt még a test örületéig sem szabad fokozni, mert a "csak-test-dolga-szerelem" "idegenbe irányuló szenvedélljel" /156/ minden emberi értéket elpusztít és értelmetlen örvénybe sűdörja az egész életet: embereket állít szembe egymással, féltékenységet idéz elő és felborítja a családok nyugalalmát, sőt egységet. /Margit és Agnes, Janka és Erzsébet/. Meg kellett tanulnia, hogy az a szerelem, melynek a szellemhez, a lélekhez semmi köze sincs - "A szerelemhez a szellemnek semmi köze! Kívánja egymást a két test? vagy nem? itt a szerelem titka!" /157/ - üresség/ tesz mindent s maga az asszony is csak pótszer lesz a férfi mellett. "Végül kialszik, hogy az egész nő pótszer, gumiból van s csak fel van fújtatva, s ő, a kispesti patikussegéd, aki nem kapta meg a szép fűszereslányt, nem adták hozzá, mert ő nem volt zsidó... erre megcsináltatta Párisban fényképek alapján a lányt, gumiból s beleőrült, úgy szerette, mert hiába gyakorolta a szerelmet, nem kapott visszhangot..." /158/ Annak a nőnek a szerelme, aki csak testet ad, üres gumi pótszer, mert a férfi nem a testet keresi elsősorban, hanem a lelket, a nő lelkét, a nő énjét, egyéniségét. S Dus Péter - Mórincz Zsiga - rájött arra, hogy

az ilyen pótszer-szerelen nélkül is lehet, sőt kell is élni. Saját belső énje nem igényli, nincs rászorulva. "...rájött, hogy nincs rászorulva Városhy Agnesre." /159/

Igaz az, hogy az ember nincsen rászorulva Agnesre, a nőre? Vajjon Móricz őszintén mondta ezt magának, vagy csak a nagy csalódás első hatására buggyant ki belőle ez a fájdalmas könny? Nagyon jól tudjuk, hogy az öregedő Zsiga bácsi életét Csibe, a külvárosi proletárlány aranyozta be. Miért kellett neki Csibe? Vajjon nem az a mély séges igazság mizódik meg ebben a kedves kis életépiződban, hogy a férfi csak a megértő nő mellett lehet egész valaki és a férfi-nő misztériuma nála is megkövetelte a meghajlást? Mindegy. Akárhogyan volt, tény, hogy Agnes nélkül is tudott alkotni, /de talán élni nem./

Móricz Zsigmondnak első feleségétől, Jankától volt két fia. Mindketten korán elhaltak. A 25-ös években élő Zsiga bácsi azt hitte, hogy majd egy új házasság beteljesíti szívének hatalmas vágyát s az új asszony fiugyermekkel ajándékozza meg, hogy legyen, aki tovább ülteti az apai, a férfiúi gondolatot és nemzetséget. /Bethlen Gábor és Báthory Anna, Erdély./ Csalódott. Az új asszony nem adott neki fiut. Nem kellett neki. Az ő szívét nem az anyaság nagy és magasztos gondolata töltötte el, hanem a színpad, a szereplés, a magmutogatás; ő nem akart feleség lenni, élettárs, élet alkotó, hanem önálló, független, szabad lény, életélvező. "eki nem családra kellett a férfi, hanem másra.

Dus Péter szobrászművész és Városhy Agnes drámai színésznő házasságra lépnek. Dus Péter első felesége féltékenységg miatt öngyilkos lett. Agnesnek házasságon kívül volt már egy lánya. Ez sem érdekelte őt nagyon. Az új házasság Bécsbe mennek nász-utra. Péter, mint valami holdkóros jár a hatalmas város utcáin arra a gondolatra, hogy neki fia lesz ebből a házasságból. S mikor megtudja, hogy Agnesnek nem kellett a gyermek, s titokban orvoshoz ment, lelkeben egy világ, egy istennőnek oltára omlik össze: Szívéből kiesik Agnes. Ő is "csak" nő. Pedig milyen sokat remélt ettől a házasságtól. Mindenét feláldozta ezért a nőért, még hűséges feleségét is elhagyta

az új szerelemért. A régi asszony, Margit, hiába erőlködött, hogy visszaszerezze magának az elveszett férjét. Minden kísérlete kudarcot vallott és megbukott az új szerelem ellenállásán. Öngyilkos lett. /Janka is öngyilkos lett/ Mindent feláldozott tehát Agnesért és most mégis elvesztette, mert Agnes számára a házasság csak a test dolga volt és nem akart a szív oltárán áldozattá válni. Ő csak a színpad oltárán mutatta be önmagát hódolati áldozatul, nem ugyan az Istennek, vagy a férfinak, hanem a felséges népnek, a tapsnak, a kipirult tenyereknek és üres lelkeknek. Dus Péternél reménytelenségbe fulladt a nagy áldozat, köddé vált az ábránd s nem lett újjászületés, új ember.

"Mintha ő maga született volna újjá. Hiszen szerette a lányait, nem adta volna a világért sem őket - Móricznak is voltak Jankától lányai - lelket adott értük, mikor az anyjuk elhagyta a szegényeket: nemcsak atyjuk volt, hanem anyjuk helyett anyjuk, lelki dajka, tápláló és kitöltötte életét, hogy azokat ellássa és kielégítse. De egy fiú hiányzik neki, rettenetesen hiányzik. Mit bánja az összes sikerét, mind odaadná egy fiúért, egy igazi, belőle basadt, az ő életét folytató, izlése szerint fejlődő, igazi, komoly, erős egészséges, na,yszerű, véréből lelkedezett fiáért. Aki neki legszépe, kedvese, legnemese legyen, akiben beteljesedik, amit hiányosnak és nemsikerültnek érez a saját életében..." /160/

Egy ilyen fiút várt és nem kapott. Keserű csalódással kellett rájönnie, hogy a szerelem nemcsak a test dolga, mert ha az lenne, akkor most neki is lenne fia; a szerelem a lélek dolga is s Agnes nem törődik a lélekkel s nem keresi a másik szívvvel való egybehangzást, nem kell neki két szív harmóniája, a gyümölcs sem kell a fán s ezért a férjét, a művészt ő maga sem tudja termékennyé tenni. Ebben a szerelemben a férfi sem képes újjászületni, hogy magasztoshoz jusson el.

"Neki is jókor jött ez a házasság. Ha az ember már negyvenhét éves, akkor igazán az utolsó perc, hogy megpróbálja még egyszer az újjászületést. Nemcsak az érzékek fellobbanása volt ez a szerelem. - Át akarta adni magát ennek a művészi hatásnak, amit ez a rendkívüli élőlény fog rá gyakorolni, rá a művészre...

Várta... úgy kívánta, hogy benne ez a várt pezsdülés valami új művészi álmot, álmokat, egész ujjászületést hozzon..." /161/

Első feleségétől is azért hidegült el, mert nem kapta meg tőle a fának a gyümölcsét. "... az asszony beszüntette a szülést... egyszer csak azt mondta, elég volt..." /162/

Az új szerelem is megszünt termékenynek lenni, vagy talán soha sem volt az, mindig meddő vágyakat és gondolatokat hordott magában. Ennek is csak kiábrándulás lehetett a vége.

A regény nemcsak az alkotásnak, hanem a szerelemnek is csődje. Azt még meg lehet érteni, hisz annyira emberi, hogy a szerelem katlanná alakítja át az szíveket, vagy az örület örvényét nyitja meg, de hogy csak kiszámított eszköz, egy érvényesülési lépcső legyen, azt már nem tudja az emberi szív befogadni. Mert ebben a regényben éppen erről van szó.

Agnes számára a szerelem már csak számítás, egy pohár hideg víz, hazugság. Péter számára minden, csak nem hazugság és nem számítás, Ágnesnek pedig csak az. Péter eljutott az igazi szerelemhez, mely túl mutat a testen és a lélek mélyén formál, alakít, több emberré avat, Agnes leszállt a jellemtelenség méli ére, hogy építsen magának füstből és tapsból látszat-felmagasztaltatást.

Móricz Zsigmondnak fájdalmas, kínzó élménye lehetett a szerelemről és a házasság. "Ugy szenvednek a férfiek és a feleségek egymástól, mint egy betegségben." /163/ Megoldatlan volt számára a férfi és a nő viszonya, a nemek differenciáltsága, az oknak egymásra gyakorolt különböző hatása és befolyása. Miért állnak a férfi és a nő egymás mellett, vagy egymással szemben? Mi a mélyebb titka annak, hogy a nő egyszerre tud haramos rózsza, hűséges feleség, nőtény, bestia, ringyó és szívtelen számító alsóbbrendű lényé lenni? Vajjon a dolgok nyitját nem az adja-e meg, hogy az alsóbbrendű állandó harcot hirdet a felsőbbrendű ellen, az ösztön az ész, a test a lélek ellen? A jónak és a rossznak küzdelme ez, maga az élet. Az élet és a halál, a világosság és a sötétség párviadala, Isten és Demiurgos.

Élet? Fogantatásunk első pillanatától kezdve kifelé megyünk az életből és nem befelé. Minden pillanattal rövidebb lesz a kiszabott idő, míg el nem jutunk a halálhoz, melyben

érzékelésünk számára megszűnik az élet. Az élet elvesztette a nagy harcot a létért. A születés halálrakészülés, a szerelem a halál szolgája s a házasság maga a sir. Móricz Zsigmond számára az élet a házasságban lett haláltusává. /164/

Ezt a haláltusát rajzolta bele ezekbe a regényekbe.

P a p

Ha Móríc Zsighond alakjait jellemezzük, nem mehetünk el a református pap mellett a nélkül, hogy őt meg ne figyeljük. Móríc előszeretettel nyúl a papi problémához és ki próbálja elemezni énjét alkotó vonásait. Sokszor központi személlyé teszi a regényben /A fáklya/. Kíváncsi lélekkel nézi és minden oldalról iparkodik megközelíteni, hátha akadna egy kis rés a lelkén, amelyen keresztül a református pap-mivolt titkába bele tudna tekinteni. Nem csoda, hisz ő maga is valamikor református teológus volt Debrecenben és papi pályára készült. Református környezetben élt, amelyhez logikusan és szükségszerűen hozzátartozott a református pap alakja, annál is inkább, mivel anyai nagyapja és szépapja szintén református papok voltak. Gyermekkori élményeitől kezdve ilyenek között mozgott. Regényének alakjait is innen meríti és az ősök visszamaradt hagyományaiból. Egész természetes tehát, hogy érdeklődési körét ebben az irányban kitérítette.

A református pap is ember. Ember mindazokkal a tulajdonságokkal és adottságokkal, amelyekkel regényeinek más férfi-alakjai is rendelkeznek. A pap is férfi s benne ugyanúgy megvannak a feszülő problémák, mint másban, csak talán egy kicsit tudat alá szorítva, vagy esetleg kifinomulva. De ha egyszer átszakítják a lefolytott szenvedélyek a gátat, nagy vihart idézhetnek elő.

A papi lelket azonban ezeken az általános emberi tényezőkön kívül még más is formálja és ez éppen maga a papi élet, az istenszolgálat. Annak megfelelően, hogy ez az istenszolgálat tényleg hivatás-e vagy csak hivatal, kétféle paptípussal találkozunk.

Papi idealizmust csak a fiatalok hordanak magukban, de rá kell lassan jönniük arra, hogy rózsaszín felhőkből nem lehet megélni. Az a pap, aki működésében hivatást lát, aki ideális eszmékkel van eltelve és munkáját tényleg istenszolgálatnak veszi, szinte észrevétlenül vagy elveszti a talajt a lába

alól és hazátlanná, idegenné lesz saját hivei között, vagy egy még fájóbb és tragikusabb kettősségbe szakad bele: megszereti a földet és nyakas kálvinista gazdatípus lesz /"tölgyfahordó pap"/, de úgy, hogy az Istent sem tudja elhagyni. Pedig e kettő kizárja egymást. Senki sem érzi fájdalmasabban ezt az igazságot: "Két urnak nem lehet szolgálni", mint a papi lélek. "A fáklya" klasszikus megrajzolása "a tehetetlen dologtalanság vergődésé"-nek, mint Móricz írja. /165/ A lelkében és hiveivel meghasonlott pap tragédiája ez a regény. Matolcsy fáklya akart lenni a gyülekezet előtt, hogy utat mutasson a sötét életben. De sajnos, annak ellenére, hogy elégett, mint a fáklya, nem világított, mert lelkére is áthatolhatatlan sötétség borult.

Az öregedő pap, aki nem sok problémát csinál magának a lelkiségből, jómódu, számító gazdává lesz. Szép nagy a birtoka és híres az állatállománya. Mindennek utána néző paraszt, aki ért a föld emberei nyelvén. Papi munkája viszont kimerül abban, hogy vasárnaponként elmond egy prédikációt, melyet hivei igen szeretnek, mert nem zavarja meg tulságosan lelkük nyugalma és nem hirdeti kiméletlenül az erkölcs igazságait, hisz ő maga is szemet huny sokszor önmaga fölött. Prédikációi legtöbbször nem emberformáló és alakító oktatások, hanem csak "altatódal". Nem is bánja, ha nem nagyon figyelnek, vagy ha esetleg még el is alszanak, csak az a fontos, hogy beszédét elmondta, mégpedig úgy, ahogyan elgyöpösödött szíve diktálta.

Matolcsy most jött a teológiáról, az idealizmus heviti és tartja tűzben lelkét. Nagy álmokat szövöget, hogyan lesz ő fáklya a sötétben járó emberek előtt. Lelki szemeivel látja hiveit, amint áhitatos lélekkel és átszellemült arccal térdelnek le az urvacsora vételéhez, s ő mámoros lélekkel üleli át az elképzelt nagy testvériséget, melyben minden paraszt-ellentét feloldódik. Minden áldozatot meg akar hozni ezért az ideális állapotért és maradéktalanul vállalni a fáklya sorsát: nemcsak világítani akar, és utat mutatni, hanem övéért, há kell, el is égni. Felemészteni a munkában, az értük való törekvésben.

De egyszer csak rádöbben, hogy legelső félévi fizetését már

előre kilopták zsebéből. Éhezni kezd, szinte koldussá lesz. Nincs otthon senkije és semmije. Az ürességtől kong a paplak, ő maga pedig szédül az éhségtől. Hiába kopogtat be a szomszédokhoz, a tanítóékhoz, nem akarják észrevenni, hogy éhezik. Megmaradt kis energiájával kimegy az ut szélére, végig járja a határt, az utak eltaposott fűvét szedegeti, hogy azzal csillapítsa éhségét.

"A foga már elvászott, s lassan majszolta még mindig a poros sóskát. Állati konoksággal a savanyu fűvet s örült, hogy a pusztában mannára talált.

Aztán ott feledte szemét az égen, amely kéken, szilárdan borult fölötté, mintha örök időkre megépített boltozat volna, az Isten palotájában. S hirtelen eszébe jutott, hogy ez a bolt pusztá levegő, azontul ritka éter. S nincs sehol helye benne a szép, szakállas jóisten trónusának...

A térdére könyökölt s újabb lelki zavarnak engedte át magát.

Pap volt, fiatal pap, akinek a feje tömve volt a friss vizsgák után holmi teológiai tudással, de nem volt lelki élménye. S most egyszerre félelmetesen dermedt meg fölötté a kék ég, amely szilárd boltozatnak rémlik, holott csak levegő, azontul éter..." /166/

Ebben a nagy elhagyatottságban érik ki benne a gondolat, hogy csakazértis megmutatja, ember a talpán és nem engedi magát legyurni. Hiába látja víziószerűen maga előtt járni Krisztust a földön, ő nem tud és nem is akar középkori barát lenni. Ő élni akar, mert mit ér az egész élet akkor, ha az ég nem szilárd boltozat, mely megvédi őt és mint valami hatalmas atyai palást nem borul föléje! Idealizmusának lecsuszása itt kezdődik el. Az éhség, a kivetettség megöli lelkében a természetfölöttinek szerelmét és biztos hitét. Elvászott, számító, anyagiás ember lesz, aki mindent megragad, hogy az életet nyereséggé tegye. Megfeledkezik arról, hogy pap és egy aranyért a kiszolgálólányt akarja a szállodában magának egy éjszakára boldogsága forrásául megvásárolni. Nem akar ő már fáklya lenni parasztjai előtt az Isten országába vezető uton, mert nincs is istenországa, sem a földön, sem az égen, mert

az csak levegő. Semény ököllet akar hivei közé ütni, ellenszegülni az igazságtalan kizsákmányolásnak. Elégedetlen fiatal paptársai élére áll, hogy a zsugori kurátorok kezéből kicsavarja az anyagi hasznát. Idealizmussal indult s a végén ő maga is zsugori, az anyagi jólétért minden áldozatot meghozó, lelkiileg megöregedett pappá lesz. Feladja az elveket, feladja mindent, hogy a lába alá gyűrje a földi életet.

S Móríc Zsigmond harcos papja földetímádó, parasztjelölt, semmivel sem különb és jobb, mint a hivek. A pap is törtető, érvényesülni akaró lélek s ebből a szempontból ugyanúgy felhasznál ő is mindent, mint a reábizott nyáj. Ő is ugyanúgy paráználkodik, mint az egyszerű robbanó természetű paraszt, ő is hódít és utána is futnak, mint Turi Dani után. A "Csipkés Komárominé" /Hét krajcár/ ugyanúgy felkinálja magát a papnak, mint Bóra Turi Daninak, és az elfogadja az asszonyt. Kettőjük világa között nincs lényeges különbség, hisz az eszme, amelyet a pap hivatalból szolgál, az ő számára szintén csak annyi már, mint a nyáj számára: ideál, amit magasan magunk elé tűzünk, de jó magasra, hogy véletlenül se lehessen elérni, és megnyugszunk abban, hogy messze távol van tőlünk, az elérhetetlen fellegekben.

Pap Énók is megalkuszik Iezával szemben. A követelődző asszony keresztül tudja vinni akarátat, hogy az ideálért kelkesedő pap ne menjen el az istentiszteletre, melyet neki kellene vezetnie, hanem helyette, mint valami agyonzaklatott, hűséges "kutyus" telepedjék le felesége lába elé s engedje, hogy sinogassák, vagy verjék, csak azért, mert az asszony szerelmes.

A móríci pap olyan, mint aki nem erre a világra való. Ha maradéktalanul be akarja tölteni hivatását, akkor ellentétbe kerül hiveivel, ha pedig meg akar élni ebben a földi életben, el kell hagynia az elveket s neki is be kell állni a nagy tömegbe, a nagy csordába, amely a széles úton halad. Mintha csak azt példázná Matolcsy és a többi is, hogy a földi élet nem való ideális embereknek. Idegenek ők itten és ellenségei lesznek a világnak, s a világ nekik. Választaniok kell a széles és a keskeny út között és sajnos a papok legtöbbször

hosszabb-rövidebb belső tusa után beáll a vezetendők közé.

Móricz Zsigmond a pap alakjával talán azt is be akarta mutatni, hogy voltaképen két ellentétes világ küzd az emberért, amelyek között őrlődik, mert hol az egyikre, hol a másikra hallgat, pedig a megoldás abban van, hogy vagy az egyiket követjük és a másikat elvetjük, vagy a másikat szeretjük és az első gyűlöljük. A kettőt Móricz szerint nem lehet összekapcsolni, mert kiengesztelhetetlen ellentétben vannak.

T Á R S A D A L O M

Az emberek nem egyformák. Váriási gazdasági, társadalmi, szellemi különbség van köztük. Még nem fordult elő a történelemben, hogy a teljes egyenlőségnek legalább érzése és öntudata megvalósult volna. Ez még mindig az álmok világában ringatódik, s csak Morus Tamás Utópiájában, vagy Campanella Napállamába illik bele. Elvben ugyan az egyenlőség, olyan régi, mint maga az emberiség, de a gyakorlatban...? Csak a legmagasabb kultúrában valósulhat meg, amikor is az objektív igazságokra épített belső értékelés szabja meg és irányítja a külső magatartást. A negatív, a nyomorúság egyenlősége gyakoribb jelenség: a nyomortanyák népe egyenlő, mert semmijük sincs.

Az emberiség élete a "van" és a "nincs" között hullámzik és alakítja a vagyoni állapotnak megfelelő társadalmi osztályt. Egy tömbbe sűrűsödtek azok, akiknek "van" és azok, akiknek "nincs". Ugyancsak a "van" és a "nincs" segítették elő, vagy fojtották vissza a szellem kibontakozásának lehetőségét is.

Azt azonban meg kell engednünk, hogy a társadalmi tagozódásnak nem az anyagi javak létezése, vagy nemlétezése egyetlen forrása, hanem csak rendkívül fontos tényezője.

R é t e g e z ő d é s

Móricz Zsigmond elképzelt új emberét nem az üres levegőbe, hanem egy meghatározott társadalmi rétegbe helyezte be. A nála szereplő emberek nemcsak típusok, hanem még inkább élő szimbolumok. Annak a társadalmi rétegnek a megtestesítői, amelyben élnek.

Turi Dani nem elszigetelt jelenség, vagy egyszerűen erőszakos ember, hanem sokkal több: a törtető magyar paraszt szimboluma. Avar Jani a kisemmizett, elszegényedett, tönkrement paraszttársadalom megtestesítője, aki kénytelen az urak, a gazdagok, a grófok vagyona után kinyújtani kezét, hogy az áldatlan és pusztító szegénységen valahogyan segítsen; Kardics bácsi és Béla bátyám a lelkiileg dekadens magyar középrétegnek, Csibe pedig, a lágymányosi kislány, a proletár tömegek megszemélyesítője.

P a r a s z t. Amikor Móricz Zsigmond keresztmetszetét akarja adni az össztársadalomnak, szükségszerűen jut el ahhoz a réteghez, amely a magyarságnak legnagyobb rétegeződését alkotja, a parasztsághoz. Mint probléma, lelkében is felvetődhetett a kérdés, hogy vajjon milyen is az igazi magyar paraszt a maga eredeti nyers vonásaiban és istenalkotta természetében? Meg is alkotta a képet és a magyar olvasóközönség megdöbbenve vette észre, hogy nála egészen más alakban jelenik meg, mint az eddigi írónál. Jókai óta pl. kedves, humoros, idillikus ember, csupa-jóság, akinek lelke harmonikus, ösztönei tökéletesen le vannak fékezve, szívéből pedig árad az ártatlanság.

Íróink szinte szerelmes kézzel nyúltak a parasztsorshoz. Becézgették, simogatták, majdnem félistenítették, de ehhez ellentétképpen az össztársadalom mégis kivetítette magából. Társadalmilag kiközösített ember volt: bugris, műveletlen "paraszt", aki csak azért van, hogy vakond módjára turja a földet, szenvedje a hőséget és a meleget és adja a fehér kenyeret; hogy mindenki nyuzza, hasznot húzzon belőle, vagy

belőle éljen, de neki semmit se adjunk. Mit törődtek azzal, hogy vajjon milyen a lakása, milyen az étele, csak az volt a fontos, hogy földesurát baromi módon kiszolgálja, annak válláról minden anyagi gondot levegyen. A földesur számára legtöbbször a paraszt a valóságban nem számított többnek, mint rabszolgának, fel sem tűnt neki, ha étele nem állott másból, mint egy darab fekete kenyérből, egy fej hagymából és egy korsó, vagy csobolyó vizből.

Politikailag? Egyhez volt csak joga a parasztnak, hogy hallgasson. Hallgasson és tegye szó nélkül, amit a mindenkori kormányok és a vezetők rájuk parancsoltak. Politikai szabadságával csak annyiban élhetett, amennyiben a választások idején arra szavazott, aki legjobban leittatta. Szó-lás-szabadság ismeretlen fogalom volt köztük. A paraszt dolgoz-zék és ne szóljon semmit; veszedelmes állapot az, ha okosan hozzá tud szólni valamihez. Ezért nem is kell iskoláztatni, maradjon buta, így annál könnyebben lehet irányítani. A jobb-ágy, a zsellér, a paraszt ^{nem} volt több az urak szemében, mint valami barom, esetleg még annyi sem, mert ha a jószág elpusztult, akkor drága pénzre kellett ujat vásárolni, de jobbágy, szegény paraszt akadt elég ebben a szegény és sze-rencsétlen országban. Sőt annyi volt és van belőlük, hogy kivándorlásra is jut elég s a magas kormány mindent elkövetett a századfordulón, hogy népünknek ez a szegény rétege tömege-sen hagyja el a magyar földet. Turi Páni agyában is megfor-dult a gondolat, hogy ki kellene vándorolni az országból, s Avar János máris a kivándorlókat szervezők csoportjába kény-telen állni, hogy saját vérüket és szerencsétlenül járt sors-társukat juttassák ki a nem az ő számukra fenntartott és ve-zetett országból.

Az irodalomban idealizálták a parasztot, a valóságban pedig a mindennapi életből is kivetették.

"... pedig én se vagyok más, csak két lábon járó barom" - mondja cinikusan Rózsa Sándornak Kudas János. /167/

Móricz "sigmond nem idealizált, nem emelte magasra a parasz-tot, hanem leírta úgy, ahogyan ő megismerni tanulta. Mint

népi származásu ember közről, belülről élte meg a falut és annak minden problémáját. Mészerint ismerte falujának embereit és sokszor alkalma volt arra, hogy mélyen bele-nézzen a szemükbe, mint író pedig leírta azt, amit abban látott. Egy kicsit torzított is hozzá, mert fel akarta rázni a magyar társadalmat, hogy az ráeszmélve önmagára, vegye észre bűneit és hibáit, dőbbenjen rá arra, hogy ez nem mehet így tovább. Meg akarta kavarni a tulságosan nyugalmi állapotba helyezkedett szennyes fertőt, rá akart mutatni a nemzetnek alapvető értékére, a magyar parasztra. Rá akart mutatni arra, hogy a nemzetfenntartó energia voltaképpen az urak által eltaposott és szándékosan rabságban tartott paraszt lelkében húzódik meg. Amikor még nem volt divat a népről, a parasztról beszélni, ő már akkor is hirdette a maga igazságait és hozzá mert nyulni ezekhez a fontos kérdésekhez. Nem törődött azzal, hogy a hivatalos emberek és lefizetett körök mit szólnak ehhez.

Milyennek látja tehát Móricz a magyar parasztot? Legelső sorban az erő képviselőjét, a dinamika emberét látja benne. Szerinte egy lelkében megromlott nemzet újraéledéséhez s fel-frissüléséhez elemi energia kell, amit nem merithetünk abból a társadalmi rétegből, amely maga is gyenge és erőtlén. Ott kell azt kezdeni, ahol van. És ez az erőnordozó, a nagy tartalék, a magyar paraszt.

A magyar paraszt tud és akar is dolgozni, ha kell még éh-béren is. Sőt, ha az életért kell megverekedni, küzd is de az elveket nem adja el csak azért, hogy pusztá létét meg-mentse: szembe néz mindennel, minden bajjal, szenvedéssel és addig erőlködik, míg akaratának érvényt nem szerez. Az a rengeteg "dühöngő" energia, ami Luri Daniban, mint szinbo-lumban ^{szalmoródt} ~~szalmoródt~~ fel, nem más, mint az erőtartalék, amely-re ennek a beteg nemzetnek szüksége lenne. Csak okosan, meg-engedett módon fel kellene tudni használni és a nemzet igá-jába fogni. A sokszor felhánytorgatott tulzott érzékiség, voltaképpen szintén a hatalmas energiának jelentkezése és meg-nyilvánulása. Nem azért érzéki a paraszt, mert a "gyönyört" keresi, hanem azért, mert forró, lüktető vér hajtja. Hiába rótták fel sokan Móricz "signomdnak, hogy parasztjai erkölcs-

telenek, mert nem a bűn csiklandozásáért ábrázolta ilyennek a parasztot, hanem azért, mert "bivaly-erős" természetét másképpen nem tudta volna eléggé érzékeltetni. A vadállati energiát csak úgy lehetett Danin keresztül minden vonatkozásban megmutatni, hogy az felforgatja, forrongásba hozza a falu asszonyait és mindenkit. Nem az érzékiség a fontos elsősorban, hanem az abban megnyilvánuló hatalmas erő és energia.

A nyakasság is, amellyel annyiszor találkozunk a szereplők-nél, még maga az ártatlan lelke Nyilas Misi is sokszor megköti magát, - az energia megnyilatkozása. Mennyi nyakasság van pl. a "Nem élhetek muzsikaszó nélkül" Balázsának alakjában. Kitartással, rava ssággal és energiával küzd, hogy Pólikával, feleségével szemben a maga akaratát juttassa érvényre: "- Mer átkozott rossz természetem van nekem Pepi néném! Tetszik tudni, nem bírom, ha valaki ellenem mond. Azt nem bánom én, tetszik tudni, ha becsapnak, ha orromnál fogva vezetnek: de ha valaki kerekén ellenem mond! Ha, hát akkor meg vagyok veszve! Ha a feleségem én előlem lassan elsikkasztja a poharakat, a bort, a pénzt, azt nem bánom: de ha azt mondja, hogy nem! Akkor én, kezit csókolom, olyat vágok az asztalra, a krisztusát, hogy minden pohár a plafonig ugrik...

Leszel még te puha is... Ne félj...

Soha, Pepi néném. Magyar vagyok én/ ahhoz. Tudja, azt igen, azt el tudom hinni, hogy valaha koldusbotra jutok, de azt, hogy ezt az én kutya magyar természetemet leverkezzem, hogy valami puha tót, vagy száraz, okos sváb vagy cinemintyés oláh legyek: azt nem. Én mindig fokossal fenyegetem az Istent, Pepi néném.

Ach, bolond, te csak igazi egy bolond vagy!

Nem mondom én, - szólt Balázs, - belátom én, ha bolondot tettem: azt is tudom, hogy kár vót megtenni, ha már megtettem. De hogy én visszaszrijjam, vagy jóvátegyem! Hű, az istenit, inkább még beljebb megyek a sarba!... Kiszebb vónék beledögleni, ha egy istálló szóba kerül is a kiszabadulás, mintaztat a szót kimondani!... Ej, ides jó Pepi néném be sokszor

elmondom, hogy az a jóra való Ur Jézuskrisztus is éppen mi értünk halt meg, mi értünk, nemes véru magyar gyerekekért. Mer mink vagyunk azok, akiket akarattjuk ellen kell megváltani!... Mer teccik tudni, ha a Krisztus meghalt én érettem, én elfogadom az idvességet! El én... De hogy én magam váltsam meg magamat! Aztat nem veszi be a természetem...

.....

- No, belátod, hogy haszontalan ember vagy?

Balázs felvetette a nagy kos fejét és azt mondta:

- Be.

Mindnyájan megkönnyebbedtek. Fellélegzettek. Hiss akkor még jó, ha semmi ellenmondás...

- Be én... Belátom! - mondta újra Balázs.

Zsani néni elővette a zsebkendőjét és úgy meg volt hatva, hogy el kezdte belefujogatni az orrát. Pepi néni egész úszintén törülgette a szemét, Pólika piros volt, mint a pipacs s a világért fel nem emelte volna az arcát.

.....

- Na hát akkor, - szólt Zsani néni megengesztelődve, lágy és szíves hangon. - Na hát akkor bocsánatot kérsz tőle, Balázs?

- Miiii?

- Mert ilyen gonosz voltál hozzá, - mondta Zsani néni, de olyan édesen, mintha cukorral csemegéztetné Balázst, - hát bocsánatot! -

- En?

- Hát ki?...

- Ó!

- Ő? S miért?

- Amért én komisz voltam hozzá!

- Ach, hiss ez egy kötnivaló bolond! -

- Mán pedig máskép én nem viszem vissza! - mondta Balázs.

- Nem te viszed vissza, hanem ő fogad vissza - pattant fel Zsani néni s mint egy mérges puzka fordult el, az ablak felé.

- Hú, az anyja piros viganóját! pattant fel Balázs. - Jó ni-zunk ki! Énsem fogad vissza egy asszony! ... Hát nem én vettem el a feleséget?... ű vett el engem?

- No, jójó, : idegeskedett kétségbeesve Pepi néni s a vállára tette kicsiny, reszkető kezét, csak ne tüzelj, no!... Nem úgy értődik a no!...

Zsani néni erőlyes hangja felcsattant.

- De bizony, úgy értődik!... Mert abban a percben, mikor az erősebb-nem visszaél a helyzetadta jogával...

Balázs olyat ordított, mint egy bika:

- Pólika!

Szinte megfagyott a vér mindenikben.

- Elég volt a vénasszony prédikációiból!... Jössz velem fűgön! Jössz, vagy nem?

Pólika úgy megrémült az erős hangtól, meg a "vénasszony prédikációtól"... Uristen, mi lesz még itt! Csak nézett, csak pislogott, mint a jérce a napra." /168/

És Pólika nem ment. Erre Balázs bevette magát a szomszéd kocsmba és a cigánnyal húzatott magának. Addig húzatta, míg csak Pólika haza nem szöktette magát saját urával, s így mégis csak neki lett igaza.

Ahol a normális erő és energia, vagy ravasság nem elégséges, ott a paraszt ösztönével segít magán, mely viharzóan dinamikus és gátakat szakít át.

Az ösztönnek ez a vad és követelődő megjelenése szintén az egészségnek, az életerőnek a megnyilvánulása. S talán természetes is, hogy a paraszt, ha erősebben táplálkozik és egy kicsit jobb sora van, robbanó ösztönérettel rendelkezik. Ő ugyanis sokkal közelebb van a természethez, mint a kifinomult városi ember. A paraszt valahogyan egyszerűen szabadjára engedi a benne jelentkező erőket és nem emel gátat eléjük, sőt még a társadalmi szokás és az erkölcs kifinomultsága sem vétőzik az ösztön kitörései ellen. A paraszt ember mélyen a természet ölében él, látja annak spontán megnyilvánulásait, azokat átveszi és önmagán is érvényesülni engedi, mert nála a legfontosabb ösztönfékező tén ez; a vallás, csak külsőség és nem lélekformáló adottság. Még a vallás szolgái, a papok is tele vannak az ösztön követelődéseivel és nem nagyon erőlködnek, hogy gátat vessenek azoknak. Ha náluk is így van, akkor logikusan érthető, hogy a rájuk bízott nyáj sem különb.

A paraszt, mint természetes ember, nem csinál ezekből a kérdésekből megoldhatatlan problémákat. Igaz, hogy a férfi nem

tudja elnézni felesége "kiruccanásait" s néha kegyetlen bosszút áll a hatlenségért, de ő sokszor könnyű szívvvel követ el ilyeneket. Az asszonynak nem tudja megbocsátani, de megérti. Az asszony is ugyanolyan, vagy talán még sokkal hevesebb adottságokkal rendelkezik, mint a férfi. Mindig feszüléssel, vágyódással van teli a lelke, s egyensúlyba-hozását uton, utonfélen keresi.

De a természetellenes kiélést nem ismeri a paraszt. A város rafináltsága még nem jutott el hozzá, hanem szabad folyást enged a dolgoknak úgy, ahogyan a természet azt magával hozza. Egészségesek és szikrázik arcukról az élet, s ezért nem lehet túlságosan csodálkozni azon, ha néha-néha tilosba mennek.

Ahol sem erő, sem üsztön nem érvényesül, ott agyafurtságát hívja segítségül a paraszt. Ravasz ember, aki ügyesen ki tudja gondolni és tervezni a maga érvényesülését, céljainak elérését. S ravaszságát ugyanazzal a könnyel használja a hivatalos személyekkel szemben, mint saját paraszttársaival. Klasszikus példája ennek a "Lecke" című novella. Az öreg ember fejébe vette, hogy a kertet a tél komolyabb beállta előtt mélyen fel kell ásni. Hiába kérte a fiatalokat, hogy lássanak munkához, azok mindig húzódoztak attól. A Csavaros-eszü öreg ügyesen agyalta ki, hogyan kell a lustálkodó, kényelemszerető fiatalokon úgy kifogni, hogy a munka is elkészüljön, de meg is leckéztesse őket. Éveken keresztül keserves munkával gyűjtött pénzét kivette a bankból. Egyszer csak lehullott a hó. A vén róka elkezdett sopánkodni, hogy minden vagyonkája kárbavesz, mert a pénzt belerejtette a földbe és többet nem találja már meg, mert most belepte a hó. Másnap reggel a fiatalok nagy szorgalommal láttak a kert felásásához, hogy így titokban megkaparítsák maguknak az öreg pénzét. A vén ember a szobában ült és nézte, hogy' izzadnak a fiatalok a munkában. Jóízűen nevetett rajtuk. Tudta, hogy mit keresnek, de semmiért sem árulta volna el, hogy a pénz nincsen elásva. A fiatalok azonban a nagy pénzlázban az egész kertet felásták s megszágyenülve álltak az öreg ember előtt, amikor az munka után bevallotta, hogy a pénz már újra a bankban van és csak akkor fognak részesülni belőle, ha méltóknak mutatko-

nak rá.

Egészen bájos ennek az öreg embernek agyafurtsága, amellyel munkára tanítja és neveli a lustálkodó fiatalokat. Ilyen a paraszt. Ha rábeszéléssel, tekintéllyel nem győzi, akkor cselhez folyamodik és ez sikerhez vezet.

Az említett novella azonban nemcsak a paraszt agyafurtságára jellemző, hanem anyagiasságára is. A kegyelet és a szorgalom nem vette rá a fiatalokat a munkára, csak a biztosnak látszó pénzharácsolási lehetőség. Nem valószínű, hogy ha az öreg tényleg a földbe rejti a pénzt és ők megtalálják, azt elárulják és visszaadják, inkább letagadják és kifosztják apjukat. Elég gyakran fordul elő, hogy a fiatal gazdálkodók szinte állati sorban tartják elöregedett édesapjukat, miután az minden vagyonát már rájuk iratta. Addig, amíg a vagyon az öreg szülők nevéen van, kedveskednek nekik, de ha az átírás megtörtént, egyszerre megváltozik a helyzet. Jellemző példa erre a sok közül az "Arvácská"-ban szereplő Zsaba Mária, aki méreggel itatja öreg édesapját, akit már eddig is az istállóban tartott az állatok között, pedig minden vagyonát rájuk hagyta. Tragikus vétek ez a magyar parasztnál, mely sajnos elég gyakran fordul elő.

A paraszton nem lehet kifogni. Előre gondolkozik és ennek megfelelően is jár el. Mikor Rózsa Sándor betyárjaival bevonul a hadseregbe, hogy hazáját szolgálja, jelentkeznie kellett a szegedi városházán. Viszont betyárjait csak úgy volt hajlandó a téren hagyni, ha ő ellenében a városházáról megfelelő tisztt küldenek. Ő már nem tudott az urakban megbizni, csak saját erejében és eszében.

" - Tarcsátok - mondta kurtán s intett, hogy a két tisztt ott maradjon. A lóról leugrált betyárok körül is vették őket s nem engedték vissza, míg a vezérük újra meg nem érkezik." /169/

A "Nem élhetek muzsikaszó nélkül"-ben Balázs nem addig marad a kocsmában, míg Pólika hazamentelre hajlandóságot nem fog mutatni, bár Pepi néniéktől azzal robban ki, hogy a szomszéd kocsmában a cigányokkal addig huzatja, míg neki nem adnak

igazat, még sem tesz így, hanem egyszerűen kifog az asszonyokon. Lefizeti a cigányokat, hogy az üres teremben állandóan hegedüljenek, még akkor is, amikor ő nincs ott. Pár napig ott marad s aztán haza is vonul. Az asszonyok tévedésükben egy hét múlva is szörnyülködve hallják, hogy Balázs még mindig mulat és szól a zene. Pedig ő már régen otthon van és vezeti a gazdaságot. A megfizetett cigányok csak azért játszanak, hogy megdöbbenésük az asszonyokat. De ez még mindig nem elég. Hazulról egy öreg asszont, Kisvicáknét küldi át a szomszéd faluba feleségéhez azzal az ürüggyel, hogy átutazóban van. Balázs megbizsa, hogy ott tartózkodása közben terjessze annak hírét, hogy a tanyát idegenek szétverték, szétbitangolták s így minden pusztul és vész. Kisvicákné ki is cifrázza a képet. Szörnyülködve festi le az otthoni állapotokat: a jószág szana-szét, korhely legények mulatnak a házban, csapraverték a hordókat, a volt gazdaasszony süt-főz, szóval minden pusztul s a cigányok lakodalmat tartanak a tanyán és mindent szétosztanak, sőt még ő maga, Kisvicákné is kapott egy darab "ódalast". Persze, hogy Pólikákék kétségbe esnek, hogy ez a haszontalan ember mulat, huzat a fülébe, mikor otthon minden pusztul. A végén mégis csak elárulja Kisvicákné, hogy Balázs is előkerült, nem engedte a házat szétdobálni, hanem hamarosan helyreállított mindent. Pólika sir és vágyódik ura után. "Soha, soha többet azt nem, azt nem teszi többet, hogy kieressze azt az ő jó, hatalmas, okos, bátor, gondos férjeurát, a védőjét és parancsolóját." /170/ Így puhult meg az asszony.

Annak ellenére, hogy Móríz Zsigmond a parasztot érdekes természettel ruházta fel, élete mégis igen sivár és szegény, hiányzik ugyanis abból az élet lelke, a metafizikum. A természetfeletti ennek a parasztnak az életkeretében nem fér el, nincs számára hely. Máról-holnapra él és érdeklődési köre is igen szűk. Problémáinak megoldását csak a maga anyagi oldaláról próbálja megkeresni, hisz mindig csak annak él, amit meg lehet fogni, le lehet mérni. A vallás csak külsőség marad, semmi köze a lélek magasabb szárnyalásaihoz, annak vágyódásait nemcsak, hogy nem tudja kielé iteni, hanem még felkelteni sem. Nem azért jár templomba, hogy lelkének is jusson valami táplálék, hogy valami bensőségebb kapcsolatot hozzon létre az istenség és maga között, hanem csak puszta szokásból, vagy illendőségből: lelki igényei nincsenek.

Eszébe sem jut, hogy önmagát felemelje a természetfelettihez, még akkor sem, ha a sorscsapások súlya alatt összetörik, és a szürke hétköznapiok fölé kellene emelkedni, hogy a megoldásokat megtalálja; tulságosan keményre fagyott a jégpáncél a lelkén, ami még az istenség melegítő közelségére sem tud feloldódni és felolvadni. A családi életnek az a bensősége, ami a léleknek a mélyéből sarjadzik elő és túl van minden fizikai érdekközösségen, vagy egymásrautaltságon, szintén nem található meg nála.

Pedig nem igaz, hogy a századforuló parasztságának életében ne lettek volna ősrégi vallási néphagyományok, melyeknek megtartását ne követelte volna meg mindenki és az sem igaz, hogy a szegény református ember nem tud meleg szívvvel és meleg lélekkel az Istenre gondolni. Ezt a metafizikai hiányt mindig erősen kiérezzük Móricz regényeiből. Nyilvánvalóan saját sivár és metafizikátlan lelkét vitte bele írásaiba s ezért nem tudta alakjaiban megrajzolni azt, ami saját magából is hiányzott. Ő maga távol volt a gyakorlati metafizikai élettől, bár nem lehet azt mondani, hogy minden transzcendens vonatkozást elvetett volna, csak egyszerűen nem vett róla tudomást, kiesett gondolkozásának hatóköréből. Nincs egy írása sem, amelyben szándékosan támadná meg a természetfölöttit, de mindegyikből kihagyja, mintha nem is lenne.

Mégis egyéni életétől függetlenül felvetődhetik lelkünkben a kérdés, hogy vajjon mi lehet az oka annak, hogy annyira csak evilági embernek rajzolja a parasztot Móricz Zsigmond. Bizonyára ez is felfogásából táplálkozik, amelyet talán úgy tudunk legjobban megfogalmazni, ha azt mondjuk, hogy a paraszti sorsban nem hivatást, hanem csak egy gazdasági állapotot látott. Mintha szerinte parasztnak lenni csak annyit jelentene, mint egy meghatározott foglalkozási ágban állni, melynek feladatait több-kevesebb hozzáértéssel és rátermettséggel oldunk meg. Ugy tűnik fel, hogy Móricz Zsigmond a "paraszt" életet bármennyire is a legértékesebb és legtermészetesebben fejlődött életnek nevezi, mégis lényegében egyenértékű és semmivel sem több, mint akármilyen más foglalkozás, pl. a hivatalnokoskodás. Szerinte a paraszti életformában nincsen önálló transzcendens érték, vagyis hiányzik

belőle a hivatásszerűség, pedig a parasztnak lenni első-sorban a szó egészen tiszta értelmében hivatást jelent. Hiába tanulja meg valaki a földök szakszerű kezelését, az még nem lesz paraszt ember a maga eredeti észjárásával, lelkiiségével és nyelvével. Parasztnak lenni élethivatás, melynek különleges íze és zamatja van, s az, amit Móricz Zsigmond nem tudott meglátni és felfedezni az ő parasztajai-ban.

Magától értetődik tehát, hogy az általa rajzolt és kifaragott paraszt ember sem lát értéket és értelmet a maga életében és hivatásában. A reggeltől estig tartó robot, az állandó küzdés, a kiszolgáltatottság, a szegénység, de még a gazdagság sem jelent értéket, sőt minden értelmét veszti, nyüggé válik. Az a kép, amelyet ő rajzol, tehát nem felel meg a valóságnak, bár elismerjük, hogy érdekes vonásokat látott meg, de az is igaz, hogy sok minden elkerülte a figyelmét. Ezért, ha a magyar népet, a paraszttársadalmat az ő regényei alapján akar-nók megismerni, r sszul ismernők meg, mert ki merné álli-tani, hogy abban csak Istentől, a természetfölöttitől el-rugaszkodott emberek vannak. Lehet, hogy az a népcsoport, a Tiszahát, vagy a falu, Csécs, Tügy, Istvándi stb., amelyben ő lakott s ahonnan alakjait vette, tényleg ilyen, ebből a-zonban még nem következik, hogy általánosítani lehetne az egész magyar paraszttársadalom rovására.

De bármennyire is erkölcstelennek, ravasznak, számítónak, durvának, csak e világinak rajzolta a parasztot, mindezek el-lenére mégis rendkívül rokonszenves ember. Szeretjük. Sze-retjük, mint a természet ősfiat, akiben az értékek a maguk őseredeti érintetlenségükben lappanganak, csak fel kell tudni fedezni és emelni, hogy helyes irányba tereljük azokat. A "Betyár" pl. bármennyire is megzsarolja a gazdagokat, s az igazságtalanságok egész tömegét követi el, mégis közel áll hozzánk, mert egészen ember és csak ember tud lenni. Móricz is szerette ezt a népet. Írásainak minden sora ezt sugározza. Szívbőljövő szeretettel nyúl hozzájuk és a Jókai-féle ál-páthoszt elvetve, valóban lelkének mélyéből emeli és faragja ki a magyar parasztot. Minden sorából a ragaszkodás, és szere-tet sugárzódik ki és tőlünk is megköveteli ezt az érzelmi odahajlást.

U r . Móríc Zsigmond a nagyanjai és édesanyai délkitűzések szerint már gyermekkorában is az uri társadalomba tartozott. Ezért iskoláztatták és iksoláinak elvégzése után tényleg ennek a társadalomnak lett élő tagjává, életének legnagyobb részét abban morzsolta fel s így alkalma volt arra, hogy azt belülről, szintén egyéni élményein keresztül ismerje meg. A dszentri társadalomnak, - főbirák, táblabirák, rendőrkapitányok, földbirtokosok, méltóságos urak, bárók, grófok, azóval az urak - dekadens lelkiületét megismerte s regényeiben meg is formulázta. Azokban akart rámutatni arra, hogy a nagy urhatnáságban mennyi, de mennyi pusztító csira van, s hogy a nemzet sirját tulajdonképen ezek a lelkek hordják magukban. Amikor az urak döngő mellveregetéssel száraz hazafias jelszavakat puffogatnak s közben elősegítik a kívándorlást, megakadályozzák a szegény néprétegnek alulról való feltörését és előbbre jutását, előkészítői lesznek magyarságunk borzalmas pusztulásának és elbukásának. Majdnem prófétai jajkiáltással dörög bele a nagy pusztaságba és vétektengerve, hogy jó lesz már egyszer észhez térni és az üres pohárköszöntők helyett az igazi szociális tettekhez nyulni.

A vidéki, kis- és nagyvárosi középosztály több regényének középpontjává lesz, hogy tudatosan állítsa szembe a paraszttal. Amíg a paraszt az erő megnyilvánulása, addig ennek az osztálynak jellemző vonása az általános és minden irányban kiterjedő dekadencia, az élet minden vonalára kiterjeszkedő lelki elsatnyulás. Nem szeretnek ezek az emberek dolgozni, s a munka helyett inkább a spekulációnak élnek, ami legtöbbször, sajnos a megvesztegethetőséget fejleszt ki lelkükben. Elvtelenségük ellenére fennhéjázók, követélyek, s bár hivatalból és állásból a szellem embereinek kellene lenniük, soha egy egészséges, nagy gondolatot nem tudnak kitermelni magukból. Ha olyan nehézségekbe ütköznek, amelyeket csak áldozatok árán tudnának megszüntetni, gerinctelenségükben inkább megjuhászkodnak és elveik feladásával talpnyalókká lesznek, de a veszélyt nem vállalják és "Nincs az a kormány, melyet én ki ne szolgálnék" lesz irányító elvükké.

Azonban mulatni, órákon át enni, sőt cigányzeneszó mellett virradatig dorbézolni, egymást szellemesnek hangzó kiszó-

lásokkal szórakoztatni, a pénzt elkótyavetyélni, a földbirtokot tönkretenni, idegennek bérbeadni s végül a parasztot mindenben kizsákmányolni, szóval mult századi urat játszani, azt tudnak. Rátartian urak: "... a magyar embert még a földrengés se rázza ki uri nyugalmából." /171/ Nyugalom: a vágyak netovábbja s az ideális ur legfőbb kelléke. Pedig hát nem is ur ez a típus, mert az ur finomlelkű, mértéket tartó ember. A paraszttal szembenálló dzsentrin azonban csak utánozza az urat, s felvilágosult gondolkozása csak a szabadság takarója.

Érdemes pl. ennek a dzsentrinek üsztönéletét összehasonlítani a parasztéval. Amint láttuk, a paraszté nem más, mint dühöngő energia, melyet alig tud levezetni; annyira tulfeszül benne minden, hogy alig tudja magát fékentartani. Ezzel szemben a dzsentrin a tulfinomultságnak, a romlottságnak megnyilvánulása. Nem dekadencia-e pl. "A galamb papné" szerelme? Mert ha a paraszt szeret valakit, s még hozzá nagyon szeret, akkor minden áron, előbb-utóbb magáévá teszi s ezzel kész; de Icza a törékeny grófi származású asszony, hisztérikus rohamokkal akarja kiváltani urából a szerelemnek állandó megélését.

Ez a szerelem megront, lefelé húz: dekadens. Az előbb említett regényben is ki lehet érezni ezt a jelleget. Pap Énók egyszerű származású valaki, szerelmi élete is szintén normális és semmi feltűnőt nem mutat. Iczáé, aki grófi származású, egészen más, dekadens.

Turi Daniban a tulfutott érzékiség, a tulságosan felhalmozott energiák következménye s a benne rejlő állandó előretörés, a felfelé kapaszkodás viszi rá arra, hogy a grófnővel is kikezdjen. A grófnőben viszont a kíváncsiság, a romlott romantika, a kalandvágy az, ami őt a paraszt felé hajtja. Számára már nem elég saját társadalmi osztálya, hanem valami vad, ősi után vágyódik, amit Turi Danitól vél megkapni. Kéjes romlottsággal szövű az ábrándképeket a Danival való találkozásról, s a találkozás után soha nem érzett gyönyör lesz urrá felette: megint sikerül felfokoznia magában az érzékiséget a legnagyobb mértékben. Ilyen nemiséget csak az hordhat magában, aki lelkében már régóta romlott s a romlottságnak

vérében kell lennie, szinte örökségképen, az őseitől áthagyományozottan.

"Az Isten háta mögött" szereplő is dekadens jelenségek, s a férfiak, csakugy, mint a nők, az érzéki kielégülésen keresztül remélik megkapni felzaklatott énjüknek nyugalalmát. Vagy nem dekadens jelenség-e "A fáklya"-ban a majd ötven éves öreg papné buja vonzalma a fiatal pap, Matolcsy iránt?

Az "Ébéd" című novellában az öreg esperes alakja is ugyanilyen jellemet mutat, hisz órákon keresztül mást sem tud, mint enni és a kitálatott ételeket szinte mélyből, szinte szavakkal dicsérni. Egész magatartásán kifejezésre jut, mi van gondolkodásának középpontjában. Nem is csoda, ha majdnem olyan széles, mint amilyen hosszú.

Ez a társadalmi réteg gyökerében romlott, dolgozni nem tud, csak enni, inni, szeretkezni és a szegényebb embereket vagy társadalmi réteget kiszipolyozni és minden vonalon kihasználni.

Ezt a dzsnetri társadalmat Mórész Ágoston szerint ki kell irtani, mert az sem tesz mást, mint irtja és pusztítja azokat, akik nem az ő fajtájából valók. Szerelmi hajtóvadászatot rendeznek /a "Forró mezők" rendőrkapitánya/, vagy tenhetetlenül hajlonganak mások akarata előtt. Szóval gerinctelenek és aljasak és ha Turi Dani a paraszt szimbóluma, akkor a dzsantrié Thorsa Ábris /"A galamb papné"/, az idős Boruth /"Urak és parasztok": Tavaszi szél/, Kardos bácsi /"Rokonok"/, vagy Dona kapitány /"Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét"/... stb.:

"Az öreg Dona kapitány, aki tartott erre a címére s nem tárta, hogy elfelejtsék a neve mellé tenni, házsártos, zsémblődő, felfuvalkodott ember volt, aki a szegényebbeket semmibe sem vette, az alárendelteket lenézte, különben egyáltalán nem volt arisztokráciai szellemű, amit alaposan meg is mutatott, ha hozzá fogott elveit fejtegetni, s elvei olyanok voltak, hogy a mágnásokat mind tűzön kell megégetni, birtokaikat szétzedni, fényűző életüket átvenni, őket pedig leszorítani a semmibe. Így felfelé, lefelé egyformán goromba disznó volt, hihetetlenül elbizakodva vagyonában s abban, hogy a feleségének

a vallási és morális kötelessége, hogy soha a legkisebb püsszenéssel se lázadjon fel az ő zsarnoksága és parasztsága ellen."/172/

Móricz Zsigmond, mint tudjuk, mindent egyoldalúan ír le, s a dzsnetri leírása is szükségszerűen egyoldalú. Hibákat rajzol és torzít, de azért, hogy a hibák minél szembeötlőbbek legyenek. Ennek a torzításnak azonban örülnünk kell, mert alig akadt írónk, aki a szemébe merte volna mondani ennek a rétegnek, hogy romlott, és Móricz Zsigmond megtette.

Ennek a két rétegnek, a parasztnak és az urnak szembeállítást a következő fejezetekben fogjuk mélyebb vizsgálat tárgyává tenni.

B o l d o g t a l a n u l b o l d o g v i l á g az egyszerű ember élete. Móricz Zsigmond ebbe is beletekintett és írásaiban megörökítette azt. Számos novellájában ennek a naiv embernek lelkiületét és lelki képletét mutatja be. A boldogtalan barbárságról egy külön novelláskötetet írt, míg a boldog egyszerűséget könyveinek tömegében, mint valami fűszert szórta szét.

A szegénység nem mindig forrása a haragnak és a gyűlöletnek, hanem olykor-olykor a naivitásnak, bájnak és humornak. "A boldog ember" megjelenéséig regényeiben csak a mellékszereplőkben öltött testet az egyszerű lélek. Megelevenednek a gyermekkori emlékek s a kulák, asziros paraszt, a telivér földbirtokos, a városi dzsentri mellett polgárjogot nyernek ezek a boldogtalanul boldog emberek is. Boldogtalanok, szegények és kivetettek, mert jó szívvvel és melegítő sugarakkal csak a Nap néz le rájuk, de boldogok, mert függetlenek és senkihez sem tartoznak, maguknak élő, magukat kereső és meg is találó emberek.

Közülük csak pár jellegzetesebb típust mutatunk be, főleges ugyanis mindegyiket magunk elé állítanunk, mert egy-két kép az egész boldogtalanul boldog világot magában hordja.

Először is nem minden szegény egyszerű ember. Olyan is akad közöttük, akinek a szegénység kinyitotta a szemét és különféle

eszmék befogadására tágította szét a lelkét, hogy abból minden egyszerűséget és naivságot kiszorítson. Ilyen pl. a bet. ár. Avar Jani, annak ellenére, hogy szegény és semmije sincs és szülei is sárba fulladt "sekkik", semmivel sem egyszerűbb ember, mint maga Turi Dani. Avar Jani minden hájjal megkent, ravasz, törtető forradalmár, aki elsősorban nem azért megy betyárnak, mert szegény, /bár ezt állítja önmagáról/, hanem azért, mert a szegénységben kiszikkadt és szikessé lett lelke robbanó ideológiával töltkezett. Nem egyszerű lélek, hanem felvilágosult gondolkodó, aki nemcsak megérzi a körülötte történt igazságtalanságokat, hanem tudja is, hogy vele igazságtalanul bántak. Nem a mélyből feltörő ösztönével érzi meg az urakból kiáradó ellenszenvet, hanem kiszámított és kifarragott logikai sorral meg tudja okolni saját szembeállítását a gazdaggal. Meg tudja határozni a maga és közösségének, sőt nemzetének is bajait, hisz szerinte azért van annyi sok piszok a falvakban és különösen szülőfalujában, mert a szegények testileg-lelkileg tehetetlenek, mint maga a sár.

/173/ Logikával dolgozik és érvel, megvédi a maga álláspontját a grófi kastélyban az urak előtt. Avar János parasztruhába öltözött rablóvezér, aki azzal akarja a maga bűnét igazolni, hogy eszmék köntösébe bujlik. Tipikusan romantikus lélek, kitalált paraszthős, aki hihetetlen ügyességgel tudja kijátszani a csendőröket s elterelni magáról a figyelmet akkor, amikor már a legnagyobb baj közeledik.

Az egyszerű paraszt képtelen arra, hogy uraságokat raboljon ki és közben filozófálva csirkét egyen velük együtt az asztaluknál azok akarata ellenére. Még az is hihetetlen, hogy grófnéba legyen szerelmes. Sokkal valószínűbb a Turi Danik alakja, mint az Avar Jánosé. Az lehetséges, hogy érvényesülés miatt a grófokat is beleszámítják az előbbrejutás láncszemébe, de hogy mindezt kikapesolva, csak szerelem támadjon fel köztük, még álomnak is tulsok. Avar Jani a legirrealisabb móríci alakok közé tartozik. Létét csak úgy tudjuk magunknak elképzelni, hogy az író egyedül nagy eszméinek inkarnálódását akarta benne megrajzolni s azért nem törődött azzal, hogy vajjon a pszichológia és az ember-ábrázolás törvényeinek megfelel-e, vagy se. Igaz, nincs móríci alak, aki teljesen megfelelné a valóságnak, mégis mindegyikben van

valami reális, komoly alap, de Avar János lehetetlen figura. Irányított, programregény a "Betyár", semmi más és hőse programhős, minden egyszerűség és természetadta naivitás nélkül.

A novelláknak egyik-másik szereplője felel meg a boldogtalanul boldog világ követelményeinek. Bár Veres Péter azt a kifogást emeli ezekkel szemben, hogy nem parasztképek, hanem az urak szórakoztatására kitalált adomák. Megalkotásuk nem szociális tett, hanem csak olvasmány gyártás. /174/

K é p e k . Az "Uri muri"-ban a vidéki rendőr ilyen remekbe szabott egyszerű lélek, akiből kedves naivitás csendül ki, amikor a maga munkáját néhány szóval a hirtelen gróffá varázsolt könyvügynök előtt kénytelen felvázolni. /175/

"Fancsali" koma, a szomszéd nem is sejti, hogy mi van az általa annyira óhajtott pálinkából belekeverve és az ettől okozott szomorúságát, fájdalmát az asszonyon akarja kitölteni. /176/ Alakja mellett alig lehet mosoly nélkül elmenni, hisz minden mozdulatából a naiv embernek keresetlen egyszerűsége sugárzik ki. A "Jószerencsét" Imre munkása talán a legklasszikusabb "jótett-lélek" Mórész Ágostonnál. A regény keretében csak két oldalt kap és mégis az egyszerű embernek legmélyebb tulajdonságát mutatja be. Az író olyan finom megfigyelőképeséget árul el, ami irodalmunk legjobb pillanatsfelvételei közé tartozik. A gyár komor főnöke játékos kedvvel pihen gyermekeivel a fa alatt a fűben. Egyszer csak megjelenik Imre, a munkás. Mosolygó lélekkel nézi el az uraságot, amint a nagy ur, szinte gyermekké lesz kicsinyei között. Imre nem tartja illő dolognak, hogy ő, a szolga álljon akkor, amikor az ura fekszik a földön és ezért leguggol hozzá, hogy ő is közel legyen a földhöz és semmivé váljon. Még azt sem tudja elviselni, hogy kialsó megjelenésében legyen fölényes. /177/

A "Magyarok" című novelláskötetben "A debreceni csordás" naivitása is bámulatra méltó. Az ember csak nevetni tud, hogy mekkora örömmel fújja ez a lelke mélyén egyszerre pásztor a direktornak a tulók helyett a trombitát, mert abban a szent meggyőződésben van, hogy ez a nagy zaj, a rettenetes

pléh-hang gyön örködteti és boldoggá teszi a finnyás fulát. El sem tudja képzelni, hogy a rektor hazudjék, ha egyszer mondja, hogy a nagy zaj neki tetszik. Mindent úgy vesz, amint első hangzásra hallik, nem keresi a szavak mögött meghúzódó cinizmust, vagy gúnyt, ő egyszerű lélek és mindent első fogadásában fogad el.

Avar Jani apja /178/ már valamivel túl van ezen a természetes egyszerűségen, de azért még mindig közéjük tartozik. Jani hazajön a hosszú utról. Természetes, otthon ordító szegénység fogadja s a szülők semmit sem tudnak az asztalra tenni. S a vén ember gondol egyet, amit mindjárt tett követ. Elmegy lopni. Lopni? Á, dehogya, egyszerűen hoz onnan, ahol van. Ő nem lop, ő nem tolvajkodik. Rövid eszével csak azt tudja felfogni, hogy fia megjött, neki nincs semmije, pedig kedveskedni kellene. Fel se merül a lelkében a bűn gondolata, bár nagyon jól tudja, hogy lopni nem szabad, mert azt az Isten is és az ember is büntetni; ezért ő nem lop, csak segít magán egy kicsit. Ha megkérdeznék tőle, hogy szabad-e lopni, akkor bizonyára azt felelné, hogy minden tolvaj akasztófára való és ha ő lenne történetesen a tolvaj, akkor ő is megérdemelné a kötelet, de hát ő nem lop, ő elhoz, mert a fia éhes és neki semmije sincs.

A naiv eszű, egyszerű ember soha sem lop. Avar János az lop, rabol, mert ahhoz, hogy valaki lopni és rabolni tudjon, ahhoz nem elég a szegénység és a naivitás, ahhoz már sokkal több kell: felvilágosodott ész, mérhetetlenül nagy egyensúlyvesztettség, a cselekedeteknek felszámolni tudása. Avar Jánost és a szülőket egy világ választja el egymástól. Az öreg ember tette a magamegsegítő világa, míg az Avar Jánosoké a cégéres gonoszságé, még akkor is, ha esetleg azzal nyugtatják magukat, hogy a szegénység és a nyomor hajtotta őket erre a végtetes utra.

"Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét" című regényben a császár szolgálatában őrséget álló szegedkőrnayéki magyar paraszti katona szintén az egyszerű lelkek körébe tartozik. Mosolyra ingerli az embert az a pár sor, amelyben a katonának a császárral való találkozása van leírva. A becsületes,

egyszerű keresetlenség ültött testet ebben az emberben.

A nagy megfigyelő Móriza Zsigmond nyitott szemmel és füllel járta az alföldi vidékeket és meglátta, meghallotta a természethez legközelebb álló népnek napi gyürkőzését a földdel, természettel és jószággal. Hallotta azokat az énekeket, melyekbe a pásztornépeknek minden öröme, bánata, fájdalma és szerelme is bele van szőve. Szájról-szájra járnak ezek az énekek, mindenki tudja és dalolja: az emberszívek vannak abban.

Móriza csodálatos művészettel népdalból állította össze az "Uri muri"-ban a viharvert embernek, a pásztornak életét. A mulatozó és szerelemtől esztét vesztett földes ur ajkán csendülnek fel ezek a dallamok, hogy a maga egyéni bánatát sirja bele azokba.

A pásztor emberek első és legfőbb gondja a jószág, mely az ő úberségére és gondoskodására van bízva. Idegen tulajdon az állat, nem az övé és mégis szíve hozzá van nőve, mert előtte születnek és nőnek, hiznak és szaporodnak. Dalba foglalt imája is a jószágért száll a magasba:

"Istenem, teremőm agy egy csendes esőt,
A szeginy jószágnak jó legellő mezeőt" /179/

A kondás-élet mindig "vig", "gyönyörű" élet, mert szomorúságát a "hortobágyi csaplásrosné"-nál ^{csillapítja} ~~úszheti~~ el, teste szomjuságát is ott úszheti el és nem esoda, ha a kis számárka lesántul, mert bizony gyakran kell gazdáját oda cipelnie. S a 16?: a szerető után következik. Első a szerető, de az értékrendben nyomban a második a 16. Azt is fel kell cifrázni, mint a szeretőt: fényes kantárból kell a fejdiszt alkotni, a nyarget bársonyból, hogy fel ne törje. /180/

"E betyár" élet is a pásztor élete. A virtus világa, s ezért nem cserélnének senkivel sem, se tekintetes urral, se gróffal, még plébánosokkal sem és ha újra születnének, csak pásztorok lennének, /181/ még akkor is, ha a "virtus" miatt négy vármegye pandarja keresné őket, hogy tömlőcbe vessék.

"Bikis, Gyula, Szabolcs, Szatmár
Minden felől szorítnak már,
El akarnának vesztetni,
De az Isten nem engedi". /182/

A pásztorok pusztai élete olykor-olykor balladát is szül a hortobágyi gulyásról, aki kutba esett és gulyája szomjasan álldogál a gémes környékén. Kedvese megitatná ugyan a gulyát, de a szerelem miatt, mely majd megöli, nem tudja kiemelni a vizet a kutból. /183/

A pásztorember valóságos királynak érzi magát a végtelen rónán, országa a nagy gulyajárás, alattvalói a hat bojtár, a hat komondor és az egész gulya. Jüvedelme a friss fű, a feleszisz és a lápokban feltalálható rucatozás, no, meg amit a gazda ad. Háborúsága nemigen van, csak az esővel, a viharral, de ezt is könnyen kibírja, mert kifordítja szűrét, begyűri süvegé tetejét és az alól les ki a viharra.

"Csak úgy nizen az üdöt alólla
Még a jég is visszapattog rulla!" /184/

Agyra nincs szüksége, hisz az Isten maga vetett neki fekvőhelyet a friss zöld fűvön, arra fekteti "sallangos bundáját" és így alussza "éccakáját", "Puli kutyá"-ja melléjek fekszik s úgy vigyáz gazdájára, mint a komorna a grófnéra.

Négy-szer étkezik a pásztor egy nap: napkeltekor, délben, alkonyatkor és késő este. Az elemőzsiát szűrének ujjából szedi elő, mert ez az éléskamrája, a bográcsot, a vedret, szógafát és vaskanalat úgy viszi magával; él mint a hal a vízben. /185/ Asztal, szék maga a nagy Hortobágy pusztája. Ott és akkor étkezik, amikor akar. Hajnali imádság után pipára gyújt, elszámolja a gulyát, s ha mindent rendben talál, letelepszik, tüzet rak, melyet "gané"-val táplál s felmelegíti gémberedett tagjait. Délben a "ganétaznál" főzött kását nagy étvággyal fogyasztja, mint a gróf a csirkepaprikást. Tejből tarhót készít, amiért a gazdától dohányt, és kulacs bort kap. Ebéd után megpihen az árnyékban, majd megitatja a gulyát, estére szalonnát süt magának és, ha esetleg a szomorúság nagyon megöli a szívét, akkor nótára gyújt:

"Ha megunom magam a pusztába,
 Kapom magam, megyek a csárdába.
 Parancsolom a csaplárosnénak,
 Hogy hozzon bort a borivójának." /186/

Imádság és szomorúság, boldogság, szegénység, hajléktalanság, boldog egyedüllét az az életkeret, amelyben egy pásztornak 50-50 éve leperreg. Semmi komplikáltság, hanem az élet mindennapiságának egyszerűsége adja meg azt a bájt és kedvességet, amit ezek az emberek magukban hordanak. A lélek egyensúlyát felborító gond nem zavarja meg életüket, ellenben minden a maga természetességében öntudatlamul adja önmagát a pásztor ember kezébe, hogy vegye, használja és színezzze vele a maga egyhanguságát.

A tiszahátról egy lélek indul el, hogy a világban forgozódva megszégyenítse az önző gazdagok és a kevélyek urak boldogtalanságát. Egy igénytelen léleknek még igénytelenebb és jóságból font egyszerű életfolyását találjuk meg "A boldog ember"-ben. Jó György ez a boldog ember, akinek lelkét semmi sem háborítja fel, semmilyen igazságtalanság nem zökkenti ki abból a keréknyomból, amelyek évszázadok óta vájt számára a becsületös parasztsors.

A regényt gunyregénynek is fel lehetne fogni, társadalmi kritikának, hisz boldognak mond egy embert, akinek semmije sincs, még igaza sem. A regény szerint mérhetetlenül kevés kell a boldogsághoz, de az "átkozott" világ még ezt a "semmivalamit" sem hajlandó megadni az embernek.

Az egyszerű ember boldogságának eligazítója lehet a regény, és Jó György élő bizonyosság arra, hogy a boldogság nem a vagyonban, pénzben s a felfokozott igényekben van, hanem az sokkal mélyebbről táplálkozik, a szív rejtékéből forrásozódik. A társadalmi gyűrődésben látjuk, hogy a pénz mennyi gyűlöletet, szenvedést és keserű boldogtalanságot hozott az emberek közé, olyannyira, hogy két engesztelhetetlen táborra szakította szét az egész világot, a boldogtalan szegények és a boldog gazdagokéra. Ebben a regényben pontosan az ellenkezőjét látjuk. Szegénységben is lehet boldog az ember, még akkor is, ha utolsó semmijéből forgatják

ki és ha igazságtalanságot követnek el vele szemben.

Móricz Zsigmondnak talán ez az egyetlen regénye, amely nem az anyag szolgálatában áll, hanem egészen új, az író számára ismeretlen, sőt idegen, a léleknek területére megy át. Nem is tudta maradék nélkül megoldani a problémát, hisz Jó György, a nagy boldogság-kereső, annak ellenére, hogy nem a pénzben és a vagyonban keresi a szívének kincsét, mégis öntudatlanul önmagával kerül ellentétbe akkor, amikor régi, szíve mélyén meghúzódó "nemesi" örökségre hallgatva, ünfelelt pillanatában így sóhajt fel: "Sokat enni, inni, szép nőkkel szépen együtt lenni..." /187/: ez a boldogság.

A tiszaháton, a szilágyságban születik ez az élet, hogy eljusson a boldogság honába, amit számára egy igazi uri nő szerelme teremt meg. Ennek a keresése a regénynek egész tartalma. Már apró emberke életében is a lányok adják a legnagyobb problémát, mert szeretni akar és elvárja, hogy őt is szeressék. Hiába önzetlen és szorgalmas, szinte mintaképe ennek az erénynek, vele szemben mindenki zsarnoki hatalmasság és az élő törvénynek megtestesítője. Igaz, főlényeslélekkel viseli el a jegyzőnek basáskodását és mosolygó szívvel felel az igazságtalanságra a rózsafák öntözgetésével és hiába kapja az oktatást édesanyjától, hogy nem azért kell segíteni másokon "hogy osztán ternére legyek a másnak" /188/, mégis rá kell jönnie arra, hogy az ő élete irreális. Nagyon jól tudja, hogy a nagy világ balra tart, ha ő jobbra megy, és hiába jó ő, s hiába becsületes, senki sem fog és tud őreá mosolygó arccal nézni. Ki is ejtette lelkéből ezt az igényt s józan logikával vonta le a következtetést, hogy az ember csak önmagában lehet jó és boldog. Ha valaki magán kívül keresi ezt a legnagyobb kincset, akkor a csalódások egész láncolata fűződik össze és vége, hossza nincs a fájdalmas perceknek, sőt napoknak. Mindentől meg kell szabadítani magunkat s vágyainkból ki kell irtani, hogy jószágot, boldogságot másoktól kapjunk. Még a rózsától is félni kell, mert nem szegény embernek való, /189/ nem neki teremtette az Isten az utszélre, hanem az urak kertjébe ültette azt.

A józan falusi paraszt életbölcsesége testesült meg a regényben. Se tanultság, se diploma nem kell ahhoz, hogy átlássunk az élet szitáján és megtaláljuk a legnagyobb kincset, felfedezzük az aranycsinálás bölcsék követ: mindannyian magunkban hordjuk azt, csak nem szabad engedni, hogy az élet mindennapisága kioltsa belőlünk. A lélek harmóniája és kiegyensúlyozottsága az alapja mindennek. Turi Dani, akinek minden sikerült az életben és megtapasztalta a grófné legtitkosabb életét, a börtön aljáig süllyedt, mert az állandó törtetés, az állandó szerzés tulságosan lekötötte őt a föld sarához; és "A fáklya" sem végződhetik másképp, mint csak ezekkel a szavakkal: "Elvégeztetett, de semmi sem tisztáztatott," nem is tisztázódhatott, mert a szenvedélyek csak felkavarják az életet és soha sem adnak megoldást. Jó Györgynél minden "tisztáztatott", mert semmi sem "végeztetett el". Mi sikerült neki az életben? Semmi! Reménytelenséggel telve jött haza Budapestről, reménytelenségbe fulladt majdnem minden szerelme és hiába volt jó az emberekhez, hiába volt önzetlen, becsületes, eredményt nem sokat tudott felmutatni. Mert nem ez volt életének végső célja. Boldog volt önmagában s ez kielégítette.

Jó György is irreális alak, ugyanúgy, mint Turi Dani, vagy Avar Jani. Turi Dani a szenvedély embere, Avar forradalmár és Jó György a parasztság megtestesítője. Vele szemben csak az lehet a kifogásunk, hogy tulzott vonással vannak. "Tulsok a szerelem, a lányok utáni futkosás, ami nem is annyira paraszti tulajdonság, mint mórizzsigaondi beállítás." /190/ Irreális maga az egész élet is, melyben Jó György mozog. A sok mulatozás és munka, iskolabajárás és szeretkezés, szolgaság és önállóság, szóval irreális a regényben minden, ami van és mégis hallatlanul nagy valóság. Mert nem a részleteket kell keresnünk és azokban elvesznünk, hanem a nagy összhangot, a nagy eredményt, amit a regény önmagában hord: az egyszerű lélek a világ legemberibb embere.

G y ü r ő d é s b e n

A társadalmi rétegek nincsenek megmerevedett nyugalmi állapotban, hanem egymásba gyűrűzve állandó mozgásban vannak. Lentről áramlik az élet felfelé és fentről lefelé. Így folynak egymásból, egymásba a különböző rétegek.

De nemcsak viszonyított mozgásuk van a különböző társadalmi rétegeknek, hanem állandó belső morajlásuk is. Ugyanakkor, amikor egymáshoz verődnek, vagy egymásba fönódnak, ugyanakkor belső egyéni mozgásuk is van. Ezt a külső és belső mozgást és nyugtalanságot gyűrődésnek nevezzük.

Móricz Zsigmond szintén felfedezte ezt a gyűrődést és regényekbe öntötte. Ő maga is társadalmi gyűrődés eredménye, hisz na, von jól tudjuk, hogy anyai vonalon báró-nemesi örökségeket hord, míg apain paraszti jellemvonásokat sűrített magába. Két világ egyesült benne; az uri és paraszti s így módot kapott arra, hogy élményszerűen figyelje meg a két társadalmi rétegnek egymáshoz és önmagában való gyűrődését. Az örökségből kiindulva két főrétegződést fedezett fel a magyar életben: az uri és a paraszt rétegződést; a munkását, vagy még inkább a proletárokat készen kapta.

U r é s p a r a s z t . Ha ezt a két réteget szembeállítjuk egymással és azoknak egymáshoz való viszonyát nézzük, vagy keressük, akkor igen könnyen arra a megállapításra jutunk, hogy közöttük áthidalhatatlan úr tátong. Mind a két rétegnek megvan a másikkal szemben a maga belső értékelése, mégpedig olyan, amely már az ember lényegét érinti: az ur a parasztot, a paraszt az urat másfajta embernek tartja. Felfogásuk szerint az ur "embervoltában" más, mint a paraszt és fordítva. Ehhez a értékeléshez még más érzelmi motívum is járul, amennyiben a paraszt megveti, semmibe veszi, az ur viszont lenézi a parasztot. Elképzelhetetlen, hogy az ur szükségesekivül szóba álljon egy paraszttal, mert az szerinte még valahol a mélységben botorkál és olyan, mintha az állatvilághoz lenne közelebb, s nem az

emberhez. "Semmiel sem tekintették inkább embernek ezt a rablót, aki érzésük szerint még mélyebbről jött a terenbe, mintha egy elszabadult fenevad ront rájuk: paraszt." /191/ Paraszt, s ezért még a fenevaden is túl van. Nem ember, vagy legalábbis nem egyenlőértékű. Csak az ur a teljes ember, a többi állat, barom.

Nem csoda, ha a paraszt is hasonló módon viselkedik az urral szemben. "A "Komor ló"-ban van egy nagyon érdekes novellája Móricz Zsigmondnak "A stipendium", mely a legnagyobb mélységét akkor éri el, amikor a gazda csak úgy hajlandó tehetséges fiát taníttatni és intézetbe adni, ha ezért az urak kártérítést fizetnek neki. Mert ő úgy képzei, hogy voltaképen az urak nem is a fián akarnak segíteni, hanem az uri rend fennmaradását akarják új tagokkal biztosítani. Mélység s megvetés húzódik meg ezekben a sorokban, mert ha csak egy kis becsülés is lenne János gazdában az urakkal szemben és egy kis büszkeség húzódná meg szívében azért, hogy a fiát nálánál magasabbra emelheti, nem útné a gyon a tanító urnak okoskodását ezzel az egyszerű, de minden mélységet és lenézést magában hordó mondattal: "Hát, ha szaporítani akarják az uri rendet, fizessék meg..." /192/ Mit gondolhatott ez a János gazda az "uri rendről"? Vajjon nem ugyanaz a semmibevevés, mint az urak részéről? Fizess, ha urat akarsz! Ur? Nem ember!

Ha a nemes ember, az ur szegénnyé lesz, koldussá rongyolódik és így süllyed le a paraszti világba, akkor is csak ur marad és még a tizedik generáción keresztül is kiút az "uraság", s nem találja helyét a parasztok között; akik ösztönükre hallgatva be sem fogadják. Hiába szegény és hiába nyomorog ugyanúgy esetleg, mint a falu utolsója, az mégis csak ur marad. /193/

Az ur sem marad adós a parasztnak még ha lecsuszott ur is. Magában hordja mindig az urhatnáságot és lenézi, félvállról kezeli. Nem törődik azzal, hogy honnan szerezte magának az uraságot. Legyen az fattyon-szerzett kakukk uraság, akkor is lényegesen másnak tartja magát, mint a paraszt. Ha vé-

letlenül rájön arra, mint Varga Gyuri "A százszinselyen keszkenő"-ben, hogy ereiben uri vér csörgedez, akkor hirtelen megfélemedezik mindarról, ami eddig volt és megtagadja múltját, paraszti sorsát, azt a társadalmi réteget, amely őt nevelte, és gögös fejjel jár lemaradt társai között. Varga Gyuri Gencsy Pálnak, az "ezerszűzes volt szolgabíró"-nak törvénytelen gyermeke, -akit egyenlőre letagad és hallani sem akar arról, hogy fiául ismerje el, - megvetéssel tekint feleségére, de csak azért, mert az paraszt. Soha sem különbözött össze az asszonnyal, de most, mikor rájön, a titokra, egyszerre uri göggel kezeli, mintha az nem is lenne ember. "Csend! - ordított az ember, hogy megrezgett az ablaktábla s az asszonyba belefagyott a szó - hallgass, mert szétgázolnak! Az anyám hóttbetegem fekszik. Mire hazajövök, itt ne találjalak. Ételt vigyél neki, meleg ételt. Levest. Ugy legyen, vagy kitapodlak. Cafat. Mi vagy te mellettem! Ronda paraszt. Rongy." /194/ Ő közéjük is odacsuszott az ur és a paraszt között elhúzódó áthidalhatatlan szakadék. Mert ezek két szembenálló ellenséges táborot alkotnak. Az ur még a paraszt mellé állni sem hajlandó, de a benne pöffeszkedő gög behunyja szemét a maga bűne előtt. A parasztban minden hibát felfedez és semmit sem képes elnézni neki, mert megveti. "Ne hasonlítsa magát hozzám, maga szégyenletes ember, " /195/ kiált rá az idős grófnő a betyárra. Érezze magát megtisztelve, már akkor is, ha egyáltalán szóba állnak vele, tartsa a legnagyobb kegynek, ha az urak lábujját csókolhatja. Természetes, hogy ez fáj legjobban a betyárnak. Maró gunnyal veti szeűmkre a szívükben hordott lenézést s keserű szavakkal fakad ki a gennyedő seb, mely az ő és az egész parasztvilágnak lelkét elborítja. Csak úgy ömlenek szájából a súlyos szavak, melyekben ugyanaz a megvetés húzódik meg, mint a grófnő "Ne-hasonlítsa-magát-hozzám" magatartásában. Nagyon jól tudja, hogy miért kellett neki betyárrá lennie; hogy az nem egyszer tragédiából született meg, hanem sokkal messzebbre nyúlnak ennek a problémának a gyökerei s valahol az emberszívek mélyén, az uri szíveknek a rejtekén bujkálnak azok. Egyszerű a na yardázat: nem hajlandók maguk közé befogadni a nem-urat. Világosan látja, hogy az urak minden erőlködése arra irányul, hogy a paraszt maradjon meg

abban a nem-ember formájában, melyet ők szabtak ki neki és egész államrendszerükben azon mesterkednek, hogy kőbe merevitsék azt a maguk által épített fellegetvárat, melyben ők a királyok, sőt maguk az istenek, az érinthetetlenek, a meg nem közelíthetők: nem evilági lények. A paraszt az semmi, senki fia, valahol lent gyűrődik az ő élete a sáros földön, s annak is a legmélyebb sarában: féreg. Pedig ő is szeretne ember lenni, ember a javából, akinek nem kell az urak előtt hétrét görnyedve és hasoncsuszva megjelenni, hanem mint ember, mint igazi ember büszkén és felemelt fővel állhat meg "az istenek" előtt. "Én megen edem maguknak, hogy éppenugy embernek tekintsék magukat, mint én magamat... De maguk ezt nem akarják megengedni... Azt akarják, hogy mink istennek nézzük magukat a fejünk felett..." /196/ Ne legyenek ők kegyetlen istenek, akik zsarnok módon bánnak a föld sarából nőtt paraszttal, akinek, ha kedvük telik adnak és ha szégyeljük úgy hozza magával, hogy elvegyenek tőle valamit, akkor még az utolsó falatot is könnyű szívvvel, a lelkiismeret legkisebb megmozdulása nélkül ki tudják húzni a szájából. Persze, az urak, azok mindig kapnak. Még akkor is, ha éhbéren dolgoztatják ezt a nem-ember szegény jószágot és a szívük teljes nyugalmával könyvelik el a földnek a termését, amelyet ez a "baromi jószág" izzadtságával öntözött a tűző napon. És ha ez a senki-fia valamit is elvesz magának és hozzá mer nyulni az "istenek" tulajdonához", hogy üres "bendőjét" szalmaértékű étellel megtölje, akkor tolvajnak és rablónak nevezik. Lávagomolygással hőmpölyög a betyár ajkáról a fekete keserűség. "De az én öregapámtól csak elvették, ami kicsije vét". /197/ Megmozdult-e valaha is az "urak" lelkiismerete a sok nyomorúságra, ami ezt a szegény népet kizozta és gyötörte? Természetesnek vették, hogy nekik van, azoknak meg nincs. Ez a világ rendje és rabló, csirkefogó, gazember, betyár az, aki ezen az áldott jó világon, ezen az őket tenyerén hordozó "istenanya" áldott gondviselésén változtatni akar. El sem tudták az urak képzelni, hogy valaha is másnak teremjen a föld, mint nekik; kinek is teremne, hisz ők az igazi fiak, az ég fiai, ők az égnek, földnek örökösei és tulajdonosai. S aki rajtuk kívül van, az nem is ember.

Ennek a társadalmi szétrétegződésnek, mint látjuk, ember-értékelési alapja van. Más e ber az, aki ur és más, aki paraszt. Belső minőségi különbség van köztük s ezért azokat soha összhangba hozni nem lehet. Az ur nem hajlandó leülni a paraszt mellé és a paraszt is csak "sercinténi" tud, amikor az urakról van szó.

De nem szabad azt gondolni, hogy az uraknak, azaz a nem-parasztoknak a rétege teljesen homogén. Homogén jellegét csak a paraszttal szemben tartja meg, de ha belső összetételüket vizsgáljuk, akkor látjuk, hogy több rétegből tevődik össze. Igaz, a rétegződés ebben az osztályban nem minőségi rétegződés, mint az ur és a paraszt között, hanem fokozati rétegződés. Az egyik réteget a főuri rend alkotja, a másikat pedig a dzsentri, mely a táblabirák, földbirtokosokból, hivatalnoki karból, és általában a városi lakosságból áll. A főuri rend születési arisztokráciát alkot, ezzel szemben a dzsentri vagyoni pénzarisztokráciát. Mint gyűrődés ezek is szemben állnak egymással, de már nem olyan halászosan ellenséges érzéssel, mint az ur és a paraszt, mert ezek urnak ismerik el egymást s megadják a kinek-kinek kijáró tiszteletet. A főuri rend büszke születésére, a másik a pénzére. Közös tulajdonságuk a kevélység, a hátartiság és az üreslelkűség. Csak szívük mélyén állnak szemben egymással, de külsőleg szívesen leülnek egymás asztalához és elviselik a közös "bogarat".

A századfordulóban az "urakon" és a "parasztokon" kívül egy másik réteg is kialakulóban volt az országban, a városok szélén meghúzódó és gyárban dolgozó szegény proletároké. Társadalmon kívüli réteg volt ez. Sehová sem tartozott. Kivetett néptömeg volt, az ég és a föld között lebegett: se ur, se paraszt: semmi. Csibe hozta közelebb Móricz Zsigmondhoz ezt a kiátkozott semmitömeget. Megmutatta a szívükben felgyülemlett fájdalmat, keserűséget, nihilizmust, lelki elsatnyulást: ezt mind megtaláljuk Móricz írásaiban. Az ő szívében is ott kavargott az elveszett millióknak sorsa, de akkora élményt nem tudott adni az írónak, hogy minden vonatkozásban meglássa belső probléma-gyűrődésüket. Sokkal

messzebből jött ő és lényegesen magasabbra jutott el, sem hogy ezeket is maradéktalanul szívébe tudta volna venni. Paraszt mélységből került föl és a pénzarisztokráciának majdnem a csúcsáig jutott el. Mindig benne élt valamilyen rétegeződésben és számára soha sem volt életkeret a társadalomnélküliség. Mert a századeleji proletártömegek életkerete éppen a keretnélküliség volt, a semmi.

A Csibe-novellák proletár-ember-tömege a külvárosban húzódott meg és ott élte a maga keserű, küzdelmes és szenvedéssel teli életét. Mint a szélről felkavart hópehely szóródott szét a város nagy embertömegében és gyökértelen és gyökértelen életük miatt hol erre, hol arra hajladoztak, hogy imádják, vagy szolgálják azt, aki sanyaru sorsukon valamit is enyhít. Összedült, vályogból épült ólbarak volt a lakásuk, mely hű tükörképe annak az anyagi és szellemi fertőnek, melybe belesüllyedtek. Egymás szájából lesik ki a falatot, irigylkedve néznek arra, akinek a napi meleg levesen kívül más is jut, mégis olykor-olykor jószívűek és sokkal inkább adakozóak, mint az alföldnek, vagy a tiszahátnak parasztjai. Jobban bele tudnak illeszkedni más gyötrelmébe és fájdalmába, mint a csak önmagának élő paraszt. Egymáshoz sokkal közelebb vannak ezek az embervolttól mérhetetlen távolságra élő emberek, mint az egymást emberi méltóságban megbecsülő akár pénz, akár nemesi arisztokrácia tagjai. A közösségi tudat, az egymásra utaltság egy tömeggé kovácsolta össze őket és nagyon jól tudják, hogy emberrélevésük önerejükből lehetetlen vállalkozás, s a közösség az, amely ebben a nagy metamorfózisban segítségükre van. Egymással szemben sokkal inkább emberek, mint a különféle társadalmi osztályoknak védencei, kegyeltjei, mert nagyon jól tudják, hogy mindannyian egy nyomorúságnak, egy fájdalomnak születői.

Az erkölcsi fertő, amelyben naponként belesüllyednek és elmerülnek, legtöbb esetben eltompít minden magasabb érzéket a szép és jó iránt. Ez azonban nem velük született adottság, hanem az elesettség, a lelki kiszolgáltatottság keserű gyümölcse. Mert igenis határozott érzékük van ahhoz, hogy kiemelkedjenek ebből az elesettségből, amelybe a mostoha sors

tasszította őket. Csibe a legjobb példa erre. Mint falusi kislány hamar felkerült Pestre, hogy a Lágymányosra szóródjék el, s mint gyári munkás tegesse életét. Móríc Zsigmond Lágymányoson ismerkedik meg vele. Az író nem tasszította el a már amúgy is kitasszított fiatal lányt, hanem magához vette és lassu lépésekkel vezette be abba a magasabb körbe, amelyben mint író, ő maga is élt. És a magasabb eszmék és gondolatok befogadására alkalmasan "zökkenés nélkül" /198/ jut el ez a proletár lélek ahhoz a magasabb életformához, amelyhez az átlagember hosszú iskolai tanulmányokon, a középosztályt képező gyáiskolákon keresztül, annyi vívódás után jut el. Világos és élő bizonyossága Csibe annak, hogy a proletár lélek mélyén komoly értékek és oszálatos adottságok húzódnak meg, amelyeket bűn lenne elhallógni és elveszni engedni.

A Csibe-novellákon keresztül látjuk a háboru előtti és utáni magyar társadalmi berendezkedésnek nagy bűneit és fogyatkozásait, amikor mint valami gemyedő sebre nézett a külvárosok proletárjai. Nagyon vétett a vezetőség akkor, amikor erre a rétegnélküli rétegre úgy tekintett, mint az első számú ellenségre. Móríc Zsigmond írásai missziós hivatást töltöttek be akkor, amikor felhívta a figyelmet erre az elszüllyedt és mégis értékes embertömegre és nem engedte, hogy a vezetők bűne miatt csak tömegember maradjanak. Móríc ő értük is harcolt, mint minden elesettért. Írásai fegyverek voltak a százezrek érdekében, az alulról felfelé törekvőkért a jövő generációkért, a jövő nemzetnek egyik legfontosabb alapjáért. Hol lenne már emberi életünk és milyen magasságokban járnánk már, ha idejekorán ismertük volna fel a Lágymányosnak, a Valéria-telepnek, a Gizella-telepnek... és a többi nyomortelepnek szétszórt, sárbataposott aranyember tömegét?!

P a r a s z t é s p a r a s z t . Ha a paraszttársadalmat önmagában és nem az urakhoz való viszonyában nézzük, akkor szintén nagyon érdekes megállapításokat tehetünk. Ennek a társadalmi rétegnek is megvannak a maga belső sajátosságai, már amennyiben nincsen egyforma parasztember sem és ennek megfelelően az egyénnek a viszonya a saját társadalmi rétegéhez is színeződik és több-kevesebb változást hoz magában.

Magától értetődik, hogy ez a változás, színeződés nem hord magában akkora ellentétet és szembeállítódottságot, mint a parasztok és az urak között. Mert a paraszt paraszt marad akkor is, ha sok földje van, vagy, ha szinte semmije sincs. "A paraszt, mindig csak paraszt. A vagyon nagysága hozzá magával a köztük fennálló érzelmi különbséget. Ez az érzelemből táplálkozó vagyonértékelés csak külső értékelést jelent és nem jelenti egyuttal az embernek a belső megítélését. Külső felületi jelenség ez csak és érintetlenné hagyja a belsőt. Az ur nem tartotta embernek a parasztot, és a paraszt sem vele egyenlő értéknek az urat. Köztük értelmi ellentét van. De amint az ur embert látott a másik urban is a paraszttal ellentétben, ugyanúgy a paraszt is embert lát az esetleges nagy vagyoni különbség ellenére is a másik parasztban. A zsélelő paraszt ugyanúgy ember, mint a kulák paraszt. Azonban bármennyire is egyforma értelmi értékelés alá vesszük önmagukat, az ellentéteket mégsem tudják kiküszöbölni és megszüntetni. Ha emberségesen is süvegelik meg egymást, szavukból és magatartásukból olykor-olykor kiérződik a kétség, vagy a semmihold. A kétszázholdasnak szabad kifeszített mellel járni az utcán, és előretolzkodni a templomban, hogy az egész gyülekezet előtt mutogassa magát, azt is megteheti a rártart, hogy kétszer annyit fizessen az új eszméért és keresztet rajzoljon annak orrára, hogy ezzel is mutassa a másoktól való különbségét. Sőt, az is meg van a gazdagabbnak engedve, hogy rossz embernek nézze azt, aki éhes és követ vessen a nálánál szegényebbre.

Ez a vagyoni értékelés az emberi gyöngeségnek és hibák ki-sarjadásának televény melege, de senki sem botránkozik meg rajta és mindenki természetesen veszi, hogy a zsiros paraszt kalapja hegyesebben áll gazdája fején, mint a szegényén. Az sincs seholy megírva, hogy a nagygazda jól érezze magát a kisebb gazdák között, sőt magától értetődik, hogy "tisztul" a zsirosabbja a szegényebb közül, mintha legalábbis nemes palánta került volna a gaz közé. Klárinak, a nagygazda lányának szabad volt jajgatnia a félórás kapálás után, hogy fáj a háta, de Erzsinek nem, mert ő szegény volt és munkával kellett keresni a kenyerét. Klárinak szabad fel-

nézni a gazdag fiukra, az "Erzsik" csak szívük rejtekén sóhajtozhatnak és csak álmaikban gondolhatnak a "nagygazda" fiukra. És ha a lányok ábrándjaikat szövögetik, magától értetődő egyszerűséggel, szinte önkéntelenül sorakoznak fel a szegények a szegények mellett, és a gazdagabbak a gazdagok mellett. És ha véletlenül az "Erzsik" eltévesztik a házszámot és olyannal udvaroltatnak maguknak, akiről később derül ki, hogy "senki fia" és "semmit bíró" ember, akkor hirtelen kiölik szívükből a szerelmet és kitépik a jövő élet palántáját lelkükből, mert nem akarnak a gasba beleplántálódni. "...Tisztult a gasbul". /199/

A falusi házasságoknak is megvan a maguk gazdasági törvénye. Nincs nagyobb szerencsétlenség egy családban, mint mikor a fiu nálánál szegényebb lányt akar feleségül venni, vagy amikor gazdag lány kispárasztot szeret meg. A tragédiák egész láncolatát hordja magában ez az átkozott törvény. Mert törvény ez. A falu és az "aranyborjú" törvénye. A paraszti élet törvénye: gazdag gazdaghoz menjen, szegény a szegényhez, egymás útját pedig ne keresztezzék. A "semmitlen" maradjon "semmitlen". És jajj annak, aki "semmitlen" létére ténets ajtaján kopogtat. Mert hiába kopogtat, még be sem eresztik. "Veres Gáspár megnézte a fiut. Ha vóna valamije, mingyán meghijná, mert nyalka gyerek, de hát semmitlen. Ezér nem is szóltott többet hozzá, biccentett egy kicsit és tovább sétált." /200/ A szegény lánynak a sorsa az, hogy eltitkolja éjszakai sirását, bár kivételek mindig történnek, mert a szerelem néha erősebb is tud lenni, mint a "törvény" és a nagy tűz elemésztí az eléje tornyosuló akadályokat. De ez elég ritka eset; az átlag az, hogy mindenki maradjon meg abban, amibe az Isten beleteremtette.

Ez a vagyon-tenetség-ellentét néha gyűlöletes és kegyetlen szembhelyezkedéseket szul. Forró izzásig tud tázesedni a szenvedély a szívekben, ha az egy elkeseredett szegény embernek a lelkében kigyullad. Rombolni, törni, zuzni tud, meg tudná fojtani a gazdagot, de csak azért, mert neki nincs és annak van. Nem a gazdagot, mint embert, gyűlöli, hanem azt a pénzt, ami nem az ő zsebében van, hanem más pénztárcájában bujkál. A szegény emberek, a nincstelenek ölni, rabolni

tudnak a pénzért és érthetetlen megvetést hordanak szívében a gazdagokkal szemben. Szinte patológikus jelenséggé fokozódik olykor-olykor és vérszomjas tigrissé formálja át a szegény nincstelent. A gazdagok és a szegények közé a pénznek utálatos vize folyt, amelynek egyik partján a szomorúság, homlokverő vályogviskója, a másikon pedig a gazdag magtárak és nagy tanyák épülete húzódik el. A pénz szennyes vize áthidalhatatlan és átúszhatatlan. Csak erőszakkal, kegyetlenséggel, puskával lehet átjutni a másik oldalra és a szegények, akik egytestvérek, vállalkoznak is néha arra, hogy egy "golyóbist" átjuttassanak a tulsó partra. Szegénynek csak gyereke van sok, pulyája és nyomorúsága, míg a tulsóparti gazdagoknak mindenük van, gyerekek azonban kevés. A pénz kegyetlen zsarnoksága kiűl a gazdagból minden erkölcsi érzéket és pusztá számításból megüli az élet fakadását, csak azért, hogy az a keservesen összehordott pénz, vagyon osztatlanul jusson egynek a kezére. Ezen a parton nincs mit megosztani. Hacsak nem a szegénységet, a semmit. Igazán mindegy, hogy a semmi-örökség egy, avagy tíz között osztódik fel.

Senki sem tud ebbe az igazságtalanságba belenyugodni, még a 28 napos szabadságra hazajövő katona sem, aki fájt szívével látja, hogy míg ő az orosz fronton védi nemzetének jövőjét, addig családja itthon adósságból adósságba csuszik, s végül is még nagyobb nyomorba süllyed, mint amelyben volt akkor, amikor a férfi elment katonának. S a keménykötésű ember, a katona kint áll őrséget a folyó partján, őrizi az itthoniak nyugalma, nehogy valaki a folyó tulsó partjáról átjöjjön emide és elrabolja még azt a kis életet is, amit a nyomorúság meghagyott. Ott kuszott a parti bokrokban és át-át-lövöldözött a másik oldalra, hogy pusztítsa az ellenséget, aki az ő életére akar törni. És most hazajött szabadságra. Rabolt pénz van a zsebében, ártatlan gyermekek vére tapad hozzá és kemény öntudattal lépked feleségével a töltésen, hogy a vásárra menve "eggyetmást" beszerezzen. Egyszer csak meglátja a gát alatt a folyót. Erről eszébe jut a front, az ő folyója, amelynek partján őrséget állt és lőtte a muszkát. Lelki szemeivel most is az ellenséget látja az itteni folyó tulsó partján és egyszerre harcos, dühös katonává lesz, aki már nem is muszkát lát a tulsó parton, hanem az életnek leg-

nagyobb ellenségéit, a gazdag embereket, akiket löni, irtani kell. A lába alatt kigyózó folyó is szimbolummá válik, az életek között folydogáló folyóvá, mely két ellenséges részre választja el ezt a nagy világot. Eltűnnek a nemzetek, a népek, emberfajták s csak két nagy tábor marad meg: szegény és gazdag. Nincs más fajta ember a földön - se magyar, se szerb, se orosz, se német - csak szegény van és gazdag. Halálos ellenségek, két embermivoltukból kivetkőzött fenevad.

"Hallod!... szólott... Hallod!... milyen ez a világ... Ugy van köztünk a víz, mint itt... Ilyenformán is... De, akik ezen a partján vannak, azok mind egytestvérek, egymást segítik, kedvelik, egykézre kell dőgozzanak... aki meg a másik parton van: azt mind le kell lüni...

- Folyik a víz, folyik csendesesen, úgy folyik, mint az embernek a napjai folynak, mindig folynak, mégse mulnak el... De aki a másik parton van, azt mind le kell lüni, geveerrel, masingeveerrel, ágyúval, sverével, handgranáttal, mindannel, azt mind le kell lüni... érted ezt te...

.....

- Pedig hallod, - mondta eltűnődve, - én azt mondom neked: nem a muszka van a másik parton... hanem a másik parton vannak a gazdagok... Mink vagyunk itt, tudod, ezen az ódalon, a szegény emberek... mind itt vagyunk, akiknek büdös putrija van... rongyos ruhája, nincs ennivaló kenyere... csak sok gyereke...

.....

- A másik parton van a tiszti menázs... ott vannak a szép nagy házak, terített asztalok, meg a nagy hambúrok, sok buza benne, sok bab, kolbász, ódallas, sonka... Oda süt még a nap is, még a madarak is oda járnak, mer ott jó danolni... ott vannak a jó emberek, amékek senkit se bántanak, meg krajcárt adnak a kóduznak...

.....

- Azér most ott is megtanulták egy kicsit, hogy kell sírni..." /201/

A gránát nem nézi, hogy kit vet szét, s az sem számít neki

hogy honnan jön. A puszkagolyó is tud hátulról találni. A fronton elkeseredett szegény emberek nem egy tisztet küldtek hátulról a másvilágra.

" - Ott mindegy... honnan gyűtt... a tulsó partrul, vagy az errülső partrul... ha más ott van, a gránát nem igen válogattya... - Hirtelen, mély fájdalommal kiáltott... - de hogy itten még azután se mindegy... azt a kutya mindenségit ennek a világnak: hát itten még most se mindegy? Hát mi az istennyila ez, hogy haza kell nekem 26 hónap után gyűnni, osztán itt van az én három gyereken, meg itt van az én egy feleségem, osztán semmitek sincs téllére... Se liszt... se zsir... se lencse... semmi istenfenéje... Nem ad nekem ezen a földön egy ember se egy darab kenyeret, ha minden gyereken éhen döglök is. /202/

Látjuk, hogy Móricz Ágoston élményszerűen fogta fel a magyar társadalomban jelentkező gyűrődést. Az urak és a parasztok között megvetés, lenézés húzódik meg, mely voltaképpen emberfelfogásukban gyökerezik. Más embert lát a paraszt az urban és mást az ur a parasztban. Ezt az belső emberértékelést azonban sokszor a pénz szüli, tehát gazdasági okokra vezethető vissza. A külső gazdasági különbség lassan belső különbséget hoz létre és fejleszt ki. A "Betyár" ezt így foglalta szavakba: "Mit gondolnak, ha én ennyi kincset össze tudok kaparni, nem tudok éppen olyan isten lenni, mint maguk?... Hát azt akarom evvel mondani, hogy nem a szegény emberbe van a hiba, csak abba, hogy nem ragadt a csizmájára annyi aranyvár, mint a gazdagokéra..." /203/ "Kinek pénze van, annak nem nehéz istenné lennie. Akinek nincs semmije, mindörökké féreg marad. Móricz Ágoston szerint tehát az urak és parasztok között pénzszülte belső értékülönbség van. A paraszt és paraszt között is gazdasági okok teszik a különbséget, de azzal a megszorítással, hogy soha sem szül belső változást, hanem mindig csak külső különbség marad. Az ur és az ur között születési különbség is lehet, ami tehát belső értékellentétet hordhat magában, de nem érinti az ember lényegét. Urak és urak között a gyakorlati életben nem túlságosan fontos az, hogy ki minek született.

Egy a fontos, hogy ur legyen, a többi nem. A proletárok között, akik társadalmon kívül vannak, nincs meg ez az óriási osztálykülönbség ^{öntudat - különbség} ~~öntudat~~, hanem mindegyik ember önmagában véve egy zárt világ, magába süllyedt egyéniség, és mégis valami hallatlan nagy összetartozás, egymásrautaltsági érzés lappang, mert élményszerűen tapasztalták meg, hogy az emberré levés útja számukra csak az egymás-segítésén keresztül vezethet.

Nagyon érdekesek Móríc Zsigmondnak ezek a megállapításai és nyugodtan mondhatjuk, hogy helytállóak. Helyesen látta meg az uraknak lenéző magatartását, a parasztoknak "sercintő" állásfoglalását, a ninestelenek fenyegető öklét és a proletárok mindig hatalmasabb és hatalmasabb egymásrautaltsági öntudatát.

A magyar élet ezekben a rétegződéseiben kavargott, gyűrődött és Móríc Zsigmond, mint jó megfigyelő, hűségesen jegyezte azt le.

P o l g á r i é l e t . Móríc Zsigmond pesti életű emberré lett. Elég fiatalon került a fővárosba s így bőségesen volt alkalma arra, hogy a városi életet a maga igazi valóságában ismerje meg, sőt társadalmi összeköttetései révén meg is élje. Ezt az ismeretét és élményét társadalmi regényeiben fektette le. A "Jószerecsét" is ilyen irányú próbálkozás, de tényleg csak próbálkozás, mert sokkal nagyobb méretűnek tervezte, mint amilyenben a valóságban kiadásra került. Még az első világháború előtt írta, azonban a magyarságnak ez a kataklizmás időszaka megakadályozta őt abban, hogy nagy koncepcióját megvalósítsa és így a regény csak töredékben került a nagyközönség elé, (amely a nagy háború utáni polgári életet rajzoló és festő munkáiból kitűnik.)

A vérzivataros országesonkitás után városi polgárságunknak az élete, úgy Budapesten, mint a vidéki városokban, óriási változásokon ment keresztül. A háborúvesztés s az ezzel járó hivatalok leépítése ennek a társadalmi rétegnek életszínvonal-süllyedését is magával hozta. A gazdasági csőd, majd a konjunktúra ideje embertömegeket emelt és süllyesztett,

illetve új rétegeket dobott a napvilágra. Ebben a forrongásban nem csoda, hogy sokan elvesztették tájékozódási képességüket s az életet egyetlen egy normához próbálták kötni: a havonkint befutó fix jövedelemhez. A "fix" volt az a bálvány, ami az embereknek a lelkét öntudatlanul is fogva tartotta és megbabonázta, melyért nem egyszer elveket adtak fel.

A vidéki kisváros légkörének megrajzolása után Mórincz Zsigmond a nagyvárosnak az előbb vázolt süllyedő és emelkedő világát is elénk tárta. A "Házasságtörés" a háború utáni nyugalmas évek elejéről való s benne miniszteri kistisztviselők sivár és kilugozott élete jelenik meg. Szinte azt lehetne mondani, hogy a "hivatalnok-kukac"-ok lélektelen és semmitmondó világa. Már címében is benne van a tartalom. A regényt

el sem kell olvasni s máris tudjuk, hogy szerelen nélküli és romantikátlan házasságtörésről lehet itt csak szó, mert hát milyen lehetne a gyémántalan "Isti"-knek az élete, akik csak a kollégáik előtt mernek a hivatalban elképzelt házasságtörésükről csodadolgokat regélni, de otthon az asszony papucsuralma alatt állnak. Olyan emberekről van ebben a regényben szó, akik még "vétkezni is gyávák", mégis gyávaságuk lassan valódi házasságtörésig, illetve annak az elejéig jut el. Pénztelen emberkéek, akik hirtelen lázba jönnek, ha éjjel véletlenül "egy nőcskével találkoznak az utcán" s talán csak azért néznek a kifestett fantom után, mert úgy érzik, hogy most nincs mögöttük a zsarnok feleség. Isti maga is ilyen ember. Pénze nem sok van, és ha "kiruccanással" akarja kitombolni magát, édesanyjától kénytelen pénzt szerezni, mert feleségétől nem mer kérni. A félénk, gyáva és az életnek kiszolgáltatott emberek világa rajzolódik elénk ebben a regényben.

A vidéken ismeretlen házastárs szomszédasszony alakja is megjelenik előttünk, aki kitűnően ért ahhoz, hogy hogyan kell a kulcslukon és a vékony rabitzs falon kereasztul kihallgatni a másik szoba lakóit s minden gyönyörűsége az, hogy a "másiknak" magánéletébe "belekukucskálhat".

A "Házasságtörésben" alig történik valami. Eseménytelen életnek szimpla rajza, de "Az Isten háta mögött" már sokkal

többet mutat nekünk a polgári élet^{svárosági} vidéki "előkelő-
ségek" szerepelnek ebben a regényben, s azt a várost is az
eseménytelenség űli meg. Nem csoda, hogy ez a "semmilyen-
élet" házasságtöréseket termel ki magából, hisz ezek az
emberek is képtelenek arra, hogy magasabb gondolatokat és
eszméket kövessenek. A gondtalanság és gondolat nélküliség,
még soha sem volt jó tanácsadó és mindig rossz vért szült
a munkátlanság. Ebből a regényből azt ismerjük meg. Ennek
a vidéki városnak társadalma tétlen életet él. Alig dol-
gozik, de annál többet ábrándozik s az életet, amelyet maga
farag ki magának, bizony elég sötétté alakítja. Nem az élet
termelte ki önmagából ezt a sötétséget, hanem ők maguk tet-
ték sötétté azt. Senki-emberek semmi-élete.

A próbálkozások után eljött a társadalmi nagyregények al-
kotásának kora. A "Rokonok", "Az asszony beleszól", "Rab
oroszlán" és "A fecskék fészket raknak" alkotják ezt a re-
gényciklust, s bennük a nagyvárosoknak az életét mutatja
be az író. Az első vidéki nagyvárosban játszódik le, a
többi Budapesten. Közülük a "Rokonok" a legnagyobb alkotás.

Ezekben próbál feleletet adni Móricz Zsigmond arra, hogy
milyen is lehet egyáltalán a magyar nagyvárosi polgári élet,
hol játszódik az le, milyen az embereknek a gondolkozása,
hogyan formálódik és alakul az egyének belső és külső világa,
mi annak érdeklődési köre; milyen szerepet tölt be a nemzet
életében, vagy egyáltalán van-e ennek az életformának vala-
milyen értelme! A kérdések között talán az utolsó a legsu-
lyosabb s különösen annak tűnik ez föl a második világháború
szerencsétlen kimenetele után. Mindig nagy szerepet vitt a
nemzet életében a középosztály és a polgárság. Móricz Zsig-
mond mérlegre tette ezt a réteget, hogy vajjon a huszas évek
után, érdemes volt-e a tönkrement országnak táplálni és dő-
delgetni? S úgy látszik, hogy neki, mint életmű-lemérőnek
az a véleménye, hogy kár volt ennyire védeni, mert voltaképen
egy gyökerében romlott társadalomról van szó.

A z a s s z o n y b e l e s z ó l . Pesti köz-²⁶ ujságíró-
nak apró írói kalandjai alkotják a regény keretét. Az első
világháború befejezése után vagyunk, amikor a gazdasági krízis

szinte a tetőfokát éri el, az emberek egymás számára, még akkor is, ha egy házban laknak, idegenekké válnak és a "boldogság börtöne" is, a kis lakás - szoba, konyha, éléskamra - ritkán áll rendelkezésre. Az emberek élete harcból és társadalmi veszekedésekből áll, tele boldogtalansággal /204/. Bár olyanok is akadnak, akik himni és remélni tudnak, de azért ezek csak csodabogarak, /205/ a nagy reménytelenségben és kilátástalanságban, s mint ilyeneknek nincs is keresnivalójuk a földön, ki kell őket pusztítani. /206/ Lőtás-futás a kis embernek az élete és még éjjel sem lehet nyugodt, - mint ujságíróknak többször kellett riport miatt az öngyilkosok hulláihoz rohanni /207/, mert ő már csak a szenzációs cikkekből tud megélni. Vannak nagyjövedelmű emberek, akik mások szegénységéből és nyomorából gazdagodnak: a selyemgyárak óriási haszonnal zárják pénztárukat, mert a fizikai nyomornál sokkal nagyobb az erkölcsi, amely színek és selymek mögé bujik.

A bár világa is kitárul előttünk: a hangulatlámpák lelket ernyesztő fénye, a zenekarnak minden illuziót kiölő keserves erőlködése és az énekesnők unott és fáradt mozdulatokkal kísért monoton hangu bugása. Cél és értelem nélküli pikáns vegetáció. /208/

A színház varázsa már sokkal nagyobb. A kispolgárnak kulturálma és boldogsága egy darab megnézéséig terjed s a megvásárolt színházjegyek mámoros örömet csálnak ki a megfáradt lelkekből. Mégis ez a kevés öröm sem áll mindenki rendelkezésére. Nemcsak az ujságíró nem tudja megvenni a jegyeket, hanem az előkelőbbek, a gazdagabbaknak látszó, a lecsuszott vagyonosak sem, mert állandó pénzszerzésben szenvednek, s nem marad más hátra, kénytelenek lemondani még erről az utolsó szórakozási lehetőségről is; vagy még inkább kultur igényről. Az ajándékban kapott jegy valóságos körutat fut be társadalmi ranglétrákon keresztül egy házon belül, míg az ujságíróknál kénytelen visszavándorolni. Mert még ingyen jeggyel sem tudnak a színházba elmenni ezek az emberek, hisz a villamos, a ruhatár, a szünetben esetleg egy kis cukor - hét-nyolc pengő - olyan összeget tesznek ki,

amit a háztartástól megvonni nem lehet. Inkább otthon maradnak^s szomorú lélekkel gondolnak a kényszerből elmulasztott előadásra, csak vágyaikban és gondolataikban élvezik a színészek hírből ismert nagyszerű játékát.

A nincstelenség és pénztelenség nyárspolgári stílust fejleszt ki bennük és a nincstelenség ellenére is külsőleg úgy akarnak élni, mint akik az "élet" tökéletes birtokában vannak. Szinte szimbolummá válik a kifőzdéből hozott ebéd - saját konyhára már nem telik - , melyet a nyugdíjas ezredes parancsára a legszebb tálalásban kell az asztalra adni. Ha nincs gazdagság, legalább annak illúziója legyen meg.

A nő élete is egészen sivárrá lesz és ha beleszól az életbe, azt keserűvé és gondterheltté alakítja át. Mindig baj van akkor, amikor "az asszony beleszól". Amíg menyasszony a nő, addig illúziókból él és szerelme pótol mindent, de a házasságban megváltozik az asszony. Már boldog birtokos; beérkezett; megütötte a főnyereményt: Férje van. Több már nem is kell, és mégis. Mikor valaki már asszonnyá lesz, elfelejti azt, hogy nő, s hogy férjének szerelme. Lemond a szerelem mámoráról és nem akar varázskő lenni a családban, hanem helyette a józan számító ész szerepét akarja betölteni, aki hideg logikával tervez, alakít, épít és beoszt. Szerelemből csak a házasság^{előtt} lehet megélni, utána már csak a pénz beszél. Minden asszony rabja lesz a mammonnak. Beleszól az ura foglalkozásába és keresetébe, hogy az minél többet próbáljon előhajtani, akár a föld alól is. Nem egy házasság jutott csődbe az asszony pénzsóvárgása miatt.

Ennek a regénynek az a problémája, hogy miért kell egy asszonynak úgy beleszólni a férfi életébe, hogy az mindig csak a pénzszerzésért törje magát. Móríz 4signond nőalakjai megfelelkeznek a házasságban arról, hogy ők nemcsak élettársak, hanem továbbra is "nők" maradnak s az életnek valahogyan az irracionális oldalát kellene képviselniük. Valahányszor erről a "szent irracionáléról" lemondanak és józan, számító emberekké lesznek, mindannyiszor felborul a házasság. A sok sirás és sopánkodás előbb-utóbb arra viszi rá a férjeket, hogy illegális uton próbáljanak maguknak

pénzt szerezni, mert különben "az asszony beleszól", Ha az optimizmusból, a megelégedettségéből több lenne bennük és jobban tudnának hallgatni - "Az asszonynak nincs más kötelessége, mint hallgatni" /209/ - akkor sokkal több házasság lehetne a boldogság fészke.

Móricz azt a gondolatot akarja érinteni, hogy az asszonynak a házasságon belül bizonyos mértékben a "szerető" szerepét is be kell tudni tölteni, s elégedjék meg azzal, amit a pillanat nyújt neki: a férfi szerelmével. Mert számára csak az adja az élet megoldását, - a férfi számára is - hogy helyes ésszel áll az élet irreális oldalára és tragédiája akkor válik teljessé, amikor ész nélkül akarja építeni az élet reális oldalát.

Ilonka, Vigh Imre újságíró felesége, szinte ösztönösen érezte meg a maga szerepét férje mellett. A nyárspolgári kicsinyes városi életben helyesen irányította a családnak a hajóját és örökös lélekkel vigyázott arra, hogy férje a pénz miatt helytelen irányba ne menjen. Ő megértette, hogy a pénz az a gonosz ördög, aki megrontja az emberi életet és kihúzza lábunk alól a biztos talajt. Féltékenyen vigyázott férjének minden lépésére, de nemcsak abból a szempontból, hogy vajjon nem "bitangol-e el" a háztól és nem keres-e magának apró örömeket kéteshirű, sárgahaju "kasszirnökknél", hanem aggódó szeretettel óvta meg a hammon szédítéseitől is. Ő maga nagyon is meg volt elégedve azzal a sorssal, ami eddig osztályrészül jutott ki neki és nem kívánta, hogy magasabbra emelkedjen, ha annak útja a becstelenség köveivel van kikövezve. ^{nakva.} Igaz, Imrét nem nagyon kellett vezetni, hogy a helyes úton járjon, hisz természetadta bölcseséggel látott át a nehézségeken és találta meg a megoldást.

"Az asszony beleszól" azt is megérezteti velünk, hogy a polgári budapesti egyszerűbb rétegnek élete, a szürke hétköznapi mennyire függ "az asszony"-tól, annak gondolkozásától, foglalkozásától, egész mentalitásától. A regény lényegében egy bérház keretén belül játszódik le, melynek változatosságát az asszonyok "beleszólása" adja meg és teszi kedvessé, kellemessé, vagy savorossá és fájdalmassá.

A férfiak úgy élnek a nagy városban, mint valami idegenek és mintha a családi fészek számukra csak "pihenőhely" lenne, ahová jó olykor-olykor visszatérni. Rohannak, szaladnak, az élet felületén sakkfigurákként ide-oda táncolnak, az élet mélyét azonban, amely még a csendes utcákból is kivomult és a házakban rejtőzködött el, - az igazi életet - az asszonyok adják a maguk talán semmitmondó apró intrikáikkal, munkátlan heverésükkel, /210/ egymás életébe való belelátással, - akárcsak Wohl Juliskásba - /211/, vagy teaesti összejövetelekkel, hosszú, férjük ellen kikönnyezett, panaszukkal, testük szüzességének árubabocsátásával, hiúsággal, kevélységgel, rátartiséggel.

A társadalmi élet itt formálódik és itt alakul ki. A férfiak robotoló éjszakázása törvényjavaslatok miatt csak szemfényvesztés és látszat. Az igazi élet a hétköznapiak szükségéből tevődik össze, amely csak akkor alakulhat ki, ha "az asszony beleszól."

A bérházak "asszony-beleszólós".szürkesége ült testet az előbbi regényben, de még ennél is egyszerűbb keretek közé visz minket a "Rab oroszlán". Ebben már nem "sokan" állnak szemben egymással, hanem a társadalomnak a legkisebb sejtjét találjuk meg, a családot, s azon belül a férjet és feleséget, hogy rajtuk keresztül mégis az egész emberiség problémájává táguljon szét a regény témája. A "Rab oroszlán" Vágrándy és feleségének, Julukának válságba jutott házassági problémáját tárgyalja.

A könyvben borzalmasan szűk, értéktelen és értelmetlen életet találunk. Talán nem tévedünk, amikor az író a maga csődbejutott házasságát próbálja elének állítani és onnan meríti ihletét az öregedő férj és feleség "kátyuba jutott" szerelmének felvázolásához. Az "előregedett" férj fájdalmasan veszi észre, hogy az asszony is öregszik, az élet is elmúlik, melynek porondján pedig "márvány-nyaku" nők jelennek meg, kik már nem lehetnek az övé. Szomorúan állapítja meg magáról, hogy öreg és hogy ha valaki a fiatalok közül véletlenül mégis reá tekint, az csak számítás lehet és soha-

sem tiszta szerelem. Kénytelen lemondani a természetadta női szépség élvezetéről és meg kell elégednie a puderből, ruzsból és mindenféle szépítőszerből elővarázsolt csalfa ragyogással. A tiszta üdeség már nem lehet az övé, mert az öregség végleg eljegyezte: halálíg rab életet fog élni. Bármennyire is tudna még mindig "oroszlán" lenni, őszinte szívvél és önzetlenséggel senki sem nyújt már neki kezet, még kevésbé szívet. "Oroszlánsága" már csak annyit ér, mint a rab oroszláné: semmit!

A regény igen egyszerű keretek között mozog. Vágrándy hivatalnok ember, osztályfőnök. A minisztérium jóvoltából egy 22 éves fiatal szépséget osztanak be melléje, aki hogy, hogy nem felkavarja a negyven után járó ember szívének nyugalma. Juluka, az öregedő asszony, aki úgy áhitozza még most is férjének szerelmét, mint fiatal menyasszony, ösztönösen észreveszi a férje szívében beállott változást. Hiába tiltakozik Vágrándy a gyamusítás ellen, az asszonynak igaza van, mert a fiatal irodakisasszony meghódította az osztályfőnök ur szívét. Ellácska, mert ő az irodakisasszony, tipikusan pesti nő, akinek az egész csak egy jelentéktelen kis flörtöt és kalandot jelent. De a vidéki származású öregedő Vágrándy mindent komolyan vesz s olyan kalandba sodródik bele, melynek csak kiábrándulás lehet a vége. Összetört szívvél és kijózanodott ésszel kénytelen újra visszatálatálni a hűtlenül elhagyott Julukához. Bármennyire is szeretett volna Julukától szabadulni, nem tud, mert láthatatlan szálak kötik őket egymáshoz, eltéphetetlen fonalakkal vannak összekötözve, hogy egymás rabságában éljenek. A házasság még Vágrándy számára is örök és felbonthatatlan, mert a matrimoniálum miatt egyek ők. Mi ez a matrimoniálum? Mindenesetre nem az esküvel megerősített hűség, hanem valami más titokzatos kényszer kitartás, mely a hosszú együttélésben fejlődött ki. Talán maga az író sem tudja, hogy mi, de szüksége van rá, mert kénytelen meghajolni a "kitartás" sokszor beigazolt valósága előtt, még akkor is, ha megmagyarázni nem tudja. Mégis, mintha "matrimoniálum" elméletét ő is gyengének érezte volna akkor, amikor többek között azzal is magyarázza Vágrándy

és Juluka kibékülését, hogy nem kellett senkinek sem, tehát jók lesznek egymásnak. Azonnal vége lenne minden "matrimonáliumnak", ha alkalom adódna arra, hogy az egyik, vagy a másik szabadon követhetné vágyálmaikat.

A regénynek ezen igen szűk meseszövése köré festi az író a hivatalnok-embernek életét. Szürke semmi élet Vágrándy magánélete és mégis egy csepp a tengerből és millióknak megtestesítője. A borzalmasan szűk pesti életnek remek szimboluma a fák tövéhez letett acélkarika /212/, s nem csoda, ha az emberek terméketlenné válnak, mint a karikák által védett fák. /213/ A pesti fák nem termő fák. Tavasszal rügyeznek, a parkokban virágok nyílnak, de termést nem hoznak. A pesti ember élete is ilyen. A családon, a hivatalon keresztül belegyökereznek a városi életbe, nőnek, rügyeznek, lombosodnak, virágot hoznak, de élvezetes termésük nincsen. Végig kell csak nézni a Duna-parti korzót vasárnap délután, vagy meg kell lesni a budai sétányokat, mennyi, de mennyi tarkaság és viruló szépség, a nők olyanok, mint kinyílt tulipánok és illatos szekfűk... az egész város nem más, mint virágzó emberekből kifromált parkosított Margitsziget. De termés nincs, csak virág. Vágrándy is megszerette ezt a szigetet.

A kispolgári élet terméketlen sivatag: irodalom, művészet, tudomány nem érdekli ezeket az embereket; de a testnek sincs termése: gyermektelenek. Ahol a legnagyobb a virágzás, a belvárosban, ott van a legkisebb termés. Ez is jellemző Pest-re. Nem csoda, hisz a kispolgár számára az nő csak "jó kis tyúk" és a férfinak minden ténykedése kimerül abban, hogy rettegjen pozíciójáért, egyen, igyon és olykor-olykor visszaneézzen "a tyúkjaira". /214/

Köztük az igazi tiszta szerelem átkozott betegség, mert rabba, bilincseli a férfit és a nőt. Ritka is az igazi szerelem és inkább csak záporosós, muló viszonyokat teremnek. /215/ És ha a nő a maga sorbát mégis csak ráépíti a férfira, bizonytalan talajra épít, mert olyan az, mint a "mulló kő". /216/ Ezért megtartani sem lehet, /217/ bármennyire is erőlködik az asszony és hiába teszi életének egyetlen "ügyévé", sokszor hirtelen-születő befejezett tények előtt roskad össze.

A regényben kitárul előttünk a dohányfüstös hivatalnoki szoba ajtaja, amely mögött szerelmek születnek, tragédiák játszódnak le és piszkos üzleti vállalkozások, "kalkulációk" ültenek testet komaság, sógorság álarca alatt.

A fizikai és erkölcsi nyomor is megjelenik lelki szemeink előtt: kétségbeejtő lakásviszonyok, kéregető koldusok, hadirokkantak, az éjjeli mulatók siralmas lelki súlytalansága, flörtök és kalandok világa, kétes szerelmek, "a három évig tartó" /218/ viszony, a puder mögé bujtatott lelki üresség, a túlfűtött szexualitás /még a szabadon lógó ruha érintése is villanyoz, /219/, a pozícióért való rettegés, tiszta gallér családi problémája, a tökéletes kiszolgáltatottság egymásnak és hivatalnak, az éjjeli konferenciázások, önzés, önérdék, a sétabotra támaszkodó lelki kiegyensúlyozatlanság, "erkölcsi güres" /220/, hizelgés, fülledt erotikus könyvek titkos szürcsölése, aktokkal díszített pornográf szobák /221/. Senki sem tud elmélyedni, mert nincs idő arra, hogy egy kicsit megálljanak, magukba nézzenek, mérlegre tegyék egyéni, társadalmi és nemzeti életüket, az emberek fáradtak arra, hogy gondolkodzanak és csak az ösztönösségnek engednek, mert az gátlás nélkül adja önmagát. Nem tudnak kinőni a polgári keretből, mert ahhoz önállóság, kemény akarat, felfelétörékvés kellene, ami viszont teljesen hiányzik belőlük. Üzletszerűen adják el egymást és az asszonyok is ravasz számítással "varrják" magukat annak a férfinak a nyakába, akinek a zsebében pénzt szagolnak meg. Mert a pénz az Isten: kezdet és a vég. Innen indul ki és ide tér vissza minden: alfa és omega.

A regénynek van még egy gondolati háttére, amely szintén általános emberi probléma. Az öregedő Vágrándy nosztalgiája ez a fiatal nő után, amiben az öregség és fiatalság, az elmulás és a levésnek lüktetése rejlik. Minden emberben felmerül a gondolat, hogy egyszer lejár az óra, hogy semmi sem tart örökké, meg kell halni, el kell tűnni az életből. Természetünknek legmélyébe van beleágyazva, hogy énünk minden porcikájával tiltakozzunk az elmulás ellen és berzenkedünk a megsemmisüléstől. Az öregség már közel áll a

"nem-lenni"-hez, de a fiatalság még messze benne van a létben. Mi sem természetesebb, minthogy irigykedve nézi az öregség a fiatalságot, és fájni kezd a "nem-lenni". A filozófának van egy örökérvényű mondása, melynek mélységét csak az elmúlás küszöbén lehet eléggé kimeríteni és felértetni: "Melius est esse, quam non esse", jobb lenni, mint nem lenni. Alig van ember, aki a halál pillanatában ne ragaszkodna görcsösen az élethez s még a legelszántabb öngyilkos is vágyakozó pillantással néz a véletlenül előkerülő orvosra. "Melius est esse, quam non esse."

Lehet, hogy Móricz Zsigmond nem szándékosan hozta be regényébe ezt a gondolatot, de az ő házassága is válságba került a kor előhaladtával, s új szerelem áhításával tiltakozott az elmúlás kegyetlenül közelgő végórája ellen.

Ha a gondolati mondanivalók szerint csoportosítanók Móricz társadalmi regényeit, akkor talán ezt lehetne a legmélyebbnek tartani. Egyik regény sem érinti ilyen élesen a lenni és nem lenni nagy kérdéseit, mint éppen ez. Vágrándy "tragediája" abban van, hogy nem tud kitörni a szűk keretéből, s az elmúlás nem tud kezdetté lenni: Vágrándy nem tud újjászülni, hogy az igazi "létbe" kapcsolódhassék.

A "Rokonok" az első világháború utáni magyar társadalomnak, a dekonjunktura világának és életének hűséges rajza. A világ gazdasági összeomlását Magyarországon is lehetett érezni, mely messzemenő kihatással volt a társadalmi életre, annak berendezkedéseire. A mindenhol jelentkező korrupció nálunk is felütötte fejét s mind szélesebb és szélesebb rétegeket fertőzött meg. Az erkölcsi lazulás nemcsak a magánéletben jelentkezett, hanem a közéletben is és erős méreteket öltött a lefelésüllyedés, a demoralizálódás, mely lassan krónikus betegséggé fajult. Széles néprétegek kerültek függőviszonyba lelkiismeretlen hivatalnokokkal, akik előtt nem a rátermettség és a hozzáértés számított, hanem az uram-bátyám, sógorság-komaság, "Béla-bácsi", "pajtikám" /222/ stílus. A lelkiismeretlen komázás és rokonság dedelgetés szinte végzetes bajt zuditott az ország nyakára s ezzel teljesen felmorzsolta a közerkölcsiséget.

A "Rokonok" a panamára és "rokonságra" felépített társadalomnak hű rajza. Nem az ország ~~az~~ érdeke, még kevésbé a kis emberek előnye volt a szempont a hivatalnoki kar összeállításánál és kiválasztásánál, hanem a rokoni kapcsolatok révén az önérdek, az egyéni gyarapodás, és a lelkiismeretlen pénzszerzési lehetőség. Jellemző a regényben rajzolt társadalomra, hogy Kopjás, mint kulturtanácsnok egyáltalán nem tudott érvényesülni és a városházán még szóra sem méltatták, észre sem vették. Belőle, kulturtanácsnokból a tisztviselőkarnak s különösen a vezetőknek nem volt hasznuk, csak esetleg a szegényeknek, az iskoláktól távol élő proletársorsu tanyai paraszt gyerekeknek. Ez azonban nem érdem a "hivatalbeli" urak előtt. Mit is kezdjenek egy pénzsóvár, kapitalista lelkű polgármesterrel és bankigazgató egy kulturtanácsossal, amikor a "kultura" nem szül pénzt! Kultura? A városi legfőbb tisztviselőknek a pénz volt a kulturája, a szellem világából, s annak értékeiből nem kért^{ek} semmit sem a magukszáma. Ezért Kopjás kulturtanácsos ur "senkiember" számba ment a városházán, mindig csak kiadást jelentett és soha sem zsebrebuvágható hasznót. Őt nem lehetett felfedezni s még kevésbé a "klikk"-be bevenni!

A véletlen folytán Kopjás kulturtanácsnok főügyész lett, s így fontos szerephez jutott a város pénzügyeinél. Minden gazdasági és pénzügyi vonatkozású kérdésben hozzá kellett fordulni és az ő jóváhagyását kikérni. Egyszerre ő is gazdasági tényezővé lett. Mint kulturtanácsnok, senki sem volt, új szerepében pedig a városnak legfontosabb emberévé lett. A polgármester, Béla bácsi, azonnal felismerte benne a nagy tehetséget, a közügyek intézésére rátermett embert, és Kardics, a bankigazgató, a legnagyobb szívélyességgel fogadta be a rokonságba, mert titokban azt remélte, hogy "az új rokon" kezesbáránként fog rendelkezésére állni akkor is, amikor egyéni pénzügyeinek rendezésében és titkos céljainak elérésében abszolút biztos emberre lesz szüksége. Míg kulturtanácsnok volt, Kardics nem látott benne rokont, de a főügyészben azonnal felismerte azokat a vérségi kapcsolatokat, melyeket a maga számára kamatoztatni óhajtott.

A kellemetlenkedni tudó emberekkel mindig jó jóba lenni, hogy lekötöztetteinkké tehessük azokat: ez Kardics módszere. ~~is~~. Ő, a város első bankigazgatója, méltóztatott le-
hajolni egy kis senkihez és azt a rokonság diszitó csilla-
gával kitüntetni.

Tökéletesen romlott és felfordult világ táral fel előttünk: ha nincs kézzelfogható hasznunk valakiből, még ha rokon is, nem számít, észre sem vesszük, számunkra nem létezik; amint azonban hatalom van a kezében és nagy haszon-elgondolása-
ink végrehajtásában eszköz lehet, azonnal felfedezzük a rokonságot, megtiszteljük, talán istenítjük is, de ha ez a megtisztelt és felenelt valaki becsületes szeretne ma-
radni és eszéigába se jut a becsütelennel együtt "becs-
telenkedni", vagy a romlott közállapotok megszüntetésén
dolgozik, szóval, amikor veszélyessé is tud lenni, akkor
újra nem számít a rokoni kötelék és letagadjuk azt, hogy
eddig nagyra tartottuk és megbecsültük. Ellenségnak néz-
zük, akit el kell taposni, akinek anyakát ki kell tekerni.
A méltóságos polgármester ur, Béla bácsi és Kardics, a
bankigazgató, meg is teszik Kopjás főügyész urral, amikor
felfedezi azoknak korrupcióját és keresztül akarja húzni
gonosz szándékukat: ellölik maguktól, "Üsszetörik".

A háboru utáni Magyarországnak szomorú képe, amikor a kul-
tura nem számít, hanem csak a pénz, a vagyoni érvényesülés,
az emberek közül pedig csak azok, akik mellett mindezt, még
ha becsületesen uton is, végre lehet hajtani. Irgalmatlanul
kizárták soraikból a becsületet, tisztességet és hogy a
korrupció még tökéletesebb legyen, a becsületesnek induló
Kopjás Istvánok vesztették el a harcot s dőltek ki a csa-
tából. Kopjás is akkor, amikor a legjobban kellett volna
szembehelyezkedni a züllöttséggel, vesztette el lába elől
a talajt, belesodródott a romlottság áradatába, s a helyett,
hogy utolsó lehelleteig "verekedett" volna, önvádtól ter-
helten, önkészével vetett véget életének. Nem a méltóságos
polgármester urak és a kapitalista lelki Kardicsok hullottak
el a becsületes küzdelemben, hanem Kopjások. Hiába volt sok
száz és ezer becsületes hivatalnoknak a törekvése, hogy a
nemzetnek az ügyét, a népnek az érdekét képviselje, minden

helyes szándéknak és törekvésnek el kellett hallgatnia, hogy a becsstolenek, a közerkölcöcsnek legártalmasabb "férgei" maradjanak meg a legfontosabb pozíciókban. Béla bácsi és Kardics bátyánk büntetlenül gazdagodott és zsarolta a népet, de a kulturtanácsosai becsületességében megmaradni kívánó Kopjás Istvánoknak el kellett pusztulniuk.

Soha ilyen keserűen még nem írtak a magyar közállapotokról, mint ez a regény. Kegyetlen vád a huszas évek utáni vezető hivatalnoki karról.

Bármennyire aljasnak és "erkölcstelennek" tartjuk a méltóságos polgármester urat és a kapitalista bankigazgatót, mégsem ők a huszas évek utáni magyar társadalomnak a legjellegzetesebb képviselői. A Kopjás Istvánok azok: becsületesen induló emberek, akik érzik a felelősséget a népért, a közért, a nemzetért és mégis elbuknak, lecsusznak a helyes utról, mert gerinctelenek.

Sokszor felmerült a kérdés már, hogy mi volt a huszas évek utáni középosztály bűne. Cikkek sorozata jelent meg erről a témáról és sokan próbálkoztak a kérdés megfejtésével. Mórész Zsigmond lelkében is birkózott a problémával s válaszul megrajzolta Kopjás István alakját. Kopjás is látta, amint a magyar társadalom is, hogy mi a korrupció oka, hol van a baj gyökere, de tehetetlennek és gyávnak bizonyult.

Hivatalátvétele után egy küldöttség előtt akaratlanul is a lelkéből mondta a nagyjelentőségű mondatot: "Az a fő, hogy a kecske is jólakjon, a káposzta is megmaradjon, igaz?" /223/ Mint kulturtanácsnok éles kritikát gyakorolt a városvezetés felett, de amint belekerült a "rokonok" behálózó hínárába, azonnal szükségesnek érezte, hogy visszakonót fujjon és ötven-ötven százalékgig kiegyezzen. Olyan ember volt, aki "... sehol semmibe bele nem keveredett, ami a hatalmon levőknek a figyelmét maga ellen kihívta volna." /224/ A "hajbókolók" lelkiülete inkarnálódott benne és a minden rendszert kiszolgálók mentalitása lett urrá felette. Mi sem természetesebb, hogy az ötven százalékos

kiegyezés egyenes következménye ennek a minden-rendszert-kiszolgáló lelkiületnek. Róla is el lehet mondani az adomát, hogy "szeretném látni azt a kományt, akit én ki nem szolgállok." Ő is csak karrierjét óhajotta kiépiteni, mint a többi. Mindenki így csinált s így élt. Még a képviselők is csak simogatni merték a problémákat a parlamentben és nem szembenézni azokkal. Nem ő az első, aki az érvényesülésért ötven-ötven százalékban egyezett ki az ellenféllel, olyanok is voltak, akik még többet is engedtek. /225/ Ő is eladta az elveket, mindent, mert féltette az állását, sőt nagy terveket szövögetett. Kezdte érezni, hogy a nagy megbecsülésben és a nagy rokon kapcsolatokban a két szobás lakás már kicsiny és hogy a világnak az urai, a Kardicsok és méltóságos polgármester urak ebben a kis szűk "lukban" nem fogják felkeresni. Világrengető baj! Nagyobb lakást kell tehát szerezni; talán villát! S Kardics, a vén kalmár, kihasználta a felfelé törekvő Kopjást s bankjából 15.000 pengőt helyezett kilátásba, melyért a városnak a legszebb villáját vásárolhatja meg. Ezzel azonban eladta elveit és önmagát. A 15.000 forint és a villa megtette a hatását és való-
ságos "zsoldos kapitány"-nyá lett a rablók között: farkassá a farkasok között /226/ /227/, csak az volt a tragédiája, hogy nem tudott farkasabb lenni azoknál.

A háború utáni magyar társadalom hű képe jelenik meg előttünk ezekben a regényekben. Pénz, állás, előbbrejutás, flört számított csak; hűség, becsületesség elavult fogalmak lettek. Talán soha sem volt olyan árulás a pénzért a magyar középtársadalomban, mint a huszas években és utána. Nem csoda, ha néhány lelkiismeretlen, de ügyes "fickó" kihasználta a gerinctelenséget és a nagy érvényesülésére fordította azt. A Kopjás Istvánok sokkal inkább elítélendők, mint ezek a merész Kardicsok, mert az elvtelenség, a gerinctelenség és a megjuhászkodás sokkal csunyább és veszedelmesebb is a nemzet életében, mint a merész zsarolás.

A bajt fokozta még az is, hogy a törvények sokszor csak látszat szerint védték a kis emberek érdekeit, voltaképen a hatalmasok szolgálatában állottak. Nem az igazság, vagy

az erkölcsösség és a bajok orvoslása volt a fontos. Az igazság állandó hangsúlyozása visszatetszést keltett "bizonyos körökben", azokban, kiknek a törvény betű szerinti alkalmazása állott érdekükben. Alig akadt hivatalnok, vagy hivatalfőnök, aki ne tudta volna a maga nézetét és titkos törekvését valamilyen paragrafussal megvédeni és az igazságosság köntösébe öltöztetni. Nehéz és veszéllyel terhelt volt azoknak a kevés becsületeseknek a közéleti szereplése, akik a jog és a törvény betűjén túl az igazságnak szellemét követették és megalkuvás nélkül hirdették. Nem is lehetett döntő szavuk a közélet irányításában, mert "Az igazság csak anynyiban játszhat szerepet, amennyiben megegyezik a joggal és törvénnyel..." /228/ A Kopjás Istvánok mindig ki voltak szolgáltatva a méltóságos "Béla bátyáméknak", akik ügyesen és ravasz taktikával tudták látszólagos törvénytiszteletükkel aljasságukat és közéleti erkölcstelenségüket el-
kendőzni.

Ebben a romlott társadalomban tehát nem az igazság volt a fontos, hanem az önérdek és a pillanatnyi előny, mert a vezetőréteg Kardicsokból, Béla bátyámékból, Vágrándyakból alakult ki, kiknek élete az állandó hivatalnokoskodáson kívül szalonokban, titkos csütörtök esti vacsorás megbeszéléseken telt el. Szerették ezek az emberek a nagyuri életet, a nagystilű összejöveteleket, melyeken a pezsgő, a legfinomabb szivar és a kártya a legfontosabb. Magánéletükben mértelenül sok pénzt költöttek el, arannyal, ezüsttel, művészi képekkel díszítették lakásukat, hogy a kényelmet minél nagyobb fokban biztosítsák maguknak. Szerették szépen és jól élni: inasokkal, lakájokkal vették körül magukat. Társadalmi érintkezéseikben az etikett pótolta az erkölcsöt és az uri stílus legbiztosabb jele az estélyekre való pontos megérkezés volt. A szerelemből csiklandó flörtöket csináltak, izes csemegeként szopogatták a kipattant "nőügyeket": párbaj, flört, pikantéria, akt-stilusu könnyű társalgás, éjszakába nyúló csendes, de annál fülfelébberítő mulatozás, panama, egészen elkendőzött hivatali hűtlenség, látszatra épített nagyuri gesztus-, ez volt mindennapi életük.

Az a kérdés is felmerült Móricz Zsigmond lelkében, hogy vajjon mennyiben felelt meg ez a társadalom annak a hivatásnak, melyet be kellett volna töltenie.

Középosztályunk legnagyobb részben a vidéki nagyvárosokban és Budapesten helyezkedik el. Hivatása az lett volna, hogy kulturát teremtsen, becsületet vezetőréteget neveljen és tartson fenn az ország számára. Ennek a hivatásnak azonban nem felelt meg, mert lecsuszott és romlott, dekulturált lelket hordott magában. "Nemcsak a cipőjűkben, hanem lelkükben is betét van." /229/

Pénzre, karrierre, erotikára felépített társadalomban nem lehet igazi kulturát teremteni. Annak megalkotásához nem elég ez a szűkreszabottság, színházjegyes kicsinyesség: legfőbb kelléke a lélek tökéletes szabadsága.

A Móricz Zsigmond által megvádolt társadalom tulságosan szűk és kicsinyes volt, s ezért el kellett marasztalni.

Sajnos, Móricz későn vette észre, hogy a háború utáni középosztály nemcsak Kopjásokból tevődött össze, hanem igenis voltak nagyakarású és tisztánlátó emberek. Ezt a hibáját akarta jóvátenni akkor, amikor 1943-ban a "Fészek fészket raknak" c. munkájában a legújabb generáció egészséges próbálkozását, nekilendülését és egy új világ ígéretét festette meg. A regény két generációt ölel át, melyek közül az első még a dekadens világot képviseli, a másik viszont már a "csakazértis" lelkiületet testesíti meg, mely új életet akar építeni magának. A magyar életben is akadt tehát nemesen gondolkodó "Ákos és Zsórika", hogy megalkossák, ha kiindulásként vályogból is, az új Magyarországot: szociális elvekre és népi erőkre épített magyar életet..

M A G Y A R S Á G

A paraszt és dzsenteri réteg felvázolása Móricz Zsigmondnál nem fulladt öncélú írói tevékenységbe. Fel akarta figyelmeztetni azokra az alapvető problémákra és értékekre, amelyeket az össznemzet, az egész magyarság szempontjából fontosaknak tart. Az egyes társadalmi rétegek ugyanis nem léteznek önmagukban, hanem mindig egy nemzethez tartoznak és magukba surítik annak gondjait és problémáit.

A különböző társadalmi rétegek keresztmetszetét vizsgálva mindig fel tudjuk fedezni az egész nemzet életerejének vagy betegségének jeleit, amiből feleletet meríthetünk a jövő célkitűzéseire és feladataira.

Az eddig érintett különféle regényekből magyarságunknak századfordulós életét, illetve annak következményeit ismerjük meg. A régmúltban lejátszódó Erdély története viszont - Báthory és Bethlen - a múlt köntöse alatt a "ma" tennivalóit állítja elénk. A trilógia az első világháború után született meg. A fehér forradalom elsöpörte az októberi öszirózsás forradalmat és megszüntetett minden hangot, mely ideológiájának meg nem felelő elveket és terveket akart hirdetni. Móricz Zsigmond is kénytelen volt új hangszereléssel fellépni, mert nyíltan nem hirdethette a maga eszméit. Az "Erdély" nem is más tehát, mint Móricz Zsigmond huszas évek utáni burkolt aggodása, gyöt-rődése a nemzet jövőjéért.

Magyarország, Móricz regényein keresztül, az urak országának mutatja magát, ahol "értéket", mint a nemzet "gerince" és "fenntartó eleme", csak az urak képviseltek. Életük azonban kimerült abban, hogy ettek, ittak és szeretkeztek, de

azt is annyira dekadens módon, hogy már mindenki észrevette, ~~a tragikus romlást, mely felé a szerencsétlen országot vezetik.~~ Csak ők nem látták, hogy minden lehelletük a nemzet pusztulását készíti elő.

Amint a régi Magyarországot a nemesség képviselte, ugyan-
 úgy képviselte és alkotta a nemzet fenntartó elemeit 48-
 tól kezdve a dzsentri: az eladósodott grófok és bárók, az
 uram-bátyámos nagyétkű főszolgabírák, csendőrök, cigány-
 szó mellett reggelig mulató tisztviselők.

Ezzel szemben a nagy többség, a többmilliós tömeget ki-
 tevő proletár, a kisemmizett szegény "koldusok" országuk-
 nak eltaposott elemei voltak. Magyarul beszélő idegenek, akik
 meg voltak fosztva minden emberi és isteni jogtól, csak
 kötelességeik voltak, rabszolgák, akik fölött teljhatalom-
 mal uralkodott az "istenadta" uri nép.

Féja Géza az urak és a proletárok harcát a török és ugor
 népek birkózásának nevezi. Azon a véleményen van ugyanis,
 hogy a honfoglaló magyarság két fő rétegből tevődött
 össze: turk /török/ és ugorból, melyek közül az ugor alkot-
 ja a fajtisza magyar elemét. Erre telepedett rá vezető-
 réteggént a turk s ennek következtében az igazi nemzet, az
 ugor, a mai napig szolgaságban és rabságban él. Az a réteg
 tehát, mely az országot vezette és uralma alatt tartotta,
 idegen elem a nemzet testében. Logikus tehát az a köve-
 telés, hogy felszabadító forradalmakkal, vagy egyéb meg-
 mozdulásokkal meg kell tisztítani a nemzetet a törökös ve-
 zető tömegtől.

Móricz Zsigmond, ha nem is veszi át Féjának ezt a gondola-
 tát, eszmeileg azonban mintha magáévá tette volna. Mert
 szerinte az urak rabszolgatartók ebben az országban és a
 szegény népréteg pedig a rabságnak keserű fekete kenyerét
 eszi.

A bűnös urak ~~az~~ hazafiságból természetesen csak látszat-
 hazafiság, hogy annál kiméletlenebbül és kegyetlenebbül
 szipolyozhassák ki a rájuk bízott szolgabírákat. A szóla-
 mokba öltöztetett nemzetieskedés pusztán köntörfalazás és
 nem az országnak önzetlen szolgálata. Tul vannak már azon,

- mint láttuk - hogy az érdem és a rátermettség legyen az egyes hivatalokban a döntő szempont s helyette inkább a sokszor és a rokon kapcsolat az irányadó. Kinos pontossággal fordítanak számon a rokonságot és több gondot fordítanak annak felkutatására, mint az egyszerű nép szolgálatára. "El ne maradjatok, mert érte megyek és hat ökörrrel vontatlak ki benneteket, ti morózus emberek... Szabad így elbujva élni, te. Nekem kell felfedezni a rokonságot?... Dehát ez már így van, kiveszőben a régi magyar szokás, pedig az tartotta fenn a hazát ezer éven át, a nemzetiségi összetartás." /230/

Ez az a sógorsági, komasági alapra fektetett hazafiság, mely a mulatozás közben pattog, de ha teherviselésről van szó, saját adósságát is inkább a köz vállára sózza, semhogy ő vállaljon a közteherből valamit. "Ők hirdették a közherviselést, akik soha egy fillérrel nem voltak hozzájárulók a közterhekhez, s éppen ezért követelték olya hatalmasan, mert szerették volna, hogy még a magánadósságait is a köz fizesse ki." /231/ Büszkéek arra, hogy adomáikkal a boros üveg mellett el tudják ámitani egymást és öblös hangon vivátot kiáltani két liter után a hasonszőrű képviselőjelöltre. Abban a szent meggyőződésben vannak, hogy kifogástalanul jó irányba terelték az ország sorsát, mert hát a kiegyezést is megalkották s az ország a boldog élet, a megelégedés útján halad előre.

Móricz 4smond nem ilyen optimista. Nagyon jól tudja a bajokat, problémákat s ezeknek megfelelően meghirdeti a maga nemzetújító gondolatait. Erkölcsei, nemzetiségi, gazdasági és politikai vonatkozású eszméi vannak, amelyekkel Magyarországot új ezer éves alapokra akarja fektetni.

Erkölcsei ujjaszületés

Erkölcsei szempontból látja azt a vétkes helyzetet, amelybe széles rétegeink magukat belenevelték s beleküvesítették. Minden törekvése arra irányul, hogy jellemes embereket neveljen, akik nem a törvény betűjét nézik, hanem annak szellemét keresik a nemzet boldogulása szempontjából.

"Erdély" trilógiájában megdöbbentően rajzolja meg az erkölcsileg élcuszott és tönkrement társadalmat és bemutatja, mi lesz a nemzetből akkor, ha az fejétől kiindulva a legutolsó emberig elveszti erkölcsi hitelét. Báthory Gábor a nagytehetségű és zseniális gondolkodású ember nemcsak, hogy nem tud komoly eredményeket felmutatni, hanem a meglévő értékeket is elpusztítja és válságos helyzetbe sodorja az erdélyi magyarságot. Fáktafen tobzódásaiban és erkölcstelen kilengéseiben alattvalói is elvesztik jellembeli szilárdságukat és nemcsak, hogy erkölcstelenekké lesznek, mint maga a fejedelem, hanem teljesen szétszűllőnek. Alig van főúr, aki önzetlenül tudná szolgálni a fejedelmet, s minden erejükkel azon dolgoznak, hogy a maguk javait és birtokaikat gyarapítsák, nem törődve azzal, hogy a kincstár hitelle megy tönkre s ezzel voltaképen az egész nemzet sirját ássák meg. Mindig csak kapni és szerezni akarnak, de önzetlen szolgálatra nem kaphatók.

Szinte magától értetődővé lesz, hogy annak a szolgálatába állnak, aki nagyobb konczban tudja részesíteni őket, s nagyobb a zsákány reménye. Jellemző példa erre a hajduk magatartása, akik hol a király, hol a fejedelem szolgálatában állnak, segítséget pedig voltaképen egyiknek sem nyújtanak, hanem épen a legkritikusabb és legdöntőbb pillanatokban, a széljárása szerint, cserben hagyják azt, aki mellé leszegődtek. De nemcsak az egyszerű nép, hanem főuraink is hasonló gondolkodásúak és még Bethlen Gábornak sem sikerül őket a teljes önzetlenségre nevelni. "Mit nekem a hit, ha nem kapom meg ami engem illet?" /232/ És ugyancsak jellemző Széchy Györgyre, aki csak a munkácsi vár ellenében /233/

hajlandó Bethlen Gábort a felkelésben támogatni. És Fekete Péterről jár a szóbeszéd, hogy hazafias leveleiben "egyformán írja a Z betűt az S-sel: Nem a hazáért, hanem a házáért lelkesedik. " /234/

Természetes tehát, hogy elsősorban a belső ember megreformálását kell hirdetni, és meg is valósítani. Maró gunnyal rajzolja meg a modern középosztálynak is a képét a "Komor ló" c. novellás kötetében, amikor egy városi tisztviselőről a következő sorokat írja: "Nem értenek hozzá, mit kell tenni, - kacag fel az altiszt. Ez nem bűn kérem. Ezt nem tiltja a törvény. Ebbe nem is lehet beleszólni. Ez mindenkinek a legtitkosabb magánügye. És engem senki sem vádolhat meg vele, hogy propagandát csinállok a gyermektelenségnek. Igen, ha valaki kérdi, én szívesen kitanítom, de csak a jóbarátaimat. Mert én nem vagyok hive az erőszakos cselekedeteknek. Én a jellem hive vagyok. Ha férfi vagy, légy férfi, azt mondja a költő. Én tehát jellemre nevelem a barátaimat. Az már becstelenség, ha egy megtörtént dolgot megneemtörténtté tesz valaki és én minden orvost becsukatom, aki életveszély hiánya nélkül beleavatkozik a természet munkájába. És én ennél többet nem is mondok az uraknak sem. Én jó állampolgár vagyok, s az adómat megfizetem, a törvénynek az egész vonalon eleget teszek, köztisztviselőként részesülök és erre nagyon büszke is vagyok. /235/

A jellemtelen világgal szemben az Életem regényében megrajzolt édesapjának alakja, aki rajongásig szerette családját és minden áldozatot meghozott érte, minden vigasztalást gyermekeiben keresett s mikor minden vagyona elveszett és koldussá lett, egyetlen öröme volt, hogy gyermekeiben tovább élt és dolgozhatott. Az egészséges lelkületű paraszt és az erkölcsileg és anyagilag lezüllött és tönkrement középosztály ellentétéről van itten szó.

Mert Móricz Zsigmond a népet, az egyszerű, eltaposott népet tartja a teremtő erőből duzzadó és nemzetfenntartó elemnek, a jövő magyarságának biztos zálogának. Az országot s nemzetet csak úgy lehet a biztos pusztulástól megmenteni, ha életét kizárólagosan erre a rétegre fekteti. Az "Erdély" 8ben

Báthory Gábor fejedelem legnagyobb felfedezésének azt tartja, hogy felismerte az alsó néprétegek felemelésének szükségességét s országgyűlésben akarta biztosítani, hogy minden székely jobbágy, aki a fejedelem mellett háboruba vonul, nemességet kapjon. /236/ "Báthory Gábor volt az első fejedelem erdélyi földön, aki észrevette, hogy a szegény nép nyomorúságban van s ez nem jól van... Hogy az ur és főúri hatalom birtokosaival szembeállította a póri jobbágyságot, akkor már megint egy roppant cselekedetre tekintett... Amilyen könnyű volt egyre több és több hatalmat adni azoknak, akiknek már is sok hatalmuk volt, - olyan lélekzetmegállító a jognélküli népnek fölemelése... A kevés hatalmas szétdarabolja a birodalmat: a sokaság hatalma egyéé kovácsolja." /237/

Gazdasági talpraállítás

A szegény néposztály felemelése gazdasági ujjászületés nélkül merő ábránd és el sem képzelhető. Széchenyi programja nyer visszhangot Móricz Zsigmond írásaiban s ő is azt vallja, hogy a gazdasági felemelkedés, az anyagi meggazdagodás a legfőbb feltétele annak, hogy szellem-erkölcsi téren és politikai jogokban, valamint azoknak gyakorlásában a nemzet a biztos haladás útján járasson.

A szegénység minél szélesebb rétegre kiterjedő megszüntetése a cél, aminek első lépése természetesen a földbirtokreform végrehajtása lenne. Nagy regényei programjában a regényeknek is beillenek ezen a téren. Nemzetmentés és földreform, szinte egy fogalom, mert a szegények nyomorát egy csapásra meg lehetne szüntetni, ha a nép kezébe adnók a földet. Érdekes a "Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét" c. regényben a bécsi forradalom megrajzolása, mellyel kapcsolatban azt emeli ki Móricz Zsigmond, hogy amikor Bécsben a munkás rétegek, a forradalmi tömegek politikai jogaik kivívásáért harcolnak, ugyanakkor Magyarországon Rózsa Sándorék az igazság nevében fosztogatják a gazdagok tanyáit és hajtják el a földesurak jószágait, hogy az éhező szegény nép között szétosszák. Amikor a haladó polgárság nyugaton már rég túl van a gazdasági követeléseken, Magyarországon még mindig ott tartunk, hogy egy Rózsa Sándor kénytelen a nyomor enyhítésére és a reformok kivívására zsandar-betyár jeleneteket rögtönözni az Alföldön.

Mert hiába érvel a "Betyár"-ban Avar Jani - "a föld azé, aki megműveli. A föld a falué - vége már annak a világnak, hogy az egész határ egy özvegyasszonyé, az ezer család meg éhenhalásra van ítélve." - ha a csendőrök azt a parancsot kapják a főszolgabírótól, hogy ellenállás esetén az egész "bandát" szét kell lőni. A törvény, a parlament, a bírúk, a hivatalnoki kar egy asszonyért van

"akinek anyija van, hogy szerit-számát se tudja". Még mindig ott tartunk, hogy a betű szó szerinti értelméhez ragaszkodunk, amelyet nem az alsó népréteg felsegítésére hoztak és szerkesztettek, hanem a törvényhozók anyagi támogatására. Amikor a parasztok még sem engednek s megélhetésük biztosítására jogot formálnak maguknak a földhöz, tüzet parancsolnak a csendőröknek: hat halott és tömérdek sebesült lesz az összetűzés áldozata. Mert a törvény nem ismert kivételt "a törvénynek be kell töltve lenni." /238/

A gazdasági megerősödés azonban nemcsak egy néposztálynak lehet privilégiuma, hanem azt az egész nemzetre ki kell terjeszteni. Az össznemzet politikai jogainak ereje és törekvéseinek jogosultsága sokszor, sőt legtöbbször gazdasági erejétől függ. Minél kisebb egy ország, annál inkább kell törekednie arra, hogy polgárai minél nagyobb gazdagságra tegyenek szert. A nemzeti jövedelem ne egy-két ember kezében legyen, hanem minél nagyobb tömegek közé fusson szét. "kis országnak különösen meg kell becsülni a mestereket, a kalnárokat s a pénzcsináláshoz értéket... mert kicsiny ország kardjának csak akkor van ereje, ha mögötte a polgárság rakott szuszékjai s tömött erszényei állanak." /239/

P o l i t i k a

Móricz Zsigmond magyarsággelgondolásában politikai nézete is benne volt. Az a meggyőződésünk, hogy regényei közül az „Erdélyi trilógia” az, amely leghűbben tükrözi az írónak ilyen irányú felfogását. Mint mondtuk egészen őszintén és nyílt kifejezéssel a fehérforradalom után nem mondhatta meg a maga véleményét, azért kénytelen volt egy olyan korban visszamenni, amelyik nagyon hasonlított a mi korunkhoz, hogy azoknak szavain és cselekedetein keresztül egyéni felfogását és nézetét szabadon kifejtthesse.

Bármennyire is történelmi regénynek tartják a trilógiát, végső és legfontosabb mondanivalójában nem az. De még társadalmi rajz sem, hanem politikai nézeteinek és szubjektív problémáinak kifejtési lehetőségét kereste a multban. A regényciklus inkább csak a látszat szerint történelmi regény, mert ahhoz, hogy valami történelmi regény lehessen, három feltételnek kell érvényesülnie, úgymint: az irodalmiságnak, teljes történelmi hátsónak és a szereplők egyéniséggé rajzolásának. A történelmi hátság azonban nemcsak anyagi, hanem szellemi rekonstrukció is. A trilógiából az utóbbi hiányzik.

Két fejedelem, Báthory Gábor és Bethlen Gábor, köré csoportosul az események kötege. Két különböző jellem s egyúttal két különböző politikai irányzat képviselői is. Báthory Gábor az ábrándozó, nagy terveket szövögető és állandóan rózsaszín felhőkön lovagoló magyaroknak képviselője. Móricz Zsigmond fiatalabb éveiben arról ábrándoztak a parlamentben, hogy világhatalmi lehetőségei vannak Magyarországnak, mert alig egy-két évtized még és 23 millió magyar fogja megmutatni a maga erejét a világnak. Bethlen Gáborban „A keleti ur Attila-álma burjánzott benne: lóháton végigrepülni a rongy embervilág hátán...” /240/ Alomlátó szemével a gondolat mámorába révülve eszméiről

azt hitte, hogy már megtörténtek, /241/ és nem vette észre, hogy országának olyan doktora "aki sippal, dallal, nádihegedűvel, napsugárral és jókedvvel orvosol." /242/ Mindig azon ábrándozott, hogy egyik papucsával Moldván, másikkal Olaszországban áll s fejszéjét így emeli Lengyelország felé. "Lovan Erdély, csatlósom Magyarország, lakajom a bécsi császár: birodalman közepe a hét vár s környös-körül a lapos föld tengerekig, Dunáig.... Azután a sárkány fejére, rá Konstantinápolyra ott töröm bárdommal, s a teteme magától megdöglik." /243/ Ez a politikai ábrándozás azonban nem a hatalmi mámorba kívánczozó fejedelem öncélú tervezgetése, hanem a magyar faj szeretetének szolgálni akarása. Oláhország, Moldova, Lengyelország és Magyarország s köröskörül sík országok "s közepén a büszke vár, az erdélyi hegyek belsejében a magyar fajtának bölög tündérkertje." /244/ Minden politikai törekvése a fejedelemnek oda irányult, hogy erről a földről a magyarságnak ősi földjéről kiűzzék a törököt, visszaszorítsák a Márvány-tenger partjaira. /245/ Törekvései azonban csődöt mondtak, mert nem számolt a lehetőségekkel és a különféle adottságokkal. Nagy gondolatai és álmjai mindig ütések, hajtották és soha sem engedték egy pillanatig is megállni. "Csak meg nem állni, a megállás halál." /246/ "Rohanni, rohanni... száguldani, mint az űrült paripán az éjszakában." /247/ Csak terveket tudott szövögetni, mert életével, cselekedeteivel és példájával szétverte azt, amit nagy nehezen meg tudott valósítani. S mint-hogy mindig küdvárakban élt, mi sem természetesebb, hogy a sikertelenségek kétségbeejtették s lába alól elvesztette a biztos talajt. Sokszor meg kellett élnie, hogy bizony ő tulságosan kicsi, szegény és tehetetlen ahhoz, hogy terveit megvalósítsa, hadai széthullottak, emberei elkeseredtek, népei egymás ellen dühödve acsarkodtak "Érezte, hogy harc nélkül és csata nélkül szétemlott az egész, mint a vitorla s elterült a világon a semmiben a sorsa..." /248/ S kétségbeesett lelkével maga előtt látta a szétesett és széthullott magyarságot. Nemcsak rózsásan tudott álmodozni, hanem szörnyűségesen bele tudott látni a pusztuló magyar sorsba. "Szomorú nép - szomorú ország. Megindultam előtted s nem jöttél utánam... láttam s nem láttatok velem... hol

kellene már járni a dicsőség útján, de hitványok vagytok, dögök és elesettek, dögöljetekek meg és hulljatok el... baromállatok, csordás kell nektek, nem vezér... a jót nem értitek..." /249/

Báthory irreális ember volt. Nem látta meg a lehetőségeket s nem számolt azzal, hogy eszme és valóság nem ugyanaz. Sok mindent szépen ki lehet álmodozni, de nem lehet mindent megvalósítani, mert a keretek nem adják meg annak lehetőségeit. A fejedelem irreális elképzelését mutatja az is, hogy amikor Brassó ostrománál lehetetlent parancsolt, s nem követték őt, elcsodálkozott azon, hogy a parancsot nem hajtották végre. Azt hitte, hogy neki elég csak szavát hallatni és minden nehézség elvonul utjukból, az ellenség meghátrál. "Észinte csodálkozott, szembe mernek vele szállani, már beleélte magát, hogy hírével, nevével elkergeti az ellenséget." /250/

A századfordulós magyarság és a háború előtti nacionalizmus is abban az álomban ringatta magát, hogy elég kardot csörgetni, megfujni a harci riadót és 14 nap alatt megoldódik a balkáni probléma. Az álmodozók kergették bele az országot a pusztulásba és 14 nap helyett 4 véres év küzdelme szakadt a nyakunkba, amelynek gyászos kimenetele Trianonban lett teljessé.

Móricz "sigmond nemcsak a századforduló számára írta regényét, hanem a háború utáni magyarságnak is, amely ugyan-
 ugy tovább ábrándozott, mint 14 előtt. Az irredenta-ködbe burkolt szólamos magyarság abban a téves hitben nőtt fel, hogy Trianon csak egy pár napos, esetleg egy-két éves átmeneti időszak és újra lesz nemcsak Erdélyben, hanem az egész Duna-medencében tündérváros. Mi magunk is sokszor hallottuk az iskolában, hogy csak egy kis nekibuzdulás, egy kis összefogás kell és minden nemzeti kívánságunk hatványozottan teljesül. Rózsaszín felhőkön lovagoló magyarok. Sajnos, nem tanultunk belőle.

A másik fejedelem, Bethlen Gábor, a jó gazda, elsősorban gazdaságilag akarta megerősíteni kis Erdélyét, hogy így

kapjon számottevő szerepet a különböző nemzetek soraiban. Minden törekvése arra irányult, hogy a magyarságnak az egységét minél jobban és szilárdabbul létre tudja hozni s politikai aspirációit csak azután akarta megvalósítani, miután bent a kis országban a béke és a nyugalom legtökéletesebben helyre állt. Bethlen Gábor a reális politikásoknak megtestesítője. Báthory Gábor katasztrófája után egy teljesen kifosztott és tönkrement országnak lett feje. A trianoni Magyarország is tönkrement kis ország volt. Az új kormányzat most is szegénységben, kifosztottságban és teljes szétesettségben vette át az ország sorsának irányítását, akár csak Bethlen Gábor.

Bethlen Gábor az uralom átvétele után azonnal kiadta a parancsot az ujjaépítésre. Fej- és jószágvesztés terhe alatt a főurak kötelességévé tette a leggett falvak újraépítését, a kastélyok és várak kijavítását, valamint az életszínvonal felemelését. Ő maga adott jópéldát, amikor nyitott szemmel járt körül az országban és ellenőrizte a munkálatokat, tanulmányos szemmel figyelt fel minden gazdasági lehetőségre /Móricz Eszmond bántóan naivnak rajzolja a fejedelemnek mindent megtanulni vágyó készségét/ külföldről hozatott gabonát, állattállományt, elősegítette a háziipar nak kifejlődését, visszaadta a szászoknak a privilégiumait azzal a kikötéssel, hogy az ország gazdagodását mozdítsák elő. Az volt a meggyőződése, hogy politikai erőt csak az a nemzet tud mutatni, mely gazdaságilag is erős és hatalmas. Politikai vonalvezetésében átvette Báthory Gábornak gondolatait s végső célkitűzése az volt, hogy a magyarságot megszabadítsa az idegenektől. Vallotta, hogy Béccsel rossz házasságban vagyunk és ha az egész magyarság az adott helyzetben nem is tud elszakadni uralkodójától, a kis Erdély legyen a magyarságnak a fellegvára és védőbástyája. Keresztül vitte az uralkodónál, az önálló Erdélynek az elismerését és biztosította a maga és utódai számára a "fejedelem" címet. Látszatra kibékült a törökkel, amit Lippa átadásával is bizonyítani akart, de csak azért, hogy a török csapatokat távolíthassa a kis országtól, mert minden magyart és minden magyar értéket féltett ettől a rabló hordától. Leg

végső célkitűzése, mint említettük, a török kiűzése volt és addig, amíg ennek az ideje el nem érkezett, addig mindig következetesen és vasszigorussal készült a háborúra.

"Meg kell várni, míg a magyar a magyarral, Erdély a Felvidékkel együvé számíthat s egy erővel ronthatja meg a pogányt... Akkor jön az új világ és csak hadd legyen nekünk akkor magyarunk elég, akiket szétküldhetünk, hogy ameddig a régi határok terjednek, mindenüvé tudjunk ereszteni hódító és foglaló népet... Hogy visszavehessük még egyszer azt mind, ami a miénk Szent István birodalmában..." /251/

Bethlen Gábor célkitűzése a trianoni magyarságnak is programpontja kellett volna, hogy legyen. A gazdasági megerősődéssel, nemzetiségünknek létszámfelemelésével megvárni az időt, amíg újra birtokba vehetjük azt, ami a miénk Szent István birodalmában. Bethlen Gábor hadjáratának megindulásáig /sajnos csak eddig van kidolgozva a regény/ amennyit tudott, megvalósított programjából. De a Trianon utáni magyarok, akiknek ugyanúgy osztályrészük lett a független Magyarország, mint Báthorynak a független Erdély, nem valósították meg azt a programot, melyet tőlük a magyarság elvárt volna. Soha olyan alkalom nem volt a gazdasági és szociális kérdések megoldására, mint éppen akkor. És nemzetiségünk a környező államokkal szemben sem tudta felvenni a versenyt s azok születési százalékos arányszáma mindig magasabb volt, mint a miénk. Népi és politikai vonalon kódlavagok voltunk, csak gazdasági téren értünk el eredményeket. Ezek azonban kevésnek bizonyultak nagy problémáink megoldására.

"A fáklya" című regényét 1917 karácsonyán jelentette meg Móricz Zsigmond. Hatalmas program ez az új élet mellett. A gyökértelenné vált pap küzdelmét mutatja be a könyv, s rajta keresztül a földdel verekedő, az életért küzdő magyar paraszt sorsát, hogy benne a nemzetnek jövőjét fesse meg. Megdöbbenő szavakkal edzeteli azt a testi-lelki nyomort, melyben a nemzet a szegénység és romlott közállapotok miatt szenved. S 1917-ben már látni lehetett, mert ő látta, hogy új világ születésének előestőjén vagyunk. A 18-19-es események előrevetették fényüket s Móricz Zsigmond ebben az új

világításban írta meg ezt a regényét. 1921-ben a fehér forradalom után újra kiadta. Politikai eszmélkedéseink közben érdemes az ehhez írt előszót elolvasni. Szinte kézzel tudjuk kitapintani, hogy csalódását foglalta írásba. Csalódott abban a világban, mely 21-ben a magyar nemzet életét irányította s új kiadását figyelmeztetőül akarta az egész nemzet olvasóasztalára tenni.

"A háboru második időszakában írtam ezt a regényt. Akkor, mikor már minden lélek fülbdt és fulladt volt s eltikkadva várta végét a rettenetes világégésnek.

Az én életem ez időkben fáradt, megrendült, viharban vergődő volt...

Ebben a regényben kiírtam mindent, ami épen felsűrűsödött az élet sulya alatt, az embersors háborus bilincsei között.

A könyv 1917 karácsonyára jelent meg egymásután két kiadásban is. Nagyon rövid idő alatt elfogyott s mégis többet nem hoztam ki, mert a gyorsan változó időkben úgy éreztem, elvesztette sorsszerűségét.

Most újra kiadom: ma megint látom rendeltetését: dokumentum lett, volt életünk objektív tükré: történelmi regény.

Ó, hol van az a világ, amelyben e könyv még harcos tett volt! Hol van az a magyar világ, amelynek bajait, bűneit, nyomorát és jövőjét oly égő indulattal ránta! Hol van az a drága szép világ, amelynek levegőjét már annyira elviselhetetlennek éreztük volt... Mindaz már idillé szelidült, mint a hősök felett kiviritott sir... Ma már csak szeretettel, méltázással, csak fájdalmas siratással emlékezhetünk rá. Arra a világra, melyben mellünket verve, tettünk vallást hibáinkról, bűneinkről, sulyos vétkeinkről, s mikor a jövő útját a magunk erejéből hittük kikövetelhetni.

És mégis, ma, Európa ítéletének rabságában, mi kifosztottak és leláncoltak, mi megalázottak s megkövezettek: csak egy útját találhatjuk meg a jövőnek, az életnek: azt, amelyet mi magunk építünk magunkból s magunkon keresztül.

Minden nemzet magárahagyva él, mint minden lélek: de százszor inkább a magyar: az emberiség milliárdjai közt e testvértelen sziget.

Minden ember csak annyit ér, amennyi értéket produkál az élet számára: de ezerszer inkább a világ árvája, a magyar.

Nincs több parancs tehát: teremteni, dolgozni, adni!

Az élet adatott: hogy teremts. Az időnek napjai: hogy gyűjts. S a lélek: hogy adakozz! Teremts, hogy legyen mit felgyűjtened s gyűjts, hogy legyen mit adnod." /252/

P R Ó F É T A S Á G

Az irodalom első és legfontosabb feladata, hogy az "embert" tükrözze a maga egyéni, társadalmi és nemzeti vonatkozásaiban. Az "ember", aki munkás, paraszt, koldus, tanult, vagy tanulatlan és hazafi. Az az író, aki csak parasztot vagy munkást hajlandó látni az emberben, az meghamisítja azt. A "paraszt" csak egy oldala, egyik színe az általános emberi összképnek és aki csak ezt az oldalát látja meg rajta, szintén hamis képet fog festeni róla, amint az is, aki "csuf állat"-nak /253/ képzele s vérbő áradásokban usztatja. Az ember szellemi adottságokkal megáldott személy is.

Móricz Zsigmond csak egy oldaláról látta az embert, a népi "csuf állat" felől.

Századunk írói Európa szerte előszeretettel nyulnak a néphez. Soknál talán romantika az egész, egy ismeretlen területre, "terra incognita"-ra való kirándulás, hogy "felfedezzék" a legújabb kor irodalmi "amerikáját, a népi földet. Nem minden író volt azonban ilyen szellemi haszonleső. Őszintén s talán fanatikus emberek is akadtak köztük, sőt olyanok is, akik prófétai küldetésnek véltek eleget tenni akkor, amikor szent büszkeséggel könyvelték el, hogy a nép szolgálatában vannak. Népi szolgálatukat, ha nem is kifejezetten, de öntudatlanul programokba állították össze és megalkották a programírók tömbjét. Móricz Zsigmond is közéjük tartozott. Minden írása - szindarab, novella, regény - a programnak egy láncszemét képviseli. Igaz, ezt a program-szerűséget is lehet hivatászerűen üzni és hirdetni.

Móricz Zsigmond is hivatásszerűen hirdette a maga népi eszméit.

A programmszerűségnek van azonban egy bosszantóan bántó mellékíze, az "es predigt", vagyis az üreslelkűség és idegenszerűség.

Móricz Zsigmondnak nagyon sok írása hat üresen, belőlük is túlságosan kiérződik az "es predigt", mert az élet nincsen egészen ráfektetve és rátéve arra, amint az írások tartalmának. Móricz Zsigmond is szolgált a népet, hirdette annak jogait, megérzékelte a benne húzódó hatalmas energiákat, beledörgött a magyar életbe a nép ellen elkövetett bűnök miatt, de belső lelki problémagyötrődésével kiszakadt a nép lelkéből, hidegen hirdette annak ígéretét, a nélkül, hogy ő maga is átvette volna azokat. Mert számára a nép csak program volt és nem probléma. S ezt a két kifejezést élesen szembe kell állítani egymással akkor, amikor Móricz Zsigmond belső lelki képletét akarjuk megfejteni. Lényeges különbség van nála ugyanis e két kifejezés között. Igaz, hogy nagy általánosságban programot nem lehet probléma nélkül hirdetni és céllá kitűzni és mégis nála a kettő élesen elválik egymástól. Egyéni élete nagyon messze járt attól az életformától, amelybe beleszületett és hirdetett. Vörösmarty és Ady beleőrültek a problémákba, de Móricz Zsigmond egy pillanatra sem vesztette el lelke egyensúlyát pl. a proletárok megváltatlansága miatt. Ő is meg akarta ugyan váltani a proletárokat, ezért hirdetett nekik új eszméket és új gondolatokat és ezért dörgött bele a magyar éjszakába is, de a villámlás csak száraz villám volt, mely nem ütött le se hova se és nem keltett vihart és nem hozott termékenyítő esőt. A proletárok megváltása program volt az ő számára is, még hozzá egy egész életet kitöltő program, de soha sem lett megbolondulásig kinnzó, égető gyötrelommé. Milyen hideg számításal tud pl. a "Mig új a szerelem"-ben a művész ur, a gyorsvonatban az idős Toledó grófnővel a földbirtokreformról vitázni /254/ és a "Betyár"-ban a betyár pisztollyal a kezében az urak és a szegények közti ellentétéről elvitázni. Érdekes ezeket a jeleneteket megfigyelni és jól átélmélni.

kedni. Alig van bennük szenvedélyesség s a meggyőződésnek izzása egyáltalán nem érződik ki egyik jelenetből sem.

Méhez elképzelni, hogy a sziv mélyéből kiszakadt és ön-emésztődésen kiérlelődött egyéni kinszenvedés rajzán meg ne látszódjék a belső meggyőződés és életrátévés. Az említett jelenetekben csak hideg számitással találkozunk és semmi mással. A kísérleti lélektan szerint elképzelhetetlen, hogy a belső tűz, életet átalakító kin felszínre ne jöjjön és csak annyit jelentsen, mint valami félredobott hideg kő.

Ady és Vörösmarty verseiben a szavak is izzanak és az egyéni fájdalmat még a betűk egymásutánja és a hangok zenéje is magán hordja. Hol lehet mind ezt Móricznál felfedezni?

Népi írásaiban sehol sem! A parasztság sorsa s ezen keresztül a magyarságé, csak kiszámitott program lehet nála és nem lett önmarcangoló problémává. Egy Szabó Dezső élete és hitvallása pl. sokkal közelebb vannak egymáshoz, mint Móricz Ásmondnál.

Az önkínzó gyötrelém és megoldatlanság azonban mindenütt felfedezhető akkor, amikor egészen egyéni problémáit festszegeti, és önmagának lesz prófétája. Írásainak legnagyobb részében, még akkor is, amikor parasztköntösbe bujtatja azokat, vagy a kisvárosnak lucskos levegőjébe áztatja, vagy a történelemnek s mindent idealizáló és felemelő távlatába fekteti, önmagát irta meg, egyéni problémáit fogalmazta meg. A külső tárgyi problémák soha sem lettek az ő számára belső szubjektív problémákká és azok csak programpontok maradtak, viszont az egyéni szubjektív kérdések mindig külső tárgyi problémákká is lettek. A maga egyéni keserveit és megoldatlan kérdéseit vitte bele a nép életébe, a városnak a lelkébe, vagy a történelem kereteibe. Érdemes megfigyelni pl. egyik legmarkánsabb egyéni problémakörét: a férfinek és a nőnek a viszonyát. Majdnem minden írása e körül forog és mindig megoldatlanul végződik a keringés, mert egyéni életében is megoldatlan volt. Írói stílusa is ezekben a jelenetekben éri el a művészetének csúcspontját és olyan maradandó alkotásokat hoz ezekben létre, hogy a világirodalomnak bármelyik lapjával felveheti a versenyt. Móricz Ásmondnak, a problémakeresőnek semmi mondanivalója sincs a

parasztnak a parasztról, a hazafinak a hazafiságról, csak egyetlen egyről, az embernek az emberről. A népről, a polgárról és a fejedelemről egyaránt programmszerűen ír, de a szerelemről, a férfiről és a nőről, önmagáról problémászerűen. Ezért nem lehet Móricz Zsigmond prófétája sem a népnek, sem a nemzetnek, csak önmagának és önmagán keresztül az általános embernek. Móricz Zsigmond az ember prófétája.

Sajnos, prófétaságát azonban csak idézőjelben tudjuk elgondolni, mert tulságosan szűk eszméi vannak önmagáról és az emberről: a "csuf állat"-ról.

Az író mindig csak azt írhatja le, ami saját lelkében van, mert az írás mindig a lélek objektiválódása. Minél gazdagabb és telitettebb a lélek, annál gazdagabb és sokrétegebb lesz az alkotás. A szűk látókörű és önmaga körül forgó személyiség, soha sem tud óriási távlatokat átfogni. Az állandóan a mában gondolkozó ember nem tudja átjölelni a történelem ezredéveit és aki helyi patriotizmusba gyökeresződött bele, képtelen világrészekre kiterjeszteni lelkét. Minden író azt írja le, ami saját lelkében van. Akinak élete csak a felületen mozog és nem tud leszállni a mélységekbe, az örvények aljáig, az hiába próbálja felkutatni fantáziájával a szakadékok titkait; aki nem tud felemelkedni a magasba és csak a szürke környezetet látja, sohasem tudja a nagy tájakat átfogni. Így vagyunk az élettel is. Hogy annak nagy kérdéseit meglássuk és megéljük, ahhoz le kell tudni szállni a kínzó problémák katlanába, vagy fel kell tudni emelkedni a föld fölé, hogy a földön tuli és mégis az e világra tartozó tényezőket is fel tudjuk fogni.

Az az élet, amit Móricz Zsigmond regényeiben önmagából, a lelkéből kiemelve bemutat, nagyon, de nagyon messze van az igazi emberi élettől. A "csuf állatnak" evése, ivása és szeretkezése még nem hordja magában mindazt, amit emberi életnek nevezünk, mert enni, inni és testileg szeretkezni a nem csuf állat is tud, ehhez nem kell embernek lenni. Az emberi méltóság sokkal többet hord magában, mint ezeket az egyszerű biológiai funkciókat. Az emberi lét lényegénél

fogva tul mutat a "csuf állat" életkeretén, átnyulik a fizikai világból a metafizikába. Az állat élete és léte immanens: születik, hogy legyen és elpusztul, hogy ne legyen, s ezzel léte kimerül. Vele kapcsolatban nincs értelme annak, hogy a pusztulás után újabb kérdéseket tegyünk fel és kutassuk, hogy elmulása vajjon látszat-e vagy valóság? Lenni és nem lenni a két határmesgye a a kettő között pereg le az állat öntudatlan élete. Az emberi élet sokkal több ennél. Lenni s a halálon túl újra csak lenni, az az út, amelyen mi áthaladunk, amikor leszünk és önmagunkból kilépve a transzcendens létbe lépünk át. A teljes ember magában hordja mindazt, ami immanens az állati létben és életben, de ehhez még hozzákapcsolja a transzcendenciát is, ami a személyiségnek, az énnak szól. A halhatatlan lélekben gyökerezik a személyiség, melyet az ember nem e világi erőkből kap. Az emberben kettős élet folyik tehát, egy immanens és egy transzcendens, melyek voltaképpen egyetlen nagy egységet alkotnak s erre mondjuk: emberi élet.

Amikor legatagadjuk az emberről a transzcendenciát és csak az immanenciát vagyunk hajlandók elismerni, akkor szintén meghamisítjuk az embert. És az az élet, amely csak az immanenciára építi rá önmagát, a felületen mozog, felületi élet.

Móricz Zsigmond alakjai felületen mozgó életet élnek és ha Reymont alakjaival hasonlítjuk össze, akkor azonnal észrevesszük, hogy a két embertípus között lényeges különbség van. Reymont emberei is esznek, isznak és szeretkeznek, de ezeken a mindennapi és egyszerű jelenségeken kívül más is van az életükben és az életkeret, mely őket körülveszi, sokkal tágabb, szinte határnélküli. Négy évszak kerítésén belül mozog az élet és mégis az örök ember és az örök paraszt típusát mutatja be. A reymonti paraszt lengyel paraszt, de minden változtatás nélkül lehet magyar, orosz, vagy akár-melyik európai paraszt, mert benne az örök paraszti életforma testesült meg. A négy évszakes keret is olyan, mintha a sötétség és a világosság, a véges és a végtelen kereszteződése lenne, melyeknek érintkező pontjában maga az ember áll és így lesz egyszerre immanens és transzcendens is. A

nagy természet, mely a kereteknek kitöltő figurája, volta-
képen nem is figura, hanem öntudatlanul szereplője és élet-
alakítója az embersorsnak. És ha még tovább tágitjuk a re-
gényt, akkor voltaképpen nem is az embernek a történetét ta-
láljuk itt meg paraszt formában természeti erőkkel körül-
véve, hanem a nagy univerzumnak döbbenetes megnyilatkozá-
sának vagyunk tanúi. Ezek az emberek is szeretik saját tes-
tüket, földjüket, hazájukat, de ezen túl egy Móricznál tel-
jesen ismeretlen tényezőnek is szerelmesei, az Istennek, aki
átszövi egész életüket, még akkor is, ha nagyon vétkesek.
Minden jelent olyan ebben a regényben, mintha az universum
mutatná be százarcu lelkét. Az emberek, a falu, az erdő, a
kereszt, a kelepelő szelidített gólya, a kidöntött hatalmas
szálfa, a düledező viskó, a vak kolós kutyája, a befagyott
malomi patak, imába formálódó sóhaj, forró tekintet, áhi-
tatos arc, születés és halál, börtön és végtelen mezők úgy
emelkednek ki a látóhatár fölé, mint egy kozmikus fényes
csillag. Messziről nézve egyszerű kis fénypontok, mégis egy
világot zárnak magukba. A regényben mindennek kozmikus je-
lentősége van. Boryna Mátyás bölcsesége, ereje, fantasztikus
földet átölelő két karja, Antek féltékenysége, Jagna mámoros
szerelme, a kispap üde ártatlansága, Anna harcos akarása,
a mesében szereplő Krisztus-kutyája, szegény ember lova,
a Jagna összezuzott testére nagy cseppekben hulló eső, az
üres földeken heverő hatalmas kövek, a körmenetben végig-
vitt Oltáriszentség nemcsak egyszerű szereplők ebben a re-
gényben, hanem a lényeket, az emberlelket hordó édes tes-
tek és valóságok: szolgák és dolgok, személyek és élettelen
tárgyak egyszerre, mert részesei annak a nagy valóságnak,
melyre azt mondjuk: Mindenség. Így nyilatkozik meg bennük
a végtelen és a véges, a sötétség és a világosság, ami-
kor keresztezik egymást. A kereszteződésben áll az ember,
s a kereszteződés pedig maga a történelem.

Abból a képből, amit Móricz Zsigmond rajzol elénk, hiány-
zik a felsőbb és mélyebb életnek minden sejtelve és hite.
Igaz, írásai egyetlen nagy jajkiáltás a magyar pusztulás-
ban, mégis láthatára a föld pereméig terjed csak, és min-
dent csak erről a földről akar megmagyarázni. Sikertelen

kísérletbe vágja a fejszéjét s a földi életet megnyugtatóan megoldani egyáltalán nem tudja. Még sem érti azt, ami az érzéki világon túl van és ezért hiába kegyessük írásaiban a kozmikus vonásokat. Alakjai csak a mában és a mostanban mozognak. Esznek, isznak, szeretkeznek és ezt is csak ma, csak mostan, minden magasabb vonatkozás nélkül. Életük a felületen mozog, még akkor is, ha az író életközelségbe hozza őket.

Honnan merithette ezt a ferde látást? Talán nem csalódunk, ha ezt is gyermekkori éveire vezetjük vissza. Ilyennek látta talán azt a környezetet, amelyben ő élt és felnövekedett, Annak a szegény kálvinista parasztnak talán nem is jelentett sokat a természetfölötti, a léleknek a dolga és számára csak az volt a fontos, amit kézzel meg lehet fogni.

Saját gyermekkori éveiből is hiányzott a természetfölöttiség és nemcsak a környezetéből. Amikor az öreg 4siga bácsi "Életem regényé"-ben emlékeinek tömkelegében kutatgat, ifjúkori éveiben vajmi kevés nyomát találja a léleknek. A szónyersebb értelmében "élt", szinte azt mondhatnók, hogy funkcionálódott élete s az a kevés lelkeség, ami néha-néha véletlenül mégis csak jelentkezett, soha sem tudott élménnyé mélyülni benne. Az élet mindennapi harca, a pusztán létért való küzdelem volt az, amivel fogékony kis lelkét naponként meg kellett töltenie. A 10 éve alatt képtelen volt arra, hogy a dolgok mögé nézzen, hisz éretlen volt még erre. Nem tudta felfedezni azt, ami kézzel ki nem tapogatható s ismerete csak a külső dolgokból táplálkozott. Nem tudhatta, hogy a durva külső mögött esetleg meleg szív is lehet, vagy hogy az összekulcsolt kezek össze sziv imáját zárják be. Ő csak arra emlékezett, hogy az emberek káromkodtak, dolgoztak, vagyonosodtak, vagy szegényedtek, de kozmikus távlatokat senki sem sejtetett vele.

Tulzásba azonban nem szabad menni Móricz Zsigmond megbi-rálásában, mert bármennyire is felületi életet rajzol meg, írásaiban, a mély problémák csirái el vannak rejtve azokban. A férfinak és a nőnek küzdelme tulmutat a nemek harcán

és inkább a jónak és a rossznak örök birkózására hívja fel figyelmünket. Ha mélyen belenézünk Báthory Gábor és Bethlen Gábor alakjába, akkor bennük az előbb említett feszüléseket találjuk meg. Báthory Gábor az elszabadult "rossz", Bethlen Gábor pedig a világban érvényesülni akaró "jó", de végleges eredményt egyik sem tud elérni, mert Báthory Gáborban is feltámadnak olykor-olykor a jónak áhitása és megkívánása, viszont Bethlen Gábor előtt is szemérmetlenül elterpeszkedik az inkarnált rossz Báthory Anna személyében. A jónak és a rossznak páros küzdelme elevenedik itt is meg, a világosságnak és sötétségnek kereszteződése, hogy örök kérdésként álljon előttünk: túl kell-e tenni magunkat a megszokott konvencionális korlátokon és át kell-e lépünk az erkölcs határait ahhoz, hogy nagy gondolatokat, nagy eredményeket hozzunk létre? Vajjon át kell-e a családi szentély egyszerű meghittségéből mámoros tiltott szerelembe mennünk, ha inspirációt akarunk meríteni nagy gondolatok és eszmék megvalósításához? Sőt még ezen is túl kell kérdeznünk, amikor azt látjuk, hogy úgy a jó, mint a rossz törekvések végső megoldásban nem hoznak nagy eredményeket, vajjon van-e egyáltalán jó és rossz és van-e értelme az etika kifejezésnek? Németh László szerint Móricz Zsigmondnál nincs értelme a jó és a rossz megkülönböztetésének, mert mindig az a jó, ami van, és ahogy az élet mostan adódik.

Ezért látunk ellentmondást Móricznak minden célkitűzésében, mert minek küzdenünk és verekednünk, ha mindig az a jó, ami van? Kár egyéni életünket belsőleg megreformálni, társadalmi szerkezetünket átalakítani és nemzeti létünket új alapokra fektetni, ha mindig csak az adott pillanat, az adott helyzet a jó. Nem ismeri az abszolút értéknek realitását és végzetes relativizmusba süllyed, mellyel a mégis csak felvetődő és jelentkező bajokat, mert a vak is látja, hogy vannak bajok, nem tudja megoldani.

Ehhez a relativizmushoz még egy másik végzetes hibát is észre kell vennünk Móricz felfogásában, a determinizmust. Miért jó az, ami épen adódik, csak azért, mert másként úgy sem adódhatik. Ez a "másképp-nemadódik" hozza magával a proletárok meg-nem-válthatóságát. Nincs újra való megigazulás,

javulás; aki egyszer tönkrement, annak sorsa reménytelen, mert "a falu törvénye" ugyanis visszatartja és a sárba kényszeríti. Alakjai nem tudják elhinni, hogy újra talpra lehessen állni, a jövő horizontja a teljes reménytelenségben végződik. Írásaival beledübörög a sötét éjszakába, de a szebb jövő felé vezető utat megmutatni nem tudja. Orvosságot sem tud adni a fájó sebekre, s a felvetett problémákat megoldatlannak hagyja.

Bármennyire is hatalmas élménye lehetett a pusztuló magyarságról és roppant vízióként lebeghetett szeme előtt, a széteső, ritkuló, halódó fajtánk; bármennyire is lázongott egészséges érzése a pusztulás ellen és hiába vette programba a sors megfordítását, vagy hiába rázta a nemzetet és kiáltott a fülébe hatalmas szóval, ha süket fülekre talált. "Ordítása" a pusztában kiáltónak mennydörgő szava volt csak, mert determinizmusában a "kelj föl! állj talpra!" után azt is harsonázta, hogy "hiába minden", mert:

"Ki hát a bűnös, ha ebből az aranyból semmi sem lett?

Ki?

Az Isten, aki nem csinált belőle semmit." /255/

Abrándokat szőni és Báthory Gábor módjára felkőkön lovgolni megtanulunk Mórícz Zsigmond regényeiből, de a nehézségeket leküzdeni és újra, meg újra, csalódások, elbukások, szenvedések ellenére is talpra állni, már nem.

"Terementeni, dolgozni, adni": ezekkel a szavakkal adta át nagyközönségének Mórícz "A fáklya" újabb kiadásait. Mórícz mérhetetlen sokat dolgozott, hogy egy új, de jobb világot teremtsen ezen a szomorú magyar földön, melyet kétségkívül mindnyájunk szívével szeretett. Vajjon meg tudta-e adni nekünk azt, amit annyira óhajtott, az újjászületést, akkor, amikor ő maga állt sáraranyos megoldatlanságával és "A fáklya" "semmi-sem-tisztázott" pesszimizmusával a nép színe elé? Nem!

NOVELLA - SZINPAD-SZERKESZTŐSÉG

Hogy Móricz Zsigmondnak teljes írói arcképét és egyéniségét magunk elé tudjuk állítani, elengedhetetlenül szükséges, hogy egy futó pillantást vessünk novellisztikai, szerkesztői és szindarabírói tevékenységére is. Az előző fejezetekben már érintettük, hogy a novella terén is nagyokat alkotott: Az egész magyar társadalmi életet átfogta velük. Írt a legalsó néposztályról, a parasztról, a városi proletárról, az urakról és a történelemről. Elbeszélései is a köteteknek egész légiját teszik ki és külön tanulmányban kellene foglalkozni a bennük érintett problémákkal és eszmékkal.

Első elbeszélése, a "Hét krajcár" alapította meg írói hírnevét s egyszerre ismert emberré lett. Az ordító szegénységet, s annak minden következményét, a testi és lelki nyomort rajzolta bele ebbe a novellás kötetbe. A "Tavaszi szél" és a "Magyarok" is a kezdő novellista Móricz Zsigmondnak alkotásai. Az 1911-ben megjelent "Tragédia" Móricznak egyik leghatalmasabb alkotása, melyben az éhséget akarja egyszerre legyűrti és örökre megszüntetni a nagy "falással".

A "tragédia" azonban éppen abban van, hogy a falánság nem tud betelni, mértéket tartani és pusztulásba viszi a telt asztal mellett a kiéhezett szegény "falánk állatot". Mert ennek az embernek, a megtestesült éhségnek már nem csak a teste volt kiéhezve, és kiaszva, hanem a lelke is. Azzal próbálta kielégíteni magát, hogy az egyszer tálhoz jutott nagy vágyat habzsolással örökre magába fojtja.

Az "Egy akol, egy pásztor" kötetben kísérteties módon jelenik meg a halál gondolata, mely ott settenkedik mindenkinek a háta mögött, bármennyire is futunk előle. A "Tragédia" is halálba csucsosodott ki, mely épen akkor következett be, amikor a legjobban akarta a maga számára biztosítani az életet.

A férfinak és a nőnek örök problémájával elbeszéléseiben is találkozunk. A két nemnek állandó viaskodását az "Ágytakaró"-ban próbálta érzékeltetni polgári keretek közé szorítva. Történelmi távlatná szélesedik a "Karak szultán"-ban s szinte kozmikus jelenséggé lesz az asszonyuralomvágya a férfi fölött azzal, hogy új eszméket és új gondolatokat inspirál a férfinak, világhódító törekvéseket gyullaszt fel benne. Az 1848-as szabadságharcról Móricz Zsigmond regényt szeretett volna írni s a tervbevett gondolatot "A csata napja" című elbeszélésében előre összefoglalta. A lefelé csuszó és mindig jobban széteső vidéki középosztályról a "Nemesis"-ben ír, melynek levegőjét a keserűség és a párateltség jellemzi. A "Vidéki hírek"-ben az apró hétköznapiak, a lusta emberi életnek rajzát kapjuk meg. "Mese a zöld fűvön"-ben legenda, monda és mese szellemet sűrít össze és a magyar végvári katonai életbe vezet minket. A háborús katonáskodás nagy élményeit a "Szegény emberek" és "Vérben vasban" írta meg. A "Szegény emberek" c. novella az elvadult ember romboló állatvadságát, a felszakadt szenvedélyek dühét és kegyetlenségét, valamint a háboruellenes pacifista élettörekvést rajzolta meg. A "Tűznek nem szabad kialudni" még a világháboruban jelent meg s az ott-honmaradottak szenvedélyét, háborús erőfeszítését és vágyát, mindennapos nekigyürközését veti papírra. Az "Aranyszoknyák"-ban kisebb történelmi tárgyú írásait gyűjtötte össze, a kettős királyság idejéről. A "Baleset" elbeszélései első felesége halálának időpontjában fogantak meg lelkében. Két szerelem határmesgyéjén állt, a még aligkialudt Janka és az aligmegfogant Simonyi Mária szerelme között. Az "Esőleső társaság" újra a vidékre visz ki minket s a vidéki kuriák, uri házak világát mutatja be, valamint azt a változást, amelyen ez a vidéki uri magyarság kénytelen keresztülmenni.

Már túl vagyunk a milleneumi gondtalanságon és elernyedtségen: s a mának sürgető forrósága érződik ki a sorokból. A "Barbárok" a lapos Alföld pásztoréletét, kegyetlen kiszolgáltatottságát és önmagukat fékezni nem tudó emberek keserű vergődését tárja elénk. A "Komor ló" középosztályunkat, a szellemi proletár^{ság} világát mutatja be. Egészen új irányba vitte Móricz Zsigmond írói tevékenységét a Lágymányoson feltalált Csibe. Ő ismertette meg az íróval a munkás proletárt és annak minden testi-lelki szenvedését. A Lágymányosi zeg-zugos és piszkos-nedves életét, a Csibe-novellákban örökitette meg.

Csak néhány kiragadott képet akartunk a novellákból bemutatni, hisz mindegyikre részletesen nem térhetünk ki.

A színművek terén Móricz Zsigmond nem tudott klasszikusan nagyot alkotni. Minden munkája csak kísérletezés a színpad meghódításáért, döntő eredményeket azonban ezen a téren nem tudott elérni. Első nagyobb szabásu alkotását, a "Sári bíró"-t 1909-ben adták elő a Nemzeti Színházban. Figuráit a népi életből merítette, a papucshős férjet, a furfangos eszű feleséget, a szögletesen mozgó legényt és a minden hájjal megkent nagygazdálányt. A háttérben társadalmi erők harca húzódik meg, a zsiros parasztság és a szegény proletár parasztoknak alkakeredett élet-halál küzdelme. Annak ellenére, hogy a darab vigjáték, a tragédiának minden lehetősége felfedezhető benne. A "Buzakalász" 1924-ben került színre. A felfelé törekvő, mélyből kiemelkedő új ember-típus küzdelmét eleveníti fel a finomultabb, rafináltabb eszűkökkel dolgozó nővel szemben. Két különböző életforma és életstílus harcol egymással drámai feszültségeket hordozva magukban. A mindenkori móríczi élmény Móricz-Nyilas keresztetződésből táplálkozik. A "Vadkan"-t szintén 1924-ben mutatták be. Történelmi színmű a XVII. sz. elejéről. Turi Dani és Báthory Gábor vérbő típusát vitte színre Révai Ferenc holicsei várur alakjában. Ebben is a férfinak és a nőnek a házasságon belüli kapcsolatáról ír. Elemi erővel küzd a "vadkan" a finomabb természetű nővel szemben a maga jogaiért.

Az előbb említett három darabja még tulságosan az ugynevezett népszinmű hatása alatt áll, amelyben a népi élet és népi szemlélet torz és festett vonásait ismerjük fel. A "Kismadár"-ban szakít ezekkel a népszinmű hagyományokkal és színházi fogásokkal s helyettük a falu érintetlen életét stilizálatlanul viszi a színpadra. A módos és a szegény parasztnak életkeresztesződését és kibékíthetetlen küzdelmét jeleníti meg. A módos paraszt puha, fülényes, indulat nélküli, vagyoni helyzetére támaszkodó egyéniség. Megalkuvó lélek és haragot, energiát csak akkor mutat, ha a mindenkori hatalom is melléje áll: biztonságban érzi magát, ilyenkor kegyetlen és zsarnok. De megjuhászkozik és alázatosnak mutatja magát, ha egyedül marad és a maga erejére kell támaszkodnia. A szegény emberben hatalmas indulatok vulkánosódnak, merész elhatározások, nagy vállalkozások fogannak meg és mutatják azt az örök móríci gondolatot, hogy a magyarságnak életeréje a szegény néprétegben van felhalmozódva. A kulák és proletár paraszt gyermekei házasságra lépnek. A szegény lány férjhez megy egy gazdag legényhez s minden igyekezete azon van, hogy helyét megtalálja a nagy-paraszi életben, de egy drámai összeszólalkozásban megismétlődik a "Pillangó" sorstragédiája, ráismer szegény paraszt sorból származó régi szeretőjében a különb férfire és különb emberre. A "Kismadár"-ban sikerült a magyar falut, annak mozgalmas életét, társadalmi rétegződését színpadra vinni. Többi színpadi kísérletei közül csak az egyfelvonásos darabok érdemelnek említést, amelyeket "Szerelen" címen gyűjtött össze. Humor és tragédia ölt testet a novellalélegzetű kis jelenetekben és átfogják az egész magyar életet. A társadalmi egyfelvonásosain kívül történelmieket is írt, melyeket az "Arany szoknyák"-ban foglalt össze. Atirta Bornemissza Péter Elektráját és így került a Nemzeti Színház színpadára. Színműveket csinált az "Urímrí"-ből, a "Nem élhetek muzsikaszó nélkül"-ből, a "Légy jó mindhaláláig"-ból, a "Kerek Ferkó"-ból, a "Rokonok"-ból, a "Forr a bor"-ból. Mindezek a színpadi erőlködések azonban messze mögötte maradnak Mórícz Zsigmond regényírói erejények.

Befejezőül még ki kell térnünk Mórícz Zsigmondnak szerkesztői

tevékenységére is. Írói pályáját, mint láttuk, ujságírással kezdte. Legtöbb cikkét élete végéig az "Ujság"-ba és a "Pesti Napló"-ba írta. Tárcaik, cikkek láttak napvilágot az ujságok hasábjain és nem volt olyan esemény a magyar életben, amelyre fel ne figyelt volna, amelyhez ne lett volna valami hozzászólni valója. Lapszerkesztői tevékenységét a "Nyugat"-nál és az "Athenaeum"-nál próbálta ki és edzette. Németh László szerint bajok támadtak az Athenaeumnál, amennyiben könyveit megtartották, de cikkeire nem tartottak többet igényt. Erre ő azzal válaszolt, hogy megvásárolta 39 karácsonyán, mint láttuk, a Kelet Népe-t. "A Kelet Népe egyszerre volt egzisztenciális remény, írói inger és hazafiui cselekedet." /256/ Amennyiben volt egzisztenciális remény, amennyiben jövedelmi forrásnak is szánta a lapot. Írói inger is volt, maga köré akarta ugyanis gyűjteni a hasonló gondolkozású és érzésű népi írókat; hazafias tett volt, mert ezzel akarta szolgálni az újjáéledni akaró magyarságot. Szabó Lőrincz, Illyés Gyula, Féja Géza, Erdei Ferenc, Darvas József, Szabó Pál, Kovács Imre, Sárközi György, Németh László, Kassák Lajos, Jócsik Lajos és mások alkották azt az írói gárdát, mely köréje csoportosult. De nemcsak ezek, mások is előszeretettel keresték fel tanulmányaikkal a szerkesztőséget, mert kitüntetésnek vették, ha cikkük a "Kelet Népe"-ben jelenhetett meg. Móricz Zsigmond soha sem tett különbséget az írók között csak azért, mert esetleg más pártállásúak voltak: egyet követelt meg tőlük, hogy írásaikkal ők is azt a célt szolgálják, amit a "Kelet Népe" tűzött ki maga elé.

A lap az első évben először önmagát kereste és szolgáltatta, majd a népfőiskola és Rózsa Sándor voltak azok a gondolatok, amelyeket ő az egész országban elhitegetett. 40-ben, amikor felfedezte Tolnai Lajost, az ő irányzata és propagálása kapott helyet s utoljára a spiritizisták, érdekelték Móricz Zsigmondot. Ő maga szívesen utazgatott és immár harmadszor járta az országot, hogy anyagot gyűjtsön lapja számára. Első kirándulása és országjárása a Kisfaludy Társaság megbízásából történt, másodszor, mint a Nyugat szerkesztője,

harmadszor pedig most, a Kelet Népével járta be az országot. A Kelet Népe azonban nem valósította meg a hozzája fűzött reményeket. Anyagilag nemcsak, hogy nem jövedelmezett, hanem óriási adósságokba verte a főszerkesztőt, írói gárdája szinte a nulláig zsugorodott össze, hisz csak Veres Péter és Németh László tartottak ki végleg mellette és szellemi frontja is csökkent, amit az bizonyít a legjobban, hogy csak 800 előfizetőt tudott magának szerezni. Öngunnyal jegyezte meg egyszer, hogy Kelet Népét én írom, én adminisztrálom és én veszem meg. Anyagi hasznát azért nem tudott biztosítani a Kelet Népe, mert Mórícz 4sigmond nem értett ahhoz, hogy hogyan kell mecénások~~at~~ támogatását biztosítani. Nem törődött azzal, hogy cikkei kit vágnak mellbe, vagy kinek üt ki a fogát, ^{az} emberek véleménye nem érdekelte, csak az az egy lebegett szeme előtt, hogy olyan cikkek lássanak napvilágot, melyek a jövőben, meggyőződése szerint, "törvényjavaslatokat fíaznak". Írói gárdája nem csoda, ha le-
apadt, hisz honoráriumot sem fizetett. S ezért sohan el-
huzódtak tőle, közömbösekké váltak. S minthogy a nagy írók elhuzódtak tőle, kénytelen volt friss erőket, kezdő embe-
reket maga mellé venni, azoknak verseit, tanulmányait közzé tenni. Természetesen ez magával hozta a szellemi színvonal csökkenését.

Bármennyire is rosszul ment a Kelet Népe, megválni még sem akart tőle. Személyes alkotásának tekintette, a magáénak, sajátjának. Hiába tárgyaltak többször is arról, hogy eladják a lapot. Legutóbb a "Kalot" akarta megvásárolni, de a tulajdonjog-csere nem következett be. Soha sem tudta kimondani a döntő szót, mert semmit sem akart feladni abból, ami az övé, ami az ő gondolatait és eszméit maradéktalanul szolgálta.

Minden írásával a maroknyi magyarságot szolgálta s abban az örök ember küzdelmét és újjászületését kereste. Nehéz egy

rövid mondatba összefoglalni írói szerepét és talán még nehezebb rámutatni arra a döntő jelentőségű eszmére, amelyet kizárólagosan szolgált. Mert nem szerette a kizárólagosságot, hanem magáévá tett minden nemes gondolatot. Törekvése arra irányult, hogy elősegítse a boldog, szabad és népi alapokra fektetett új világrendet.

A dolgozat nem akar utolsó szó lenni Móricz Zsigmondról, annál is inkább, mert az idő távlata még nincsen meg ahhoz, hogy teljes tárgyilagossággal szóljunk róla. Úszinte kísérlet és próbálkozás, talán csak tájékozódás-keresés ez a pár fejezet.

1943-ban egy rövidke kis tanulmányban igyekeztem megtalálni Móricz világnézetét. A felvett problémát sajnos nem tudtam maradéktalanul megoldani, mert csak egy részletet néztem az egész íróból. Adós maradtam önmagamnak a teljes írói arcképpel. Ennek kísérletét vetettem e sorokban papírra. Azt szerettem volna elérni, hogy a tanulmány elolvasása után az író maga, helyesebben az ember jelenjen meg előttünk. Az embert kerestem, aki ugyanúgy volt gyermek, mint mi s hozzánk hasonló problémaköveken bukdácsolt. Keresztül, míg csak a kérelhetetlen halál nem állította meg élete folyását. Az életen való átvergődés, áttornászás megrajzolását tűztem ki célul. Életrajz akar tehát lenni elsősorban ez a munka, de nem a sablonos születést és meghalt keretben, hanem a szellem kiérésének nyomonkísérésében. Szellemfejlődéses történeti életrajznak is mondhatnók. Nem arra voltam kíváncsi, hogy mikor merre járt és ott kikkel beszélt, hanem arra, hogy az évek folyamán hogyan nyílt meg értelmé az élet befogadására s milyen problémákat szült az lelkében.

Abból a pszichológiai alaptényből indultam ki, hogy legtöbb ember fejlődésében korszakonként más és más alapprobléma

van a lélek mélyén. Naiv, romantikus és klasszikus korszakokat különböztethetünk meg. A naiv korban a felelőtlen játék s az ehhez kapcsolódó érzések uralkodnak, a kamasz-korban a romantikus felhőkön usznak a levegőben, s a felnőtt ember klasszikus életstílust vezet. Ez a harmadik korszak több részre bontható. Az iskoláit bevégzett kiérett embert elsősorban a családalapítás gondja, tehát a szerelem, érdekli; a beérkezettség társadalmi kérdések felé fordít, s az életből lassan kifelé tartó látóköre tágabb lesz s a társadalmon túl elsősorban az egész nemzet sorsa érdekli. Az öregedő ember szeret bölcsnek feltűnni s így adva van, hogy prófétának tartsa magát.

Móricz Zsigmond arcképének megfestésében is ezeket a szempontokat vettem alapul. Igaz, nem ilyen sorrendben jelentek meg regényei. Ez nem is baj, mert igazán nem lényeges, hogy melyik könyvét mikor írta, fontos, hogy ő írta és a maga felfogását fektette azokba. Minden gondolat egy darab mozaikkő egyéniségéből.

Hogy mennyire sikerült a kitűzött célt megvalósítani, még nem tudom. Majd ha naplóját is át lehet nézni, eldönthetem, hogy helyesen rajzoltam-e vagy se.

I d é z e t e k

S z ú l ó k :

1. Életem regénye.8.
2. É.r. 29.
3. É.r. 32.
4. É.r. 32.
5. É.r. 25.

E m b e r é s í r ó :

6. Ny.1924.febr.16.
7. Ny.1924.febr.16.
8. Bál.141.
9. Bál.268.
10. Bál.249.
11. Bál.142.
12. Bál.143.
13. Ny.1924.febr.16.
14. Magyar Csillag, 1942.
okt.1.Kelemen János: Tervek, az utolsó évek.
15. Sik Sándor, Sorsunk.1942.
16. Magyar Szemle, 1935. június.Keresztury Dezső, Erdély.
17. Erdély.689.
18. Nem élhetek muzsikaszó nélkül.78.
19. Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét.171.
20. Csitt-csatt.3.
21. Hét krajcár.74.
22. Csitt-csatt.58.
23. Hét krajcár.80.
24. Légy jó mindhalálíg.25.
25. Pipacsok a tengeren.34.
26. É.r.3.
27. É.r.104.
28. É.r.99.
29. Betyár.240.
30. Szegény emberek.
31. Bál.207.
32. Bál.106.
33. Bál.231.
34. Bál.195.
35. Bál.135.
36. Bál.65.
37. Bál.65.
38. Bál.8.
39. Forr a bor.132.
40. Bál.185.
41. Légy jó mindhalálíg.24.
42. Bál.159.
43. Bál.234.

E m b e r f a r a g á s:

44. Egy akol, egy pásztor: A kicsi.14.
45. Pipacsok a tengeren.25.
46. Pipacsok a tengeren.38.
47. Pipacsok a tengeren.25.
48. Pipacsok a tengeren.39.

49.	Pipacsok a tengeren.	105.
50.	" "	114.
51.	" "	91.
52.	" "	32.
53.	" "	32.
54.	" "	41.
55.	Légy jó mindhalálig.	38.
56.	" "	215.
57.	" "	122.
58.	" "	123.
59.	" "	129.
60.	" "	61.
61.	" "	67.
62.	" "	83.
63.	" "	8.
64.	" "	4, 6.
65.	" "	15.
66.	" "	16.
67.	" "	68.
68.	" "	97.
69.	" "	200.
70.	" "	275.
71.	" "	264.
72.	" "	254.
73.	" "	255.
74.	" "	266.
75.	" "	268.
76.	" "	276.
77.	" "	280.
78.	" "	281.
79.	" "	281.
80.	" "	25.
81.	" "	28.
82.	" "	150.
83.	" "	219.
84.	Forr a bor.	12.
85.	" "	72. 73.
86.	" "	34.
87.	" "	35. 46. 134.
88.	" "	54.
89.	" "	71.
90.	" "	120.
91.	" "	284.

F é r f i - n ő

92.	Sárarany.	187.
93.	Erdély.	689.
94.	" "	126.
95.	Házasságtörés.	80.
96.	Sárarany.	86.
97.	A fáklya.	66.
98.	Pillangó.	171.
99.	Sárarany.	199.
100.	Harmatos rózsá.	1.
101.	" "	8.
102.	" "	15.
103.	" "	98.
104.	" "	138.
105.	" ajánló sorok.	
106.	" utolsó sorok.	

107. A galamb papné első sora.
 108. " utolsó sora.
 109. " 91.
 110. " 11.
 111. " 96.
 112. Árvalányok. 5.
 113. " 5.
 114. " 5.
 115. " 115.
 116. " 32-33.
 117. " 10.
 118. " 51.
 119. " 91.
 120. " 91.
 121. " 35.
 122. " 20.
 123. " 99.
 124. " 108.
 125. " 113.
 126. " 114.
 127. Az Isten háta mögött. 46.
 128. " 5.
 129. " 13.
 130. " 84.
 131. " 19.
 132. " 134.
 133. " 124.
 134. " 102.
 135. " 95.
 136. " 94.
 137. " 22.
 138. " 422.
 139. " 122.
 140. " 133.
 141. " 88.
 142. " 140.
 143. " 136.
 144. " 85.
 145. " 86.
 146. " 86.
 147. Erdély. 9.
 148. " 128.
 149. " 853.
 150. Uri muri. 201.
 151. " 213.
 152. " 125.
 153. " 153.
 154. " 240-241.
 155. " 268.
 156. Míg uj a szerelem. 178-180.
 157. " 230.
 158. " 231.
 159. " 323.
 160. " 110.
 161. " 17-18.
 162. " 109.
 163. Kivilágos kivirradtig. 115.
 164. Németh László: Móricz Zsigmond. 40. Turul, Bp. 1943.
 165. E. r. 162.
 166. A fáklya. 53.

T á r s a d a l o m :

167. Rózsa Sándor Összevonja a szemöldökét.121.
 168. Nem élhetek muzsikaszó nélkül.42.44.53.
 169. Rózsa Sándor Összevonja a szemöldökét.323.
 170. Nem élhetek muzsikaszó nélkül.81.
 171. Kivilágos kivirradtig.134.
 172. Rózsa Sándor Összevonja a a szemöldökét.123.
 173. Betyár.144.
 174. Szociálizmus.1935.aug.
 175. Uri muri.245.
 176. " 59.
 177. Jószerecsét.167-168.
 178. Betyár.79.
 179. Uri muri.192.
 180. " 197.
 181. " 225.
 182. " 226.
 183. " 227.
 184. " 230.
 185. " 232.
 186. " 233.
 187. A boldog ember.22.
 188. " "
 189. " 86.
 190. Szociálizmus.1935.aug.Veress P.:Parasztregények.
 191. Betyár.20.
 192. Komor 16.46.
 193. Hét krajcár: A hiba.144.
 194. Hét krajcár: Százszinselyem keszkenő.128.
 195. Betyár.27.
 196. " 27.
 197. " 25.
 198. Féja Géza: Mórész Zsigmond: Csibe.
 199. Hétkrajcár: Csata.120.
 200. Komor 16:Összemeselés.112.
 201. Szegény emberek.196.
 202. " 197.
 203. Betyár.27.28.
 204. Az asszony beleszó.16.
 205. " 17.
 206. " 18.
 207. " 25.
 208. " 30.
 209. " 97.
 210. " 55.119.
 211. " 113.
 212. Rab oroszán.5.
 213. " 6.
 214. " 204.
 215. " 160.
 216. " 60.
 217. " 170.
 218. " 108.
 219. " 109.
 220. " 224.
 221. " 241.
 222. Rokonok.35.
 223. " 42.
 224. " 12.
 225. " 214.

226. Rokonok. 301.
 227. " 318.
 228. " 52.
 229. Rab oroszán. 159.

Magyar s á g :

230. Rokonok. 25.
 231. Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét. 121.
 232. Erdély. 877.
 233. " 879.
 234. " 448.
 235. Komor 16. 38. 39.
 236. Erdély. 173.
 237. " 256.
 238. Betyár. 184-189.
 239. Erdély. 26.
 240. " 39.
 241. " 59.
 242. " 50.
 243. " 119.
 244. " 202.
 245. " 223.
 246. " 223.
 247. " 222.
 248. " 197.
 249. " 207.
 250. " 213.
 251. " 727.
 252. A fáklya. Előszó.

P r ó f é t a s á g :

253. Erdély. 154.
 254. Míg új a szerelem. 42. 43.
 255. Sárarany.

N o v e l l a - s z i n p a d - s z e r k e s z t ő s é g :

256. Darvas József: Móríc és ébresztése. 60.

I r o d a l o m.

Móricz Zsigmond munkáinak, valamint 1945-ig róla megjelent tanulmányok és könyvek jegyzéke Darvas József által szerkesztett "Móricz Zsigmond ébresztése" c. emlékkönyvben jelent meg.

A dolgozathoz felhasználtam az összes munkákat és a megjelent tanulmányok legnagyobb részét.

Ide csak azokat csatolom, melyek azóta jelentek meg, vagy véletlen folytán kimaradtak, vagy sajtóhiba miatt kiigazításra szorulnak, de elhagytam azokat az apró kis cikkeket, melyek halálának évfordulóján a fővárosi és vidéki ujságokban jelentek meg:

Móricz Zsigmond: Elbeszélések. Bp. 1946. Szikra. Szikra
Kis Könyvtár.

" " : Elhultanak a fáradt fiatalok. /Pintér Ferenc-
ről/ Ny.1932.III.16.

" " : Ludas Matyi. Régimódi komédia három fel-
vonásban. Bp.1947.Athenaeum.

Elek Ilona : Móricz Zsigmond stílusa és nyelve. Rákos-
liget, Boros-nyomda, é.n.

Hevesi András : A század vége a kisvárosokban./Forr a bor/.
Ny.1932.I.1.

Homoródi József: Parasztok a regényben és a társadalomban.
Válasz, 1947.II.február.

Illyés Gyula : Újévre. Válasz. 1947.jan.1.

Nagy Zoltán : Légy jó mindhalálig /nem Tündérkert!/ Ny.1924.
4.sz.

Schöpflin
Aladár + Erdély. Ny.1935.2. nem Móriczról szóló ta-
nulmány.

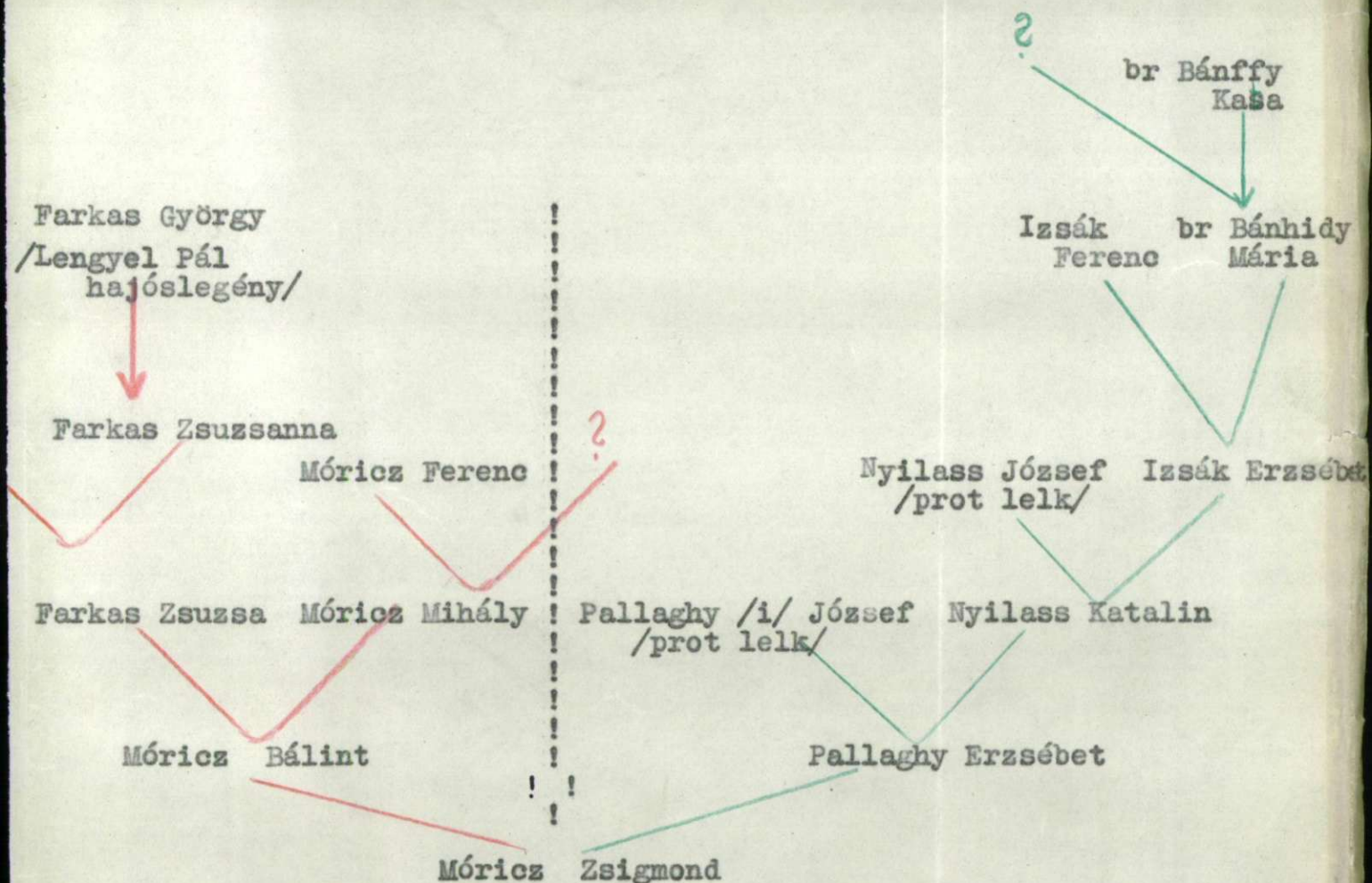
Vajtai István : A naturalista Móricz Zsigmond. Délvidéki Szl.
1944.2.sz. /nem 1.sz./

CSALÁDFA

"... a Móriczok az ismeretlen magyar néptenger mélyéből emelkedtek felfelé, míg a papné ivadéakai az ismeretlen magyar feudális magasságokból hullottak egyre lejjebb, mint a meteortörmelék..."

/Életem regénye 8./

Tartalomjegyzék

Ember és író	1
Szülők	2
Színfoltok	7
Nekiindulás	11
Utolsó évek	15
Toll	17
Emberfaragás	28
Ifjúsági regények	31
Férfi - nő	48
Férfi	50
Nő	53
Szerelen	59
Pap	82
Társadalom	86
Rétegződés	87
Paraszt	87
Ur	98
Boldogtalanul boldog világ	101
Képek	103
Gyűrődésben	110
Ur és paraszt	110
Paraszt és paraszt	116
Polgári élet	122
Magyarság	139
Erkölcsei újjászületés	142
Gazdasági talpraállítás	145
Politika	147
Prófétaság	154
Novella - színpad - szerkesztőség	163
Idézetek	171.
Irodalom	176
Családja	177